

Светозар Борак

СРБИ КАТОЛИЦИ

УВОД

Већи дио српске јавности слабо је обавијештен о Србима католичке вјере. То су утврдили и они који су већ писали на ту тему; историчари др Коста Милутиновић, др Никола Тоља и др Лаза Костић. Они су нам ипак остали дужни одговор на питање зашто је то тако. Аутор ових редака нема претензија да се с научничком акрибијом бави читавом темом и назначеним питањем. Његова намјера је да у оквиру једног публицистичког рада подсети на постојање једног дијела Срба који су неправедно заборављени и затурени у српској историографији, а тим слиједом и у српском колективном памћењу. Нада се да ће и код дијела Хрвата, који су настали рециклажом од отпалих Срба, побудити жељу за питањем има ли икаквог смисла гајење расне, националне и вјерске мржње према другој грани стабла одакле и они потичу, тј. према Србима православне вјере, и уопште, колико је дубок апсурд било које мржње на расној и вјерској основи.

Др Коста Милутиновић и Никола Тоља оквалификовали су тему о Србима католицима као „шкакљиву“ и као једну од „најсложенијих и најосетљивијих тема у нашој историјској науци“. Њихов став могуће је једино објаснити политичким, националним и културним окружењем табуисаних Срба, особито у другој половини 20. вијека, када се пазило, тобоже, да се не би изазвао хрватски национализам, а у ствари се радило о брзи да се Хрватима омогући несметано ширење на српски простор. Важно је напоменути да та пракса није започела Титовом владавином у Југославији, већ је она започета и у Југославији под круном Карађорђевића.

Могуће је говорити о три типа Срба католика: о оном који је био вјеран свом српском националном осјећању и конфесионалном католичком припадању; о Србима који су под разним околностима напустили своје православље и приступили католицизму, послије чега су постали најчешће Хрвати, и о најновијим одступницима од српске националне припадности и од православне вјере под притиском најогољеније силе.

Први тип Срба био је бројан нарочито у Дубровнику. Боки Которској и свој Далмацији, особито послје 1848. године па све до Првог свјетског рата. Било их је и до Другог рата, након којег су нестали. Једним дијелом су се претопили у Југословене, а другим истонули у илегалу, као што је било и с цјелокупним српством.

Ови Срби су имали своје културне, привредне и политичке установе. Били су понесени вјером у југословенство, ослоњено, у њиховим надама, на двије српске државе – Србију и Црну Гору, и то оно југословенство које није било у служби германског и римокатоличког продора на балкански исток као што је било Штросмајерово, тј. југословенство уобичено у римским и бечким канцеларијама. Због тога су Срби католици били на мети најжешћих напада аустроугарске државе, и сталне, римске пропаганде. Хрвати су у том послу били само толуз у туђој руци. Срби католици су се тим моћним нападима супротстављали са знатним успјехом, захваљујући својим културним, моралним, образовним, привредним и политичким квалитетима. Готово је извјесно да српски народ никад није имао толику концентрацију исправне, способне и чврсто национално оријентисане интелигенције као што ју је имао, у једном времену, у Србима католицима у Дубровнику и Далмацији. Те Србе је сатро непосредан додир са србијанским политичарима, који нису били никад дорасли, изузев можда обреновићевске епизоде, изазову који је пред њих стављала Римска курија и германски продор на Исток. Поткупљиви, политички неписмени и са великим недостатком елементарног патриотизма, као и већина српске интелигенције, српски политичари и интелектуалци из Београда су, прије као и сада, гледали на осилање српског народа преко Дрине са неподношљивом равнодушношћу. Тако су нестали Срби католици из Дубровника, из осталог дијела Далмације и из Босне и Херцеговине. Београд није тада видио, као што не види ни сада, да се преко Хрвата организује поход и на њега, једнако на Ваљево, Ужице и Чачак, као што се некад организовао на Дубровник.

Аустроугарски славни службеник, ванредни интелектуалац и политичар, Бењамин Калај у преписци са намјесником Мостара грофом Бенком, на почетку овога вијека, јасно је нагласио потребу за оним што се и данас, на крају 20. вијека, догађа: преко римокатоличког хрватства треба ићи на владавину Балканом. Ако то раније није било могуће, сада јесте, у сри модерне и моћне технологије. Тако је некад мислио и Јосип Јурај Штросмајер, таква политичка мисао влада и данас међу Хрватима. Свједоче нам о томе и ријечи портпарола хрватске војске Ивана Тоља, изречене у августу 1995. године, за ври-

јеме америчко-хрватске офанзиве на Србе у Српској Крајини. Тољ је тада рекао да ће већ садашње генерације доживјети хрватску границу на Сави између Земуна и Београда, а већ неке наредне да ће се сусрести са другим државотворним народом, Бугарима, на Морави. Још је у прошлом вијеку Србин католик из Сплита, дон Јаков Групковић, видно намјере Беча и Берлина према балкану кад је рекао: „Хрватство је кљус на коме Швабо по Босни шета.“ Још један Србин католичке вјере Лујо Војновић писао је како се не слаже реакцијом из Београда на поплаву хрватских назива и усиљену манифестацију хрватства у Дубровнику. Тада му је речено како треба пустити дјецу нека се играју. Лујо је примјетио да дјеца, палећи шибице у својој кући, могу запалити и сусједову. Ријечи Ивана Тоља Срби не би смјели схватити као што су схватили упозорење честитог српског племића Луја Војновића. Тољеве изјаве ослањује и чињеница да данас у Сремске Карловце, који су још увијек у Србији, Војводини и Југославији, стиже пошта из Ватикана насловљена на *Croatia*, а папа у Паризу, на Конгресу католичке омладине 1997, према писању службеног гласила Ватикана, шаље поздраве католицима у Босни и Херцеговини у оквиру Хрватске. Најтиражнији београдски листови нису смјели, или нису хтјели, да упознају своје читаоце с тим.

Други тип Срба католика који никада нису имали своју било коју српску организацију или институцију, која строго крију своје српско поријекло и у бијесу расне и вјерске мржње чине, кад им се год укаже прилика, највеће и најмонструозније злочине према Србима, предмет су наше пажње у другом дијелу овога списка о Србима католицима. Он се бави појавом таквих Срба као што је био Анте Старчевић, Миле Будац, породица Рукавина, породица Јуришић, Филиповић, Аугуст Харамбасић и низ других појединаца подобних оном аустралском пауку, који ако се пресјече, свој одсјечени дио једе с великим апетитом. Такви су одредили и једно, на први поглед, чудно мишљење код неких Срба, да, заправо, етнички Хрвати и нису направили онај велики гријех према Србима у 20. вијеку, у три наврата, већ су то учинили апостасирани Срби. Близак том мишљењу је и норвешки дипломата Торивалд Столтенберг, који је у току последњег рата боравио у бившој Југославији у мировној мисији, кад је изјавио да у Босни и Херцеговини, заправо, ратују Срби између себе, подјелени на три вјере, православну, католичку и мухамеданску. За такав став Столтенберг је могао наћи упориште у средњошколском уџбенику из географије из 1886. за цијелу Аустро-Угарску гдје стоји да у БиХ живе само Срби са три вјере. Исто пише и у једном уџбенику из географије за католичке ђаке од 1871. године.

Трећи тип Срба католика створен је између 1945. и 1997. и његово стварање још је у току. Он је постајао женидбеним или удадбеним поступком, гдје је увијек српска страна била на губитку, разлозима напредовања у каријери или неким другим. Такви православни Срби сада прије постају католици него ли је то било раније, а поготово прије постају од Срба Хрвати. Довољно је да донесу неку потврду да су крштени у православној вјери, да изврше затим мање обреде и већ су католици, а тиме и Хрвати.

Ову идентификацију католика са Хрватима у Хрватској, Славонији, Далмацији, Босни и Херцеговини форсирала је аустроугарска политика. Она је то чинила због тога што се на тај начин сужавала српска национална акција која је поимала Србе све три вјере. Кад је ишчезла та акција и Срби су прихватили аустроугарску сугестију.

У овом тексту нисмо се пуно бавили временом после Првог свјетског рата, пошто је правац ерозије српског националног бића настављен и после њега и пошто нам је временски ближи.

Ако овај спис макар мало освјежи питање о Србима католицима и подјети нас на упитност за будућност, он је постигао свој циљ.

Упркос немогућем – вјерујем у то!

Аутор

О Покрову Пресвете Богородице 1997.

„ШКАКЉИВИ“ СРБИ

Мало је историографских и публицистичких радова о Србима католицима. Они још увијек нису били тема једнога ширег и исцрпнијег рада који би нам пружио прецизну и свеобухватну слику тог феномена. О њима се писало углавном у оквиру неких других тема или у радовима који нам нису нешто више пружили од фрагментарне историјске слике.

Тако је Ловро Павловић, адвокат из Макарске, и сам српског националног и вјерског католичког опредељења, 1890. у „Српском листу“ из Задра објавио свој прилог „Срби католици“. Лујо Бакотић је 1938. о Србима католицима писао у оквиру рада „Срби у Далмацији од пада Млетачке Републике до уједињења“; др Коста Милутиновић у „Зборнику о Србима у Хрватској, књ. I; Никола Тоља у докторској дисертацији „Књижевно значење дубровачког часописа „Срб“ (1902–1908), а у дијаспори је на ту тему писао др Лаза Костић.

По оцјени др Косте Милутиновића, у његовом поменутом раду, Никола Тоља се најјасније заложио да се овом феномену приђе без предрасуда, темељито и одговорно. Рад Николе Тоље је брањен као докторат на Филозофском факултету у Задру 1986, али до данас није објављен.

Срби католици су дуго били, а изгледа и остали, табу-тема. У раду „О покрету Срба католика у Далмацији, Дубровнику и Боки Которској 1848–1914“ др Коста Милутиновић је сагласан са претходном оцјеном, али не одговара зашто је то тако, зашто су Срби католици за историчаре „шкакљива“ тема.

„О покрету Срба католика у Далмацији у ранијој јужнословенској историографији није довољно писано зато што је то једна од најсложенијих и најосетљивијих тема у нашој историјској науци. Они малобројни историчари из старијих генерација који су покушавали да приступе проучавању овога проблема чинили су то већином непотпуно и једнострано, више из политичких него из научних перспектива. Тек у последње време почиње се прилазити сагледавању овога проблема шире и критичније. Расправљајући о овој теми у оквиру своје

докторске дисертације о дубровачком часопису „Србу“, Никола Тоља је с разлогом истакао да многи ову тему још увијек сматрају „табу-темом“ и „шкакљивим питањем“ и да се зато „тај феномен у нашој зnanости додиривао углавном успутно и доста површно“. Супротстављајући се таквом раширеном, али неоправданом схватању, Тоља је с разлогом подвукао да „ако се овом проблему приђе темељито, одговорно и без било каквих оптерећења показује се да се заправо не ради о шкакљивом питању. Шкакљивије је прешућивати га, турати главу у пијесак и допуштати да се на криво схваћеним рецидивима овога феномена граде нови неспоразуми“.

Без намјере да се полемише са оцјенама др Милутиновића да се ради о једној „од најсложенијих и најосјетљивијих тема у нашој историјској науци“, било би илустративно указати на противрјечност и збуњеност у његовим ставовима на поменућу тему, изреченим у цитираном тексту. Та недореченост није израз непознавања проблема, јер о њему постоји мноштво ваљане историјске грађе, која може допринијети представљању јасне и објективне слике о Србима католицима, већ су посредни разлози апстиненције од историјске истине којом се штите хрватске историјске и националне конструкције. Посредни су, дакле политички разлози који су у савезу са хрватским интересима, а на штету Срба.

Милутиновић најприје каже да је „Никола Тоља с разлогом истакао да многи ову тему још увек сматрају ‘табу-темом’ и ‘шкакљивим’ питањем, не наводећи ништа од тога разлога, да би одмах у наредној реченици написао: „Супротстављајући се таквом раширеном, или неоправданом схватању, Тоља је с разлогом подвукао да ‘ако се овом проблему приђе, темељито, одговорно и без било каквих оптерећења показује се да се заправо не ради о шкакљивом питању’.“

Сукоб између достојанства науке и страха од замјерања Хрватима, који су похрватили баштину Срба католика, па и од замјерања југословенствујућим Србима, спречавао је многе историчаре да се шире и дубље дохвате теме о Србима католицима, нагонио их да се уопште не хватају посла око ње, или ако је већ било неопходно да се она додирне у оквиру неког другог рада, тај сукоб је рађао муцаве, замагљене и недоречене одговоре на питања ко су били Срби католици, какав је њихов однос био према православним Србима и католичким Хрватима, у шта су евоулирали и како су нестали. И аутор ових редова нема никакву радикалну намјеру да исправи неправду нанесену тако Србима католицима, већ само да укаже на њу, гајећи жељу да ће се неко наћи ко ће коначно написати историју Срба католика.

Потребно је напоменути да је овдје ријеч углавном о Србима католицима који су били свјесни своје националне и вјерске припадности. О другим типовима Срба католичке вјере биће ријечи у посебном одјељку.

Др Лујо Бакотић, и сâм истакнути Србин католик, родом из угледне каштеланске породице, први је после Ловре Павловића писао нешто опширније о Србима католичке вјере:

„Једна особита далматинска појава су Срби католичке вере. Било је и има и дан-дanas покоји Србин католик и у Босни и у Херцеговини, али су ретки. Код нас у Далмацији су у доста великом броју. Већином су интелектуалци, али међу њима има и радника и сељака. Има их свуда по Далмацији, у Книну, у Синју, у Имотском, у Макаарској, у Шибенику, у Сплиту, у Каптелима, на острвима, али их највише има у Дубровнику и околини дубровничкој. У редовима католичких Срба било је, а има и данас, и католичких попова и фратара. Да не споменемо живе, треба истакнути да су то били узор свештеница и примерни људи у сваком погледу.“

Лујо Бакотић је у већ помињаном раду написао да је у Далмацији почетком 20. вијека било од 20–25.000 Срба католика, а уредник правашке „Црвене Хрватске“ Франо Супило у свом је листу 1894. тврдио како у Дубровнику тада има још само од 70–80 Срба католичке вјере. 5 их је или 6 у Ријеци Дубровачкој или Жупи Дубровачкој, а један само у Стоњу: Антон Пуђеци, вођа Српске странке на Приморју. Србин католичке вјере, Стјепо Стражић је писао у свом листу „Радник“ да 1887. у Дубровнику и Далмацији на сваких 100 Срба има 78 који исповедају католичку вјеру. Никола Тоља у поменутом раду каже да ће истина бити негдје на средини, између Супилове и Стражићеве. Знатна је могућност, међутим, да је у Стражићевим подацима нешто занемарено, а то је: кога је он све сматрао етничким Србином, а у католичкој вјери? Ако су међу Стражићевим Србима и они далматински католици који говоре, у основи, српским језиком, који још увијек носе нека етничка обиљежја карактеристична за Србе, и за које се зна да имају корјене у српском етносу, премда то строго крију и жестоко одричу, можда се његов број може и прихватити као тачан.

Срби католици у Дубровнику, и цијелој Далмацији, који су били национално свјесни и организовани, нису били културни, привредни и политички маргинали. Напротив, све што је обиљежавало једну културну епоху у једном времену на том дијелу Јадрана било је у знаку Срба католика.

„У њиховим редовима, писао је др Лујо Бакотић 1938, није никада било људи који су водили политику из снобизма, или који су свој политички рад употребљавали као извор користи. Њих је спајала љубав према народу, водио их истински осећај слободоумља, одржавало међусобно поштовање, храбрила поузданост у свој рад и готовост да се жртвују за своје идеале. Њихова идеологија је била јасна и код њих није никад било врдања“. Један други Србин католик, Дубровчанин Јорјо Тадић, истицао је о Србима католицима истину да су баш неки између њих били најбољи стручњаци за све што је везано за дубровачку прошлост, а „неки су и сами написали одлична дела управо о етничким, језичким, привредним, политичким и културним везама свог ужег завичаја са српском средњовековном државом.“

Уз ту илустративну чињеницу о нивоу стручне спремности, о компетентности с којом су могли далматински Срби католици да просуђују своју националну позицију и о њиховом укупном доприносу развоју Дубровника и Далмације, Тадић је у свом раду „Сабласти круже Југославијом“ из 1971. године, изговорио и закључак:

„Према томе, њима није требало да дође неко са стране да их национално освјешћује и да их врбује за неку националну идеју која је њима туђа (...) Срби католици у Дубровнику били су људи као што су Медо Пуцић и Нико Пуцић, Валтазар Богвишић, Перо Будмани, Матија Бан, Луко Зоре, Антоније Вучетић, Дум Иван Стојановић, Милан Решетар, Вице и Лујо Адамовић, Лујо Војновић, Антун Фабрис, Марко Мурат, Перо Колендић, Франо Кулишић, Хенрик Барјак, Игњат Јоб и други. Када се њима дода она нешто мања група истакнутих Хрвата Дубровчана који су се сматрали једно са Србима, као што су бискуп Мато Водопић, бискуп Франо Училини Тице, Иво Војновић, Перо Чингрија, Франо Супило, Милорад Медини и неки други, онда Дубровник с поносом може да данас гледа на ову импозантну плејаду својих људи од којих су неки задужили својим радом не само науку и културни живот свога краја, већ и целе Југославије, па и света...“

Јорјо Тадић је Иву Војновића сарстао међу Хрвате, а брата му Лују међу Србе. Истина је да се у неким временима Иво декларисао као Хрват, у неким као Србин, а онда опет као Југословен. Када су аустроугарске власти биле ухапсиле Иву Војновића у току Првог свјетског рата, хрватска штампа у Загребу злурадо је прокоментарисала тај догађај одобравајући хапшење Иве Војновића као „српског шпијуна“.

Најистакнутији Срби католици у Далмацији били су најчешће и најистакнутији интелектуалци у тим странама. Њихов рад стајао је

ДУМ ИВАН СТОЛЯНОВИЧ

ДР ВЛАХО МАТИЈЕВИЋ

др. Антон Трухар

Д-р Игнат Бокотин

Медо Пуцук

МАТРИА БАН

свима на увид и био је праћен кроз бројна гласила, па самим тим је елиминисан и разлог због чега би, по чисто научном резону, писати о њима био „шкакљив“ посао, а они „једна од најсложенијих и најосетљивијих тема“.

Набројићемо нека знатнија имена Срба католика: Медо Пуцић, Нико Велики Пуцић, Матија Бан, Никша Гради, Валтазар Богшић, Перо Будмани, Влахо Буковац, Целестин Медовић, Луко Зоре, Иван Ђаја, Нико Лепет, Марко Цар, Марко Мурат, Стјепан Кастрепели, Кристо Доминковић, Лујо Војновић, Иво Војновић, Јосип Берса, Вице Адамовић, Лујо Адамовић, Људевит Вуличевић, Антун Фабрис, Антоније Вучетић, Милан Решетар, Вид Вулетић-Вухасовић, Стијепо Кобасица, Игњат Бакотић, Лујо Бакотић, Влахо Матијевић, Рудолф Сарделић, Ловро Павловић, Антун Пуљези, Мароје Кабога, Јозо Бона, Никола Бона, Ђуро Вукотић, Стијепо Кнежевић, Иво Ђипико, Петар Касандрић, Франо Кулишић, Мато Грацић, Антун Пасарић, Мато Шарић, Стјепан Сражичић, Јаков Групковић, Антун Вршић, Јово Метличић, Викентије Бутијер, Мирко Трипало, Ловро Монти, Нико Бартуловић, Драгутин Франасовић...

Међу Србима католицима било је угледних свештених лица, који ни на који начин нису доводили у питање своју вјерност римокатоличкој вјери и папској столици. Били су то, међу осталим: Иван Стојановић, Јаков Групковић, Перо Франасовић, Стијепо Шкурла, Иван Рајић, Перо Дежуловић, Јозо Брили, Перо Фицовић, Андро Мурат, Бернард Марковић, Аугустин Павловић.

Дубровачки бискуп Мато Водопић осјећао се Југословеном, али не и Хрватом, као и католички свештеник Иво Миљан.

У реду набројаних Срба католика био је највећи број који су се бавили науком и умјетношћу, посебно књижевном. У „Лексикону писаца Југославије“ кога је издала Матица српска из Новог Сада 1972. године, од набројаних имена у нашем списку која су се могла наћи у њему, ни у једном случају није постојала одредница која би на непосредан начин свједочила о тим писцима као српским. Било је само посредних знакова који су се могли наћи у њиховим библиографијама. Српско име је строго цензурирано. С друге стране у „Лексикону“ можемо наћи прихваћене очите фалсификате, кад је ријеч о хрватским или „хрватским“ писцима. Тако нпр. за Тому Брајковића из Пераста (1853–1932), може се прочитати да је био „први равнатељ велике хрватске гимназије у Задру (1897–1908)“. Та гимназија није била хрватска нити су Хрвати издејствовали њено отварање. Учинило је то влада Никодам Милаш, пошто је 1896. боравио у аудијенцији код цара у

Бечу и предочио му потребу за једну такву школу која ће бити на српском језику, пошто је већ постојала у Задру одлична гимназија на италијанском језику.

У другом случају за писца из Босне, Мухамеда Хеваија из 17. вијека, каже се да је, поред осталог, „свој језик у коме су турцизми ретки, називао српским и босанским“, при чему није унијта ни ријеч о томе како га је онда могао М. Хапијахић 1938. унијети у своју књигу „Хрватска муслиманска књижевност прије 1878“. Ова књига је изведена у литератури о Хеваију.

Међу Србима католицима који су се бавили књижевним, културним, научним и јавним радом није било ниједног који није говорио најмање један од страних језика, а већина њих су били праве полиглоте. Тако је дум Иван Стојановић (1829–1900) знао латински, грчки, хебрејски, старолитовски, италијански и француски језик. Перо Будмани (1835–1914) знао је 19 језика: грчки, латински, талијански, француски, енглески, руски, њемачки, пољски, санскрит, свахили, перзијски, арапски, шпански, португалски, норвешки, мађарски, турски, фински и кинески. Срби католици нису, дакле, били од оног соја људи који би за комадић проје или најнижег звања у државној служби приступили некој националној групи. Они су његовали своје српство из широких европских и свјетских видика, свјесни своје етничке припадности. Није претјерано ако се каже да је управо тај дио Срба најпотпуније носио своју српску националну свијест и да јој је најдоследније остајао вијеран све до тријумфа југословенства код Срба и псеудојугословенства код Хрвата.

Набрајајући имена знаменитих Срба католика споменули смо и католичког свештеника Перу Франасовића. „Политика“ од 3. марта 1994. године донијела је чланак Николе Милованчева о још једном угледном Србину католичке вјере Драгутину Франасовићу“. „Овај“ стари, углавном војник и дипломата пише Милованчев, цитирајући Божидара С. Николајевића из његовог дјела 'из минулих дана', није био Хрват, већ Србин католичке вере. Д. Франасовић је био министар у пет влада Краљевине Србије – три пута министар војни и два пута министар иностраних дела.

Замена династија у Србији 1903. год. допринела је бржем паду у заборав генерала Франасовића и Хорватовића. После II светског рата један од ретких, који их се сетио био је проф. др Лазо М. Костић у свом делу „Католички Срби“ (Торонто, 1963). На дум Пера Франасовића подсетио је пре неколико година Никола Тоља у својој (необјављеној) докторској дисертацији о дубровачким Србима католицима

коју је одбранио на Филозофском факултету у Задру. У сваком случају, ова два лика из историје и културе српског народа не смеју изостати из Азбучника српског биографског речника који припрема Матица српска.“

Налазимо да је овдје потребно додати да тема докторске дисертације Николе Тоље није била о дубровачким Србима католицима, већ носи наслов: „Књижевно значење дубровачког часописа 'Срб' (1902–1908). Истина је, међутим, да је аутор писао и о дубровачким Србима католицима, пошто је часопис „Срб“ био њихово гласило.

За коју идеју, коју мисао и за кога су то Срби католици могли бити „шкакљиво“ питање свакако није тешко сазнати ако се зна какве су биле њихове идеје водиле у политичком, националном и вјерском животу. Свједочанство о њима изнио је Лујо Бакотић:

„У политичком погледу нам је изгледало да у народу као што је наш, који није бројно велик ни политички зрео, а осим тога је распарчан у разне државе (као што је био пре уједињења), не може бити места за две националне идеје, него само за једну. Две идеје воде борбу, једна води слободи. Зато смо ми увек најживље желели остварење потпуног споразума са Хрватима на темељу права самоопредељења, на које имају права сви народи. Природна је само последица тога да смо морали водити борбу против оних Хрвата који су сузбијали Србе и српску слободарску мисао, у нади да ће наћи свој спас и своје бујније развијање у хабзбуршком пенародном оквиру. Међутим смо се ми најбоље слагали и са покретачима Народне мисли и са програмом Хрватске пучке странке, коју беше основао др Јосо Смодлака, као што смо се доцније слагали са политиом Српско-хрватске коалиције.

У чисто народном погледу, ми смо водили рачуна о чињеници да су Срби били Срби и још пре него што су примили хришћанску веру.“

Бакотићеве тврдње налазе освједочење у многобројним иступима Срба католика у њиховој штампи и политичким акцијама. Срби католици нису били за југословенство под хабзбуршком круном, за хрватску доминацију на словенском југу и за прозелитску политику било којег вида. Они су били за југословенство независно од било кога изван југословенских народа.

Што се тиче односа Срба католика према католичким клерикалцима Бакотић је истицао:

„Међутим, клерикалци тј. они којима је вера занат, и њихови следбеници, највише су мрзели Србе католике (...) Ми смо обожавали слободну хармонију природе, а одбацивали принудни поредак који нам се хтео наметнути у име слабо схваћених и нимало истинских осећаних

принципа једне очевидно лажне теологије, и нисмо хтели да мешамо веру са националним осећајима и са политичким радом. Истичући своје српство, ми нисмо питали ни католичке ни православне свештенике да нам признају оправданост тог свог осведочења, јер смо били уверени да имамо право да га истичемо.“

Срби католици су се супротстављали онима који су католичку вјеру користили у националним трвењима и њену енергију хришћанске љубави претварали у енергију мржње, па је тако претварали у њену супротност.

Католички свештеници који су се национално одредили као Срби, попут Ивана Стојановића и Јакова Групковића, били су узорни пастири па зато цијењени од својих вјерника.

„За спроводом дум Ивана, писао је Бакотић, ишао је цео Дубровник. И сељани раније његове парохије, и старо и младо дођоше под црквеним барјацима да спровод увеличају. За спроводом дон Јакова Групковића ишао је цео Сплит, највише сиромашни свет, јер је дон Јаков Групковић целог свог живота скоро све своје приходе делио сиромашнима, а сам је живео као сиромах. Идући за његовим одром једна старица, сва у сузама, говорила је: 'Ово је последњи прави поп!'“

Видјели смо укратко скицу за портрет Срба католика у Далмацији. Они су сачињавали готово један покрет који су носили људи од истинског интелектуалног и моралног интегритета, национално толерантни, вјерски сношљиви, оријентисани ка југословенству које неће бити ничији служајушчи, лично поштени и узорни у свему.

Шта је то онда било толико „сложено“, „осетљиво“, „табу-тема“ и „шкакљиво“ код њих да се у вријеме југословенства и „братства и јединства“ у Југославији, и првој и другој, није нашло историчара који ће писати исприку о Србима католицима? Одговор је логичан: Срби су погнули главу пред хрватским национализмом и великохрватским походом на њих. За сада то стање још увијек траје, упркос српском горком искуству и ударцима од којих су се морали стрезнити, а нису.

II ШТАМПАНА РИЈЕЧ, ДРУШТВА И УСТАНОВЕ СРБА КАТОЛИКА

Кад је ријеч о алманасима, календарима, часописима и листовима Срба католика потребно је истаћи да ће бити говора само о оном њиховом дијелу који је свјесно и јавно носио српско име, организовавши се при том око својих културних, просвјетних, политичких и привредних организација. Та грана Срба била је углавном у Далмацији, првенствено у Дубровнику и Цавтату, а затим мањим дијелом у Задру и Сплиту, Книну, Сињу и Шибенику.

Дубровник је био центар Срба католика и у њему је од 1849. до 1908. до анексије Босне и Херцеговине, што ју је извршила Аустро-Угарска, излазило седам српских алманаха, календара, часописа и листова. У Сплиту су Срби католици издавали један лист, у Задру један часопис, а још у два стално сарађивали, у „Српско-далматинском магазину“ и „Звезди“ Јована Сундечића.

Штампана ријеч Срба католика није престајала бити на мети напада хрватских гласила и аустроугарских власти, које су врло често управо хрватске листове користиле као свога портпарола. С друге стране, Срби у својим листовима и часописима нису никад његовали било коју искључивост, а странице нпр. „Словинца“, „Дубровника“, „Српско-далматинског магазина“, „Срђа“ и др. биле су отворене и за Хрвате. Разумије се, листови и часописи Срба католика били су широм отворени и за Србе православне као и за оне који су тежили југословенској и општесловенској идеји. Има аутора који су пренаглашавали ту југословенску тежњу код штампане ријечи Срба католика у Далмацији (Коста Милутиновић нпр.) али су сви ти листови и часописи увијек наглашавали у својим програмима, и уређивачкој пракси, управо њихово српско одређење, иако су махом били штампани латиницом.

Први српски алманах у Дубровнику изишао је 1849. године и покренули су га Медо Пуцић и Матија Бан под именом „Дубровник“. „Најживље“ перо у „Дубровнику“ био је писац Матија Бан, али су његове странице испуњавали још и Медо Пуцић, затим и низ дубровачких Срба који су тек почели улазити у јавни и литерарни живот, као

ЈОВАН СУДРИЧЕЋ

БОЖИДАР ПЕТРАНОВИЧ

што су Медин брат Нико Велики Пуцић, Перо Франасовић, Антун Казали, Иван Аугуст Казначић, каноник, и каснији дубровачки бискуп, Мато Водопић.

Матија Бан је полазио од пансловенских позиција, пропагирајући заједнички, међусловенски рјечник, заједничку словенску граматику и спајање ћирилице и латинице у неко ново писмо.

Медо Пуцић је своје идеје словинства усмјерио према српским идејама, надајућ се да ће оно глуво доба у Дубровнику, које је завадало послје пада Дубровачке републике пред Наполеоном, она „ништо-та“, као је он то стање једном назвао, бити превладано удахњивањем полета подмлађеног српства, чијим су се дијелом осјећали, у већини, Дубровчани. Код Пуцића се његово српство уклапало у „словинство“, односно у југословенску федерацију и Балканску конфедерацију у визији Светозара Милетића. Дубровачко југословенство разликовало се од оног Штросмајеровог у коме би Загреб и Хрватска били јужно-словенски центар с далекосежним циљевима да постану католички Пијемонт за сав Балкан.

Алманах „Дубровник“ престао је да излази 1852. године.

У оживљеној и специфично формулисаној идеји „словинства“ и југословенства, особито у условима кад су на Балкану постојале двије независне и суверене српске државе Србија и Црна Гора, у Дубровнику је покренут часопис „Словинац“. Покренут је исте године кад су Аустро-Угари окупирали Босну и Херцеговину, 1878, и када је управо око Босне дошло до сукобљавања између Срба и Хрвата. Око часописа се окупљају, опет, браћа Медо и Нико Пуцић, Луко Зоре, Марко Цар, Мато Водопић, дум Иван Стојановић, Никша Гранди, све Срби католици, а придружује им се и православни свештеник и pjesник Јован Сундечић. У прегријаној атмосфери националног сукоба Срба и Хрвата, када Хрвати поричу било какво српско име и када „Хрватски разговори“ дон Михе Павлиновића имају већ распаљујуће шовинистичке ефекте међу хрватским луком, „Словинац“ дјелује помирителски и смирителски. Луко Зоре, човјек широког образовања и европских видика, као уредник, успјева да за сараднике „Словинца“ прибави научнике европског формата и угледа као што су били Константин Јиричек, Ватрослав Јагић, Валтазар Богишић и др. Уз то, поменути сарадници били су заговорници јединства међу јужнословенским народима, а Ватрослав Јагић је говорио о Србима и Хрватима као једном народу са два имена. У редакцијском чланку на јужнословенске темс „Словинац“ пише: „На поменутом простору станују Срби и Хрвати, који уз два крила Словенце и

Бугаре, чине југ Словински и та сва четири живља најзгодније називајемо Словинцима. (...) Дакако да има и разлика етнографских између племена што састављају народ, али, ни то нема сметат народњој јединости."

„Словинац“ је, најчешће из пера Марка Цара, доносио приказе и чланке из модерне европске књижевности, па је часопис на том плану стајао изван провинцијалне сужености и учмалости. Покренут од људи који су се осјећали и декларисали као Срби „Словинац“ је, природно, своју читалачку публику настојао да упозна и са српском књижевношћу. Тако је на његовим страницама било чланака о Доситеју Обрадовићу, Вуку Стефановићу Караџићу, Змају Јовану Јовановићу, Бранку Радичевићу, Ђури Јакшићу и др. Преносио је чланке из других српских листова, особито из Војводине. „Словинац“ је престао излазити 1884. У међувремену је 1882. у Дубровнику покренут „пучки лист“ „Гуштерица“.

„Гуштерицу“ је формално уређивао Јозо Флори, а стварно један Србин католик, дубровачки властелин Никша Гради. Овај лист је био намијењен широкој читалачкој публици и није имао циљ да преноси политичке идеје и питања него да културно-просвјетно дјелује међу народом. „Гуштерица“ доноси у првом броју неку врсту програмског чланка:

„Корист се новина особито пучкијех не да лако опредјелити. Изображенији сталежи имају мноштво књига сваке врсте, којијем своје празно вријеме провађају и поуке црпе, али пук, особито код нас, нема тога; књиге су му доста скупе, мало разумљиве, те му стога ми наумисмо турити у руке лист, кога ће ласно схватити, и помоћу кога ће се то боље упознати својијем материњскијем језиком, појмове своје разбистрити, проучити свој положај, да не буде више тијело без главе које други по својој вољи види. Лист „Гуштерица“, који је намијењен дакле надасве најнижем нашем сталежу, говориће: о важнијим догађајима код нас и по свијету, поучаваће народ разговијетним и прикладним чланцима, извјештаваће га дописима од разнијем питањима и потребама другијех крајева, гдје наш народ борави.“

Мада се није бавила политичким питањима, „Гуштерица“ је, обрађујући један културолошки феномен, ипак дотакла и политички проблем и то онога типа који је био на дјелу у окупираној Босни и Херцеговини, дотакла је тзв. културтрегерство.

„Из промјене које су се у ово задње вријеме догодиле у бирократији, рекло би се, да се настоји око тога како ће Далмација постати брзо њемачка покрајина. За ти сврху долазе нам слободни пијонијери из

Беча, којекакви принципи и грофови, који не познајући ни ријечи српскога језика, одређени су за то да нам владају језиком који ми не разумијемо: сутра ће нам пак муштравати дјецу у школи са *ein, zwei*, или ће нам судити."

Судећи по регистрованом проблему „Гуштерице“ Беч је своје куферашко културтрегерство распростирао по Дубровнику исто као и по Кочићевом Змијању. У Дубровнику их је дочекала миленијумска култура са својим отпором, а на Змијању Давид Штрбац са својим подругивањем. У оба случаја отпор су пружали Срби.

Упркос декларативној огради од политичких тема, „Гуштерица“ је често цензурисана и често забрањивана. На њу су усмјерили своје подозрење царствујући Беч, краљевска Пешта, бански и правоски Загреб и намјеснички Задар. Нашавши се између оваква четири центра политичке моћи она је престала да излази годину дана након појављивања првог броја, дакле 1883.

Група дубровачких Срба католика, која је углавном радила око „Гуштерице“, одлучила је да покрене ново српско гласило у Дубровнику. Лист се појавио 1. IX 1885. године и његов власник и издавач је био дубровачки апотекар др Мате Шарић. Уз Шарића су били Никша Гради, Антун Пулези, Влахо Матијевић и Антун Вршић. Они су сачинили неку врсту међусобног уговора о програмским и материјалним обавезама везаним за лист. Тај уговор је први пут објавио др Коста Милутиновић у свом раду „О покрету Срба католика у Далмацији, Дубровнику и Боки Которској“. Уговор гласи:

„Дубровчани долипотписани тврдо увјерени да су дужни: Т. Јавит отворено како, осјећајући да су Срби неће се никад слити ни претопити у Хрвате, према су справни у неопредељеној будућности, спутани ш њима у какву чим заједницу.

II. Остат у државној свези, која обстоји с ове стране Литве, те борит се сложено са осталим Словенима супрот Нијемцу за укинуће дуализма и да се уведе федеративни систем.

III. Опира се досљедно свакој тежњи ма ког државноправног здружења са Хрватском.

IV. Опира се сваком даљем опстојању и развоју талијанских аутономаша кано политичке странке.

V. Опира се са свом силом сваком ширењу уплива буди њемачког буди мађарског у запосједнутим земљама на Балкану.

У ту сврху свечано се обавезују да ће уздржат научни политични лист под именом „Глас Дубровачки“ која ће излазити по два пута на мјесец и бити уређен по г. Никши Градију, пак штампан са судјелова-

њем и одобрењем одбора састављена од г.г. Шарића Мата, Вишића Антуна, Пуљези Антуна и Матијевић Влада. Сваки ће од нас плаћати уредништву пет флорина на мјесец за читаву годину и постаће тако сувласник листа."

Кад је први број „Гласа Дубровачког“ изишао 1. IX 1885. као власник се потписао Мате Шарић, а као главни уредник Никша Гради.

Дубровачки Шарићи су били позната лијечничка фамилија. Др Влахо Шарић је био лични лекар мексичког цара Максимилијана I и за те заслуге добио је титулу витеза „реда Гуадалупе“.

„Глас Дубровачки“ није прошао без напада са римокатоличке стране иако су га уређивали римокатолици. Предбањавано му је да га уређују Срби католици који инклинирају к православљу. Никша Гради је на те оптужбе одговорио:

„То није истина, а ево тому одмах и доказа. Ми се тврдо држимо нашега вјерозакона. У њему смо одрасли, те смо се и разлогом освједочили о његовој истини непобитној (...) Ми зато признајемо нашој браћи православној потпуну слободу вјере (...) Па зато цијенимо да нас вјере немају нишпошто растављати природним тежњама к народном јединству, те ћемо настојати да томе светом циљу управимо све наше силе, на темељу једнаког права у сваком обзиру, а особито у обзиру вјере.“

Занимљиво је да су Срби католици морали да се бране од оптужби да они као Срби угрожавају католичку вјеру и једанаест година касније, 1886. Лист „Дубровник“ од 24. маја 1896. доноси на првој страни напис о посјети трочлане депутације дубровачких Срба католика бискупу Марчелићу поводом поменутог разлога.

„Кад данашњи пресвијетли бискуп, г. Др. Ј. Марчелић, бјеше свечано устоличен, дубровачки Срби католици послаше депутацију од три члана: г.г. Др. В. Матијевића, Фр. Бибицу мл. и Пера Банца, да га у име Срба католика поздраве. Ово одасланство не бјеше нити случајно састављено нити без знања цијеле српске странке послано, у њ бјеше изабран по један представник из интелигенције, трговачког сталиша, а Срби католици једва су дочекали прилику да се пред својим црквенијем поглавицом легитимирају, и да оно, што можда њему као странцу не бијаше познато, узме на знање не као особа већ као бискуп. Ми врло добро знамо да је данашњи наш пресвијетли бискуп по своме увјерењу одушевљени Хрват, што му нико паметан не може замјерити као оточанину из задарске околице, те ако се њега као родољуба Хрвата није ваљда угодно дојмила појава Срба католика, који једнако љубе своју цркву и српску народност, он као бискуп имао је

мало озбиљније онај чин у обзир узет; а као окретни и вјешти црквени поглавица у свијем својијем дјелима и одлукама народносне природе у сличнијим приликама на уму имати да је прво бискуп па Хрват, и ако је – признајемо више пута тешко своја чувства подредити дужности, када једно с другијем није у складу.

Можда ће се кому причинити да је ово тужба подигнута проти пре-свијетлог бискупа. Ни најмање. Ми смо сасвијем озбиљно узели да ово веома важно питање свестрано испитамо и своје мишљење што објективније истаavimo, да се једном разумијемо и на скривице не играмо, јер нити су прилике нити знаменитост саме ствари за игру и багателисање. Ми не бјежимо од стварна и паметна разговора, само нека се избјегава а приори тврдити: *Ви морате бити Хрвати*, као што се је више пута чуло у бискупској палачи од пређашњег тајника. Под *морање* илити силом није се још ништа на свијету трајно направило. Нека нам се об-разложи што пријети католичкој цркви од српства у опће а од Срба католика напосе, па ево и нас ту да одговоримо.“

На то *морање* Никша Гради је у „Гласу Дубровачком“ поставио нека питања правашима: „За које бабино брашно ископавати већ давно окамењене мумије из плијесневних јендека најглушије прошлости? Зашто се позивати на хисторичко право? (...) Очеvidно је да ваше хисторичко право иде на то да све друге гране југословенског народа потчини једној, тј. Хрватској, у смислу дивљег средњовјеочног права, а посве супрот начелима, што у садашњем вијеку признају сви изображени Европејци, по којима се хоће да све гране појединих народа стуле у јединствену заједницу на темељу потпуне међусобне једнакости.“

Као главни и одговорни уредник „Гласа Дубровачког“ Никша Гради је стално морао одбијати различите оптужбе на рачун листа. Једна од тих оптужби била је да лист држи страну Србији. Црној Гори и Русији, што би требало да значи да је против интереса Аустро-Угарске у чијем је саставу и Дубровник. Гради је одговорио и на те оптужбе: „Ми Дубровчани Срби по поријеклу, иако се нећемо нигда па нигда претапати у Хрвате, а то није ни нужно, ни могуће, ми ипак не сањамо о каквој Великој Србији, с би то био очевидни и безумни анахронизам, а с друге стране љубимо Хрвате ко нашу рођену браћу, па хоћемо с њима, ко са осталим нашијем саплеменицима, ступати истом нам се појави згодна прилика у заједницу Југославенску...!“

Лујо Војновић, на вијест да лист може престати излазити, писао је Никши Градију писма подршке подсјећајући га да је „Глас Дубровачки“ лист „који се племенито бори у нашем Дубровнику проти по-

Chas. J. Foxworth

плави кукавности и националистичке нетолеранције“ и да се треба настојати да лист не пропадне.

„Глас Дубровачки“ је ипак престао излазити ве напунивши пуну годину постојања.

Сљедећи лист који је наставио традицију српских листова у Дубровнику био је недјељник „Дубровник“. Њега је 1892. почео, од првог броја, уређивати Стево Врчевић, а затим га је преузео Антун Фабрис, интелектуалац првога реда и широких видика. У објави програма листа, поред осталог, истакнут је однос према вјерској толеранцији: „Главни ће нам правило бити да избегавамо вјерске зајевнице. Нама је сваки Србин једнак и мио, ма које вјере био (...) Признајемо да је свакому своја вјера света и мила, а да она у поганој руци раздваја браћу истога имена исте крви и истога поријекла.“

Што се тиче става према политичким питањима у програму се истиче: „Заступаћемо народне интересе Дубровника и Боке, а пратићемо будно сваки покрет с које год стране долазио на уштрб наше народности, особито Босне и Херцеговине. Али, по свему тому, бранићемо своје и баш оно што је и држава, у којој живимо, зајамчила својим законима, бива народну равноправност. стога нек нам нико не дирa наше као што нећемо ни ми дирати туђе“.

Фабрисов „Дубровник“ подржали су Срби такоређи са свих страна, особито из Далмације и из Босне и Херцеговине. Телеграм подршке послали су и мостарски Срби, међу којима су били Алекса Шантић и Светозар Ђоровић. Читалачка публика га је такође лијепо примила и због практичних савјета који су се могли наћи у њему, а односили су се на занатске или пољопривредне послове. „Дубровник“ је посебно гајио вјерску толеранцију, управо онако као је наговјестио у свом програмском наступу, па се нису испунила очекивања непријатеља листа да ће доћи до суревњивости између тог листа Срба католика и задарског „Српског Гласа“ који је био лист православних Срба. То се није десило и због тога што су Сава Бјелановић, уредник „Српског Гласа“ и Антун Фабрис уредник „Дубровника“ имали сличан однос према питању вјере и народа коме су припадали и кога су често представљали.

Илустративан је с тога и назив Фабрисовог календара „Дубровник“ кога је он покренуо 1897. године. Он га је назвао: „Дубровник, календар католички, православни, мухамедански и јеврејски за просту 1897. годину“. Ово набрајање као да је имало неки свој ирониични коментар на вјерску загриженост, која је по мишљењу тадашњих Срба католика у Далмацији растакала српске националне снаге.

Календар је исказао широк захват у објављивању српских писаца са разних страна, не само из Дубровника и Далмације. На његовим страницама могли су се наћи речи писаца из Загреба, Београда, Битоља, Мостара, Новог Сада. И поред тога осјећао се недостатак једног књижевног часописа. Луко Зоре је сугерисао Фабрису да се покрене један лист који би имао један чисто књижевни карактер и чији би и он сам био сувласник. Фабрис је тежио да лист има и друштвенополитички карактер. У тој недоумници он се обраћао познатим научним и културним ауторитетима, мада је већ са Луком Зоро дошао до закључка да то мора бити лист који ће имати чисто српски карактер. Та одлука долазила је из потребе одговора српске стране хрватским нападима на њену народност и име. На молбу којом су се обратили Милану Решетару да им он упути корисну сугестију у погледу будуће физиономије листа, тај високи ауторитет у књижевној и филолошкој науци им је послао прилично обесхрабрујући одговор. Решетар је у писму Фабрису од 31. X 1901. написао:

„Што се првога тиче, то Вам искрено кажем да ми се не допада, то није проглас какве књижевничке групе која хоће да покрене орган за своје тежње, већ је то енунцијација политичке странке која хоће да своју агитацију тјера и с помоћу књижевног листа. То се најбоље види по потписима што су испод прогласа: Матијевић, Пуљеши. Кнежевић, Грацић, Бона, Гоце, Натали, за књижевност не значе ништа. Зато, опет кажем, покретачи су углавном политичари, а не књижевници. То је мени се чини, капитална погрешка“.

Решетарово цјепидлачење око тога које се име у прогласу за лист бави или не бави књижевношћу међу оним потписаним Србима, може имати везе с његовим начелним ставом, али и са политичким ставовима његовог таста, Хрвата Ватрослава Јагића, којему, видјели смо из случаја с Калајем и бошњачким језиком, није увијек била наука испред политичких задатака.

Са Фабрисовом и Зорином концепцијом новог листа, коме су они дали име „Срђ“ није се сложио ни Константин Јирчак. Он им је замјерао на имену листа па је предлагао да се зове „Дубровчанин“, „Соко“, „Орао“, или која друга птица; може и „Сунчаница“, „Дубравка“ итд.

Зоре и Фабрис су остали упорни у свом предлогу објашњавајући назив као локално име, које није и без симболике.

Фабрис и Зоре су објашњавали да је брдо изнад Дубровника Срђ било често поприште борби. „Срђ је вазда био стража проти западу...“

Око „Срђа“ су се окупили одабрани дубровачки Срби. Познавалац тадашњих прилика у Дубровнику, историчар Никола Тоља, констатовао је да се тада „у круг Срба католика обрео најбиранiji дио онодобне дубровачке интелигенције: културних, књижевних, знаствених и јавних радника, који су ударили печат не само часопису „Срђ“, већ и укупном културном и јавном животу у онодобном Дубровнику, а дијелом и на славенском југу...”

Као и претходна гласила дубровачких Срба католика, тако је и „Срђ“ био објекат жестоког сумњичења и нападања хрватских листова. Проглашавали су га унапријед „цетињском филијалком“, противником католичке вјере и хрватске националности. Општра хрватска апрворна реакција на „Срђ“ као српски часопис била је срачуната на то да му наметне својеврсну аутоцензуру у погледу исказивања његовог српског програма. Због неког мира, „Срђ“ је, да би демантовао хрватске тврдње без покрића, нпр. у вријеме највеће харанге против Срба у Загребу 1902. године доносио позитивне оцјене и приказе о дијелима савремене хрватске књижевности. Тако је писао хрватским књижевним листовима, правио преглед новије хрватске књижевности или писао и Анти Тресићу Павичићу и Имбри Ткалцу. У „Срђу“ се радују кад загребачки „Виенац“ доноси афирмативан суд о њему: „Нама је мило кад видимо да се и у Хрвата прате и разумију важнији моменти српске књижевности, као што је овде случај”.

Кад је у „Срђу“, међутим, објављена једна пјесма Уроша Тројановића 1902. власти су ухапсиле аутора, затим Антуна Фабриса и власника Српске дубровачке штампарије Антуна Пасарића. Фабрис се прије тога замјерио властима због учествовања на новинарском конгресу у Београду, гдје је одушевљено дочекан и изабран за председника конгреса. Сва тројица су провели неколико мјесеци у влажној дубровачкој тамници и после годину дана сва тројица умрли. Европска новинарска јавност се била заузела за Фабриса па су под тим притиском аустријске власти морале попустити и ослободити сву тројицу ухапшених, али су последице тамновања биле кобне.

Антун Фабрис је и раније стизао пред аустријски суд због штампане ријечи, која није била по вољи аустријским властима. Тако је 1898. изишао пред сплитски поротни суд заједно са Мехмедом Спахићем због тобожње увреде Величанства и ширења мржње против окупаторске власти у Босни и Херцеговини. Пред судом је Фабриса бранио Игњат Бакотић, Србин католик и један од првака Српске странке на Приморју. Суд је ослободио оптужене, а поводом тога „Дубровник“ од 27. новембра 1898. донио је чланак: „У праворјеку поротника којим су

ријешени оптужници сваке кривње ми не видимо само увјерење поротника о невиности оптужених, већ – да се најблаже изразимо – неповољну оцјену управе у Босни и Херцеговини”.

Власти су избјегли суђење Фабрису и Спахићу у Дубровнику и одредиле да се то обави у Сплиту, надајући се да ће у томе граду, гдје су ојачали праваша и из којег су заступници у Далматинском сабору говорили да је „хрватска војска под хрватским вођама запосјела Босну и Херцеговину и да је Босна хрватска“, поротници Хрвати осудити Србина Фабриса. То се није десило.

Фабрис је на III конгресу словенских новинара Хабзбуршке Монар. који се априла мјесеца 1901. одржавао у Дубровнику поднио захтјев да се исказе неодрживост забране растурања српске штампе из Дубровника, и уопште из Аустро-Угарске, по Босни и Херцеговини. Он је том приликом предложио ову резолуцију:

„Конгрес славенских новинара у Хабзбуршкој монархији, у име слободе штампе, не одобрава одузимање постдебита већем дијелу српских листова који излазе у Хабзбуршкој монархији (као: Дубровнику, Бранику, Српском Гласу, Србобрану, Застави итд.) те изразује жељу да се дотичним листовима што прије поврати од много година одузети постдебит за Босну и Херцеговину.“

Атмосфера на том конгресу била је крајње нетолерантна, па је један дво присутних новинара, сљедбеника хрватских праваша, стао хистерично викати да у Босни и Херцеговини нема Срба. Фабрис је онда своју резолуцију повукао.

На сједници Далматинског сабора од 17. новембра 1899. др Душан Баљак је говорио о мјерама босанске управе у односу на улазак српских новина и књига у Босну и Херцеговину и исказао сличан став као и Антун Фабрис на конгресу. Занимљиво је да је чак и Калајева „Историја Срба“ била забрањена у Босни и Херцеговини.

Послије смрти Антуна Фабриса „Срђ“ је преузео Михо Вакети, затим Кристо Доминковић да би му нову боју, сасвим југословенску, дао Антоније Вучетић, дубровачки историчар. Вучетић је „Срђу“ у име југословенства одузео српски предзнак. Позивајући читаоце на претплату и сарадњу, нови уредник је, поред осталог, рекао: „Надахнути овим угледима 'Срђ' ће, као једини приморски лист на југу, настојати да буде Србима и Хрватима глас Дубровника, глас слоге.

Позив-ламент који је прије тога био упућен Србима да помогну излажење листа (30. јуна 1905) као да није имао довољно одјека.

„С овим бројем престаје привремено 'Срђ' да даље излази. Схрван и сломљен у тешкој борби са српским немаром, који му није дао на-

приједа, хоће да до нове године почне. Хоће ли се опет дигнути или ће учинити вјечни починак, стоји до нас Срба. Кома ће савјест остати чиста, ако 'Срђ' не помогне, да му просто, што га није ни помогао!" 'Срђу' је помогнуто, али он од 1906. до 1908. није био више српски лист, био је југословенски, према томе и хрватски.

„Срђ“ је ипак остао опасна чињеница за аустроугарске власти, па су га оне послје анексије Босне и Херцеговине 1908. забраниле.

Срби католици из Сплита покренули су 1883. године свој књижев-но-политички лист „Драшков рабош“. Власник листа био је Јово Метличић, а уредник Викентије Бутијер. У четвртој години излаже-ња, 1887. судске власти су ухапсиле Метличића и Бутијера због неких чланака који су давно прије тога изишли у листу и који су, дакле, би-ли прошли цензуру. Накнадно досјеђање да се уредник и власник затворе дошло је на интервенцију босанске владе. Тужени су због об-јављене пјесме „У бој!“, у ствари једног руског превода. Смисао пје-сме се односио на Русе и Турке, али то није сметало да државни тужи-лац Цезаре Пелегрини стави Бутијеру и Метличићу гријех „злочин велеиздаје“. Пелегрини је теретио оптужене да се на страницама „Драшковог рабоша“ вријеђа католичка црква. То тужиочево инзис-тирање на вријеђању католика одговарало је његовом очекивању да ће уз тужбу стати сви поротници, пошто су били сви католици и Хр-вати. Интересантно је да у образложењу оптужнице тужилац одриче постојање Хрвата у Босни и Херцеговини. (...) „пошто није наведен ни један особити разлог да оправда тискање једне пјесме онаког садржаја при садашњем политичком положају, *пошто Хрватина има само у аустро-угарској монархији, а мноштво срба у истој и у Босни и Херцеговини*, треба наравно држати да се је тискањем те пјесме хтјело те народе потицати да устану против аустро-угарској држави, да се силом отргну од савеза Аустријског.“

Пелегрини је особито Метличића стао приказивати као русофила и панслависту, стављајући као прилог својим тврдњама да су Метли-чић и Бутијер угостили у Сплиту двојицу Руса. Бутијер, као главни уредник „Драшковог рабоша“, бранио се да је инкримисану пјесму преузео из једне књиге штампане у Петрограду и да је она усмјерена против турских глацитеља.

Једна од тачака оптужнице односила се на увреду Величанства и то на посредан начин. „Истина је да у тој тачки нијесу изрично именовани нити Његово величанство наш Цар, нити Црногорски Кнез, али се /.../ диванећ о путовању Црногорског Кенза, називље га 'Црногорски соко'.

ДР ДУШАН БАЛАХ

Суд је на захтијев бранилаца позвао два стручњака који би извршили анализу пјесме због које су тужени Метличић и Бутијер. Били су то Алачевић и Решетар. Алачевић је видио оштрицу пјесме усмјерену на Турчина, а Милан Решетар је, као заклети вјештак, изјавио да је он „дужан само протумачити садржај пјесме, а не истраживати мисли пјесникове“.

Послије сјајне одбране Бакотића, када му се, према писању ондашњег „Српског гласа“ из Задра, аплаудирало у расправној дворани, порота је ослободила оптужене. Они су ипак пуштени из затвора тек после пресуде вишег суда, а Бутијеру је за вријеме суђења умрло дијете код куће, па ипак му суд није дозволио да оде на сахрану.

Уз оптужене у Сплиту стало је тада 12 адвокатских приправника, тиме што су протестовали због писања тршћанског листа „Il Mattino“ гдје су изречене увреде на рачун оптужених и њиховог браниоца Бакотића. Међу приправницима је био и Анте Трумбић, затим Едуард Гргић, Анте Шкарица и други. Сви су они потом отпуштени са сплитског суда, за казну.

„Драшков рабаш“ је престао излазити 28. IX 1887. за вријеме излажења првих 34 броја штампано је латиницом, а затим 96 ћирилицом.

Срби католици покренули су у Задру један свој књижевни лист, „Вук“, а сарађивали су у још два српска листа у том граду: у „Српско-далматинском магазину“ и „Звизди“. Срби су у Задру имали још један свој лист, који је био најутицајнији, „Српски глас“ односно „Српски лист“ али њега су покренули православни Срби.

„Српско-далматински магазин“ био је најстарије гласило на народном језику у Далмацији, и код Срба и код Хрвата. (Ту не рачунамо „Краљски Далматин“ који је био француски окупацијски лист). „Магазин“ је био отворен и за Србе католике, али и за Хрвате, чији су прилози, или пренумерантско име, штампани латиницом.

Књижевни часопис „Вук“ покренули су Срби католици Марко Цар, Јосип Берса и Петар Касандрић. Под програмским усмјерењем Марка Цара „Вук“ је постао часопис који је помио пратио савремена zbivanja у књижевној Европи. Он је био затворен за сваку врсту дилетантизма и искључивости на националној и конфесионалној основи. Због таквог приступа, у атмосфери узвицаних и прегријаних политичких страсти, у неповољним културним и привредним околностима, „Вук“ је, не напунивши ни пуну годину излажења, престао постојати од 10. јуна 1885. Он је ипак оставио снажан траг на потоње генерације српских интелектуалаца у Далмацији и на културни живот у Задру.

У својим „Успоменама“ Симо Матавуљ се сјећа како је Марко Цар био један од ријетких зналаца књижевних вриједности који су знали да разумију његов приступ књижевности:

„Годину дана послје тога, на крају 1881, пошљем Бјелановићу мој напис 'Наши просјаци', који он штампа у два броја као подлистак. Просјачења има свуда, али у Далмацији оно је превршило мјеру. Ја сам то описао са живијех угледа, истичући просјачке марифетлуке и њихове навике и позивајући своје земљаке да томе злу стану на пут.

Марко Цар, у својој књизи „Моје симпатије“, а у чланку о мени, прича како је тај фељтон изазвао изненађењем у Новом. Па наставља: „У том свом првијенчету показа Матавуљ, иако у неразвијеној форми и у непотпуној мјери, све оне стилистичке и посматрачке особине с којих ће се касније одликовати као приповједач: бистрину и солидност израза и необично поимање реалности. Треба тај подлистак само прочитати, па да смјеста уочимо оштра посматрача, који ће доцније написати 'Фра-Брну'. Од тога часа постаде Матавуљ, за нас млађе људе, онај српски књижевник у којему смо обично гледали представника реалног правца у нашој приповиједачкој литератури.“

Не знам да ли је онда Марко све то предвиђао, али је истина да се у томе мом раду огледао не провинцијални језик, него доста правилни књижевни – права бијела враба у оно вријеме.“

Јован Сундечић, професор задарске Богословије, православни свештеник, покренуо је „књижевни лист за просвјету, подуку и забаву“ под називом „Звезда“. Лист је почео излазити 2. IV 1863. и већ је угашен 1864. Око себе је окупао православне Србе, Србе католике и Хрвате. То је оно вријеме када се православни свештеник Сундечић грли са католичким фратром Михом Павлиновић и када се крсти с пет, а дон Михо са три прста. Послије једне папске енциклике 1871. Павлиновић ће окренути ћурах и постати перјаница хрватског национализма, који пориче било какво постојање Срба у Далмацији, Хрватској, Славонији, Босни и Херцеговини, а отац Јован Сундечић остаће до краја вијеран свом југословенству, чак и онда када је дошло до отвореног сукоба између Срба и Хрвата.

Сундечић је око „Звезде“ окупио највише Србе католике, као што су били Медо Пуцић и Антун Казначић, али и Хрвате као Миху Павлиновића и Стјепана Бузолића. Лист је изазвао живу пажњу, имао је добре сараднике, али није било довољно претплатника, као ни оних који би му пружили материјалну потпору па се угасио. Очито, Сундечићево „братство и јединство“ није имало тако привлачну силу као зов двију нација сукобљених у међусобној борби, мада је угледни и

уважени дубровачки госпар Медо Пуцић у „Звиезди“ учио: „Србин може и треба да остане Србином, а Хрват Хрватом, а Словенац Словенцем, и Бугарин Бугарином – као што је у Италији истој све до данас остао Ломбардиз. Тошқањонац, Ромањолац итд. Ломбардизом. Тошқањонцем и Ромањолцем – а опет свиколици скупа могу и морају за једним душевним развитаком тежити и коло своје властите просајете са укупним силама радити, настојати и неуморно стјешити“.

Видјели смо да послје дуге и непрекидне борбе ниједан лист Срба католика није преживио Први свјетски рат, а послје те ратне катаклизме, са „ослобођењем“ и „уједињењем“ 1918. пропаст су доживљели и листови, часописи, алманаси и календари православних Срба западно од Дрине. У Дубровнику је било покушаја обнове, али без нарочитог успјеха.

Успјеха није ни могло бити јер је тадашњи Београд журно да умањи хрватску опозициону и непријатељску жестину према себи, запостављањем српских интереса, посебно у Далмацији, помажући хрватске и повлађујући хрватским захтјевима. О тој политичкој клими писао је „Дубровник“ 1937. Тај „Дубровник“ није био више лист Срба католика, који су заједно наступали са православним Србима у политичком животу, он је сад био „југословенски“. Ипак је на његовим страницама изражена бојазан за српство: „Стављамо на срце сваком правом и свјесном сину нашег народа и државе да право рече је ли српски дио народа и сувише толерантан, спреман на све жртве и одреке у интересу заједнице народа у држави. У цијелој бившој Далмацији, Босни и Херцеговини, Војводини, Хрватској и Словенији немају ниједног истакнутог политичког листа; ни једно ново друштво ни установа са српским именом нијесу настали иза рата, а више их је својевољно и то име напустило за љубав слоге и јединства.“

Прота Стеван Простран из Далматинске епархије је на горњу тему излио прилично жучи у свом прилогу брошури „Далмација некад и сад“ из 1938. године. У чланку под насловом „Двадесет година нове ере, двадесет година једа и јада“ он пише, поред осталог: „Зато нико и не помишља да треба оживети културне и привредне установе које рат беше растурио или туђински режим пригушио. Ништа нам не треба: све је то Слободи служило и своју улогу извршило!“

– Најпре нестале задарске богословије и њеног гимназијског интерната, који су кроз осамдесет година бесплатно давали далматинском Српству интелигенцију свих редова и професија, сем учитељског кадра, – и нико не заплака за њима. Нестало је у рушевинама рата „Српске зоре“ која је својим стипендијама и помоћима спремала

народне учитеље и просветне пионире. – и нико за њом на зажали а камоли да је покуша поново вратити њеној благотворној улози.

– Савез српских привредних задруга на Приморју са његовим чланцима предаје се на бригу београдском Савезу с. з., а задружне новчане установе уступају место Српској банци у Загребу. Моћне закладе и фондови, па читаонице, певачке дружине, омладинске организације – све је то у историју сахрањено и забораву предао.“

За такво стање Простран оптужује представнике српског народа у југословенској државној заједници и антиципира до запањујуће тачности ситуацију која ће се поновити у до сада најтрагичнијим временима за Србе, оним од 1991. до 1995. Он описује збуњеност обичног српског човјека пред таквим стањем која тражи одговор.

„Онда пође да пита вође и главаре, кад тамо нигде ниједнога. Понеки се и сами збунили и од чуда сакрили, а сви остали пожурили још давно у Београд, да на шалтеру Слободе сами наплате одштету и приме дарове, – за се и за своје, до деветог колена. Па кад сташе да звецкају кесама и сјају положајима: 'Одиста је дивно Србин бити!'“

Обнављаће се тамо српска штампана ријеч у тешким часовима за Србе, некад као знак крика за слободом, некад као знак милости побједника, никад до сада као знак мирног и плодног тока живота.

•

Дубровачки Срби католици имали су своју штампарију. Њу је 1894. основао Антун Пасарић под именом „Српска дубровачка штампарија“. Њен сувласник био је Мате Грацић. Аустро-угарске власти нису благонаклоно гледале на ту штампарију у којој су се штампале српске ћириличне и латиничне књиге. Када је године 1902. ухапшен у Дубровнику Антун Фабрис, тамнице је допао и Антун Пасарић. Био је то још један прилог утаминачавању српске штампане ријечи.

У Дубровнику је радила и Претнерова штампарија која је такође штампала и ћирилицом књиге и новине, па је стално била на услузи Србима католицима.

У Задру је штампарија браће Battara штампала књиге и новине и ћирилицом, поред латинице, па су испод њеног слога излазили књиге, часописи и листови Срба обе вјере, православне и католичке, на оба писма.

•

Прве народне школе у Далмацији, уопште, биле су српске школе, исто као што је „Љубитељ просвешћенија – Српско-далматински ма-

газин“ Божидара Петрановића био први часопис који је у Далмацији штампана на народном језику. Далматински Срби су у 18. вијеку више пута покушавали да од млетачке преведре Републике измоле дозволу за отварање својих народних основних и средњих школа, али су их млетачке власти најчешће одбијале с образложењем да је боље нека „остану у својој простоти“. Доситеј Обрадовић је оставио свједочанство о снажном осјећању далматинских Срба за отварањем школа за њихове потребе, по далматинским селима и градовима, па је записао да би се могло тамо запослити и „десет пута“ више српских учитеља него што их је тада било. Није онда чудо што ће се у Скрадину, Шибенику и Задру појавити српске школе далеко раније од хрватских народних школа.

У Дубровнику је српска народна школа за православне Србе отворена тек 1820. године, али су за православне полазнике биле отворене средње школе, као и за Србе католике, у том граду и то: реалка (1850), прије тога учитељска школа (1822), грађанска школа (1869), женска учитељска школа (1875), пољопривредна школа (1887). Основне школе у које су ишли православни Срби у Далмацији биле су увијек везане за српске православне општине, па је тако било и у Дубровнику. Тамо су први учитељи били Сава Мркаљ, Јово Мркић, Јово Рајсвић, послје њих Георгије Николајевић, Лукијан Кундајица и Јово Брчић.

Посебну улогу у развоју школства православних Срба у Дубровнику имала је „Заклада Божа Бошковића“, богатог дубровачког грађанина, из које су се све до Првог свјетског рата финансирале женска и мушка школа. Божин брат Никола умро је у Дубровнику 1896. и сви српски листови у Далмацији, па наравно и у Дубровнику, донијели су опширне некрологе. Стизали су телеграми саучешћа и из Италије. Тако је вијенац послала из Трста и породица Косовић (Famiglia Cossovic – Trieste). Сав Дубровник, и православни и католички, ожалио је члана угледне куће Бошковића.

Пошто је Дубровник био центар Срба католика у њему су основана и најбројнија српска друштва и установе. Не водећи рачуна о хронолошком реду навешћемо Матицу српску, основану по узору на ону у Новом Саду, Дубровачко радничко друштво, Српску дубровачку штампарију, српско пјевачко друштво „Слога“, Задругу Српкиња Дубровкиња, Дубровачку грађанску музику, Српску „Зору“, Гимнастичко-соколско друштво „Душан Силни“, Српску дубровачку академску омладину.

По угледу на Дубровачку грађанску музику – Српску музику, у Цавтату је основано српско музичко друштво „Захумље“. Срби като-

лици у Цавтату су били привредно и културно најмоћнији дио становништва. Цавтат је дао и такве угледнике, Србе, као што су били Луко Зоре, Ватазар Богшић, Влахо Буковац, Људевит Вуличевић, али угледне српске куће Враголова, Кушеља, Калачића, Петриција, Казалија, Малошевића, Рачића и др. Ту је свакако био и каноник Антун Рамадан, кога су, као Србина, заједно са браћом Николом и Ђуром Враголовим, православи оптужили за велеиздају и припремање сједињења Далмације и Босне, па су сва тројица dospjela у задарски затвор. У Цавтату је радило и Коло српских сестара. Јеремија Митровић је у својој књизи „Српство Дубровника“ навео, нпр. и имена чланова цавтатског „Захумља“ из 1905. То су само она која се могу видјети на оновременој фотографији друштва: Рафе Станош, Катица Петриц, Влатко Рајчевић, Мери Рачић, Викица Песјак, Кате Кушељ, рођена Морети, Даринка Малошевић, Тони Братић, Перо Браутовић, Антун Осијан, Нико Тисиновић, Ђуро Враголов, Перо Франушић, Антун Кушељ, Перо Матијасевић, Вице Солдић, Мици Малошевић, Иза Песјак-Ковачевић, Лице Аркулин, Кате Станош, Тони Шулић, Марија Рачић-Барић, Ивка Малошевић Осијан, Катица Шодрња, Тиле Враголов, Перо Петриц Пушо, Леле Миљан-Миљковић, Ванда Песјак, Ида Малошевић-Пицек и Андрушко Миљан. Митровић је нашао податак да је Ида Малошевић-Пицек умрла прије осам година, 1990.

„Дубровачко радничко друштво“ је основао један од најистакнутијих дубровачких Срба католика гроф Медо Пуцић, а дуго година га је водио Антун Пуљеви, који је једно вријеме стајао на челу Српске странке на Приморју. „Дубровачко радничко друштво“ је 1900. добило и велике, прикладне просторије у граду. Још прије тога приређивали су концерти и балови поводом светосавских свечаности.

Ипак је од свих тих друштава и установа била најистакнутија Матица српска у Дубровнику. Она је основана из фонда који је одредио за те намјене у Дубровнику српски трговац Константин Вучковић. Вучковић је само у обвезницама за ту сврху оставио 372.800 круна, а пошто је имао жељу да и у Сплиту оснује Матицу српску, која би као и у Дубровнику, ширила српску просвјету, штампала књиге, часописе и новине, формирала библиотеку, помагала талентоване српске ђаке и студенте кроз систем стипендија итд., и тамо је завјештао 160.000 форинти. Матица српска у Дубровнику и њен огранак у Сплиту окупљала је Србе обичну вјера, и католике и православне. Матицу српску су водили Срби католици Стијепо Кнежевић и Франо Кулишић. Њен рад је прекинут Првим свјетским ратом, али је она у кратком времену

рада, од 1909. до 1914, имала велики замах на пољу просвјетљивања српског народа. Издала је „Малу библиотеку“ од 16 књига. За тај рад, као и бројни претходни часописи и листови Срба католика, имала је да искуси казну. Фрањо Кулишић је, као и Антун Фабрис десетак година прије, одведен у аустроугарско заточење. Умро је у логору 1916.

Аустро-угарска влада није чекала Први свјетски рат и 1914. да би распустила српско политичко друштво у Сплиту, „Српско братство“. Она је то учинила 1899. оне исте године када су Хрвати у Далматинском сабору одушевљено изјављивали да је „хрватска војска под хрватским вођама запосјела Босну и да је Босна хрватска“.

„Српско братство“ је основано 6. августа 1897. у Сплиту на скупштини Српске странке. Предсједник друштва био је др Игњат Бакотић, али су прије тога Срби католици Јосо Михаљевић, Викентије Бутијер и Кажимир Лукетић израдили статут друштва. У вријеме одржавања скупштине друштва један од писаца његовог статута Лукетић већ се био упокојио. Због тога су на дан оснивања „Српског братства“ неколико изасланика са др Лујом Бакотићем и др Душаном Баљком на челу, положили вијенац на његов гроб с натписом: Л. Кажмиру Лукетићу, са српске скупштине у Сплиту 1897.“

Др Лујо Бакотић је писао о Лукетићу („Срби у Далмацији...“) с одушевљењем:

„Л. Кажимир Лукетић је био млад човек пун идеала, ватрене речи, одважне мушкости, најпитомије нарави. Учио је медицину у Грацу и у Италији, врло је често и лепо писао у „Српском гласу“. Грехота је што је млад умро. Он би постао човек од акције, човек који је могао да занесе масе, јер је свако могао познати да све што ради и све што говори плод је његовог дубоког уверења. И као што је био искрен у своме политичкоме уверењу, исто је тако био исправан у свему.“

Говорећи о програмском усмјерењу „Српског братства“ у Сплиту, Бакотић је писао: „Организација ‘Српског братства’ имала је за циљ развијати и раширити српску просвету у српском народу на приморју у либералном духу, бранити српску народност неговањем вековних предања, обичаја и особина које карактеришу српски народ, неговати народну душевну заједницу основану на народном праву и слободној вољи, одбацујући сва историјска права која се не слажу са народним правом. Ради постизања свога циља ‘Српско братство’ бавило се неговањем моралног и умног васпитања народа, особито у погледу грађанских политичких права и дужности његових; старало се о увођењу српског језика и ћирилице у школе и у јавну управу, о оснивању школа, о питањима општинским, привредним и

трговачко-обртним, о свим економским потребама народним, о предлагању кандидата за општинске управе, за Сабор и за Царевинско веће.

Иницијативом тог удружења основан је у Далмацији доста велики број српских штедионица и културних установа.“

У Статуту друштва писало је да ће се оно бавити „оснивањем задруге, потпомагањем сељачког лучанства при набављању“ добријех пољскијех алата, боље стоке, предавањима о рационалном обрађивању земље, готовљењу и чувању њенијех производа, његовању марве и о бољем спремању односнијех производа“.

У статуту друштва каже се да ће се оно бавити и политичким питањима као и „предлагањем подобнијех кандидата за изборе политичкијех, административнијех и трговачкијех тијела.“

„Српско братство“ у Сплиту је дочекано врло неповољно од стране аустро-угарских власти, хрватских политичких странака, па и од једног дијела српских православних политичара. Вољом Намјесништва у Задру, оно је угашено послије годину дана рада.

Умјесто забрањеног „Српског братства“ у Книну је 21. X 1901. основана „Српска зора“. Оно је добило сједиште у Дубровнику, али за разлику „Српског братства“ из Сплита, својим статутом није предвиђало бављење политиком, већ само привредом и просајетом. Ново српско друштво је с одушевљењем прихваћено на селу, од тежачког народа, али посебно од сеоских учитеља. Српски учитељи су знали моћ рада у народу, јер су и само били били непосредни свједоци плодова тога рада. Знали су да су и аустро-угарске власти полагале изузетну пажњу на рад учитеља, па су преко њих стварали и оно што није имало природног корјена, нпр. хрватство у Босни и Херцеговини, у Дубровнику и околини.

Антун Фабрис је похвално писао о напору српских народних учитеља да прошире просвјету међу далматинским Србима али и о одушевљењу којим далматински сељаци прихватају „Српску зору“.

„Може ли се муком пријећи кад видимо сеоске учитеље који уза сав свој тешки позив и оскудно живљење примају на се терет и трошак да оснују земљорадничку задругу и тога ради путују неколико пута у далеки град за потребите послове, троше од своје оскуде плате за подвоз, ноћниште и храну, уз тачно плаћају свој чланак и допринос, вртче послове задруге и на сваки начин мозгају и труде се како ће помоћи свом селу – а с друге стране видимо господу, која су велике школе свршили, имаду угледан положај, полажу на своје знање и од свакога захтијевају да их сматра добрим Србима, а до случаја и првацима на-

родним, а мере за 'Српску зору' и за њезине задатке као за лањски снџег. Дубр. 3. VII 1904."

"Српска зора" је у Дубровнику покренула и свој лист за просвјештавање села под истоименим називом. Лист је излазио од 1907. до 1908. али је био под сталном присмотром власти, као и остала српска гласила, установе и друштва у Далмацији.

У корпус српске културне, просвјетне, привредне и политичке акције ишле су и бројне читаонице, које су биле најчешће заједничке Србима обију вјера. Прва таква читаоница основана је у Котору (1840), у Херцег Новом (1850), Дубровнику (1863), Бенковцу (1890), Кастел-Ластви (1890), Имотском (1895), Кистањама (1895), Будви (1898).

Кад је ријеч о српским друштвима установама у Далмацији, потребно је истаћи да су се она најприје почела формирати у Котору. Већ смо рекли да је прва читаоница Срба католика и Срба православних основана у Котору. У Котору је основано и прво српско пјевачко друштво на приморју "Јединство" (1830). У том је граду дјеловао "Српски тамбурашки збор" (1895), "Српска музика" (1897) и "Српска гарда" (1898). У Перасту је 1894. основано друштво "Коло Пераштана".

Национални живот Срба католика у Далмацији, који је нарочито од осамдесетих година 19. вијека показивао своје разрастање не само у политичком, већ и у културном, просвјетном и привредном животу поговдао је развиту српских установа, друштава и српске штампане ријечи. То разрастање нису успјели да спријече разна и многобројна подозрења, спречавања и прогони која су долазила директно из Беча и Пеште, или од врхова католичке цркве, наравно и од хрватских странака, као најчешћих експоната поменутих центара моћи, више их је, међутим, почела да осујећује тзв. српско-хрватско разведравање и почетак сарадње Срба и Хрвата, стимулисане са Ријечком и Задарском резолуцијом 1904, односно 1905. године, а да не говоримо о уједињењу 1918. или "братству и јединству" од 1945-1990.

За Србе обе вјере, у Далмацији, путеви према пропасти отворени су 1918, а потпуна катаклизма се догодила 1995. у Другом свјетском раду спасили су их Италијани.

III

ИЗМЕЂУ КАТОЛИЧКИХ ХРВАТА И ПРАВОСЛАВНИХ СРБА

Срби католици за које се може рећи да су у задњој четврти 19. вијека развили један специфични српски национални покрет на Приморју, особито у градовима Дубровнику, Цавтату, Котору, Сплиту, Шибенику, Задру, Книну, Сињу, Имотском, Макарској и свуда по Далмацији, имали су јасан и чист однос према својој вјерској припадности. Осјећали су се католицима и припадницима једне универзалне цркве која у своме крилу има бројне народе па тако и њих који себе сматрају Србима. То што постоји бројнија и јача грана српства која исповиједа православну вјеру није сметало њиховом увјерењу да се ипак ради о само једном народу – Србима са којима се заједнички требају да боре за своје мјесто међу народима. Није због тога ни чудо што је међу Србима католицима било и католичких свештеника који су ревно пасли своје католичко духовно стадо. Међу њима су били дум Иван Стојановић из Дубровника и дум Јаков Групковић из Сплита. С обзиром на свој рад и ставове ту се може убројити и Мато Водопић, дубровачки бискуп, фанатични поборник југословенске идеје.

Дум Иван Стојановић, рођењем и радом везан за Дубровник, сарађивао је у листу „Дубровник“ дуго и плодно и са његових страница одаслао и овакву поруку: „Србин си по роду и по обичајима; у српству ти је једини спас: вјера ти ни најмање не пријечи да будеш Србин“.

Приликом устоличавања дубровачког бискупа Марцелића године 1896. је „Дубровник“ писао о аудијенцији троцлане делегације дубровачких Срба католика код Његове пресвјетлости. „Ми врло добро знамо, писао је ‘Дубровник’, да је данашњи наш пресвјетли бискуп по свом увјерењу одушевљени Хрват, што му нико паметан не може замјерити као оточанину из задарске околице, те ако се њега као родољуба Хрвата није ваљда угодно дојмила појава Срба католика, који једнако љубе своју цркву и српску народност, он као бискуп имао је мало озбиљније онај чин у обзир узети, а као окретни и вјешти црквени поглавица у свијем својим дјелима и одлукама народносне природе у сличнијем приликама на уму имати да је прио *бискуп на Хрвати*, и ако је – признајемо – више пута тешко своја чувства подре-

дити дужности, када једно с другијем није у складу. (...) Казасмо да је пресвијетли бискуп имао мало озбиљније узети у обзир појаву Срба католика и обзирније према њима поступати. Ово нијесмо онако без повода казали јер су нам многе чињенице познате које не намјеравамо потанко изнашати, већ углавном поменути, као: избори за покрајински сабор, именовање жупника, каноничке визитације, црквено пјевање, музике итд. У свијем овијем случајевима одвише се је хрватство из курије истицало на нашу штету.“

Дон Јаков Групковић био је гимназијски професор у Сплиту. Др Лујо Бакотић га описује: „Побожан, миран, марљив истраживалац блага нашег језика, своју збирку речи са тумачењима уступио је „Рјечнику хрватскога или српског језика“ Загребачке југословенске академије. Волео је много свој народ и био је ватрен Србин.“

Бакотић је и сам био један од истакнутих Срба католика и у својој књизи „Срби у Далмацији од пада Млетачке републике до уједињења“ наводи Групковићеву реакцију на дефиницију православног првака Јошуе Франка да је хрватство мост преко кога Аустрија има даље да продре на Балкан. „Ех, по Франку хрватство је кљус на коме Швабо по Босни шета“ – рекао је дон Јаков.

Будући и сам национални радник, уз то још и истински интелектуалац, др Лујо Бакотић је био добро упућен у феномен Срба католика па му је био јасан њихов политички правац и препреке које су стајале на њему.

„У политичком погледу нам је изгледало да у народу као што је наш, који није бројно велик ни политички зрео, а осим тога је распарчан у разне државе (као што је био пре уједињења), не може бити места за две националне идеје, него само за једну. Две идеје воде борбу, једна води слободи. Зто смо ми увек најјавље желели остварење потпуног споразума са Хрватима на темељу права самоопредељења, на који имају право сви народи. Природна је само последица тога да смо морали водити борбу против оних Хрвата који су сузбијали Србе и српску слободарску мисао, у нади да ће наћи свој спас и своје бујнице развијање у хајзбуршком ненародном оквиру. Међутим смо се ми најбоље слагали и са покретачима Народне мисли и са програмом Хрватске пучке странке, коју беше основао др Јосо Смодлака, као што смо се доцније слагали са политиком Српско-хрватске коалиције.

У чисто народном погледу, ми смо водили рачуна о чињеници да су Срби били Срби и још пре него што су примили хришћанску веру. Истицали смо, између осталог, да је Макарско приморје било српско и живело као српска неретванска област у склопу немањичке државе

још пре него што је оно примило хришћанство. Неретванска област, која је као скоро самостална држава водила и ратове са Млетачком републиком, позната је била под именом Патаније, а њено становништво Фарлати назива *gens Serbica, ferox immitis* (племе српско, свирепо и немилостиво). Талијана Фарлатија болело је то што су Неретљани више пута на мору потукли Млечане. Уз то је он био и поп. *Inde iŕae*."

О томе какав је био став хрватских клерикалаца према Србима католицима, др Бакотић пише: „Међутим, клерикалци, тј. они којима је вера занат, и њихови следбеници, највише су мрзели Србе католике. Они католички свештеници којима је хрватство било један 'посао' који су могли да стекну личне користи, износили су против Срба католика све могуће лажи, проклињали су их и претили им мукама на овоме и на другоме свету. А ми смо мислили: Могу ли бити угодни Богу они који му не прилазе по својој слободно осећајној љубави, него тек под страхом поповских претњи? Јер Бог је љубав. Ми смо обожавали слободну хармонију природе, а одбацивали принудни поредак који нам се хтео наметнути у име слабо схваћених и нимало истинских осећаних принципа једне очевидно лажне теологије, и нисмо хтели да мешамо веру са националним осећајима и са политичким радом. Истичући своје српство ми нисмо питали ни католичке ни православне свештенике да нам признају оправданост тог соп осведочења, јер смо били уверени да имамо право да га истичемо."

Због свог националног осећања и одређења Срби католици нашли су се у метежу српско-хрватске политичке борбе нарочито после аустро-угарског заповедања Босне и Херцеговине 1878, али тим отвореним борбама претходили су „тихи“ сукоби, углавном на страницама књига и листова. У Далмацији ће се борба водити не само око питања Босне и Херцеговине, него и око сједињења Далмације са Хрватском и Славонијом, при чему ће се Срби различито односити према аутономашима који су били против сједињења Далмације са Хрватском.

Срби су и били први иницијатори и поборници идеје да се Далмација прикљони Хрватској и на томе су радили у оквиру Народне странке у којој су сједили са Хрватима. Програм сједињења израдио је православно Србин из Шибеника Божидар Петрановић. Сава Бјелановић у свом сјајном полемичком спису „Дон Михо на бранику“ у коме води борбу са носиоцем Старчевићевих идеја у Далмацији дон Михом Павлиновићем, наводи управо Павлиновићеве ријечи, исписане у његовој првој политичкој фази:

„Петрановић је први политички поборник у Далмацији и зато вриједи чути његово мишљење о сједињењу, да видимо како се ова мисао завргла. У псими бану Јелачићу он овако пише: о великој крајњој потреби савеза моје отаџбине Далмације с Хрватском и Славонијом посредством једнога Земаљскога Сабора, а ову мисао брани овиме врло значајнијем разлогом: 'Због овога ненарушивога увјерења да народност славјанска и добро стање далматинског народа никаквом се добру и напретку од свога властитога, а из италијанскога елемента већином склопљенога, сабора надати не може.'

Бјелановић подсећа читаоца да су уз ту Петрановићеву идеју, о којој и дон Михо пише, пристали и остали угледни Срби: „Буковић у Бенковцу, тадашњи архимандрит Кенежевић у Крци, Поповић у Шибенику, Миовић у Дрнишу, Николајевић у Дубровнику“. Кад је, међутим, Павлиновић, одједном прихватио хрватску политичку мисао о 'историчком праву' и 'дипломатичком' народу, која пориче било какво постојање Срба у Далмацији, Босни и Херцеговини, Хрватској и Славонији, а све то стао публиковати и претварати у политички програм, Срби су се одупрли и дошло је до сукоба.

„Павлиновићу хоће се савезника, пише Бјелановић, те их купи где их год нађе. Добро му је дошао политички шпекулант, развраћени чиновник, војничка батина, све што служи његовој мисли. Најзгоднија му је чета у Загрбу, у онијем Словенцима, Нијемцима и Ћифутима главног града Хрватске, којијем се хрватско право у сну показује у виду пустог Елдорада на истоку.

Напокон Павлиновић нашао је за извршење свог плана ону точку, коју је залуд Архимед тражио. Тај непомични ослонац, с кога ин мисли свијет изврнути, лежи у политици Нијемаца и Мађара. То нам је казао у својим чланцима, то смо чули још на уста Петра Дувњака (лик у Павлиновићевим Хрватским разговорима прим. С. Б.), који је Бог у прости, међу осталијем олакшијем намјерама, и ову мисао открио: Ах, мој лијепи Стево! Зар Мађари, који дрмају снагом цијеле Угарске, зар Мађари, свезници Хрватске, да они пусте другога у земљу (Босну) која припада њиховој заједничкој круни? Носиоц те круне, бечки ћесар, зна добро, да ако би пала Босна у друге шаке, ето ти готове напасти у земљи хрватској, која му од праћедова позната, као најпознатија и највјернија (Павлиновићеве Хрватски разговори стр. 157). Гдје још Павлиновић није зајмио, шта ли он не мисли постићи уз оваке јаке помоћи са стране и уз попове, своје перјанике?“

Павлиновићеве „перјаници“ нису никада престајали нападати Србе католике јер су били приврженици и проводитељи идеје да католици

који говоре српским језиком могу бити само Хрвати. Та идеја је особито стимулирана из кругова аустро-угарске владе и врхова римокатоличке цркве. Природно је што су њихови напади били усмјерени на оне најистакнутије Србе католике, па се по том критеријуму њихов бијес обрушио на дум Ивана Стојановића каноника – декана католичке цркве у Дубровнику.

У недјељном листу „Дубровник“ од 11. новембра 1900. Антун Фабрис је стао у одбрану каноника Стојановића и анализом, тачку по тачку, оптужбе и одговором на те дјелове предочи јавности прави смјер и разлог зашто Капитол дубровачке Цркве тужи дум Ивана тадашњем бискупу Јосипу Марцелићу, а прети да ће тужбу послати нунцију и Конгрегацијама у Рим. По жељи оптуженог тужба је објављена у цијелости и види се да је она по највећем дијелу тачака смијешна, а по својој основи створена због тога што се један истакнути Дубровчанин из њихових редова осјећа Србином и активни је српски национални радник.

„Кад смо мјесеца априла ове године, ишли по обичају узети у Дум Ивана подлистак за лист 'Дубровник', напали смо га у соби с једнијем писмом у руци. На то ће он: Видиш, ово је протеста или ти боље оптужница против мене и мога рада. Може бити да дође вријеме, да ја ово штампам, као и неке друге ствари. Па нека свијет суди мене и њих'. Послије тога више се пута навраћао на то; једном ми рече: 'Ако прије умрем, штампашеш ону протесту од ријечи до ријечи. Нека се зна'.

Ову жељу покојникову испуњавамо, дајући у јавност тај спис капитола, који је у пријелису пресвијетли бискуп са краткијем попутнијем писмом Дум Ивану послао. Објелодањивањем тога списка не повријеђујемо никакву тајну, јер је он већ као уредовни спис забиљежен у књизи капитола. Кад господа каноници и свештеници за то знају, и у будуће за то знаће, нема никакве штете по саму ствар, ако шира публика што о томе подробније и вјерније дозна“.

„Протеста“, тј. оптужба, је срочена у 10 тачака. и испод ње су се потписали каноници: Gregur Boschi, Андрија Алибранти, Мато Пишта и Анте Љерорили, све Хрвати. Они су нашли инкримисане дијелове дум Иванових текстова расутих по разним листовима и публикацијама од 1876. до 1900. Значи да је овај Србин, католички свештеник, био дуже времена под паском његових колега који су се осјећали Хрватима, док није дошао тренутак да му ставе „протесту“ на терет.

Ево неких тачака из ње: У првој му се замјера на понашање у хору и на олтару. „вика, дрека, премећање, пухање, бечење итд.“; у другој

непријављена одсутност са хора, у трећој да у својим списима „одвали грдних псовка н. п. Душе ти. Бога ти. Кумим те Богом, по Богу итд.“. Приговарају му се „двојбени и худи изрази о вјери“ пошто у својим списима пише нпр. да „здрав разум убија фанатизам, а вјеру претјерани фанатизам, да су православни и католик“ исте вјере иако не од исте цркве“, да се руга учењу о паклу, па кад је неки „влак“ чуо како свештеник представља вјерницима у цркви, паклене муке и док су неки од њих пометено гледали око себе, а други плакали, Влак је узвикнуо: „Вала! све је докле човјек и на то обикне“. По оптужби, дум Иван је писао подругљиво писмо о св. Јерониму и рекао: „Чујем да се је сада у рају посдио неки други светац до св. Влаха, да му буде помоћник у обрани. Центризација учини да је за Дубровник и Котор св. Јероним, заштитник Далмацији, светац заповиједни.“ Нападао је, пишу, и на попове пишући: „По уласку Аустрије освану дакле сељанима и поповима који посташе силом, помоћником силе материјалне, милитаризма... који гоје непотизам, гледају обогатити; тако да је опћа сумња (кадгод врло крива) јели сад поповство управљање божије, или средство за живљење и дават живјети – Парохије нијесу биле безглуци и пашлуци... кад настану ове ствари (обћи егонзам) попови неће бити како свети поп Дм. Буро, попови и епископи неће одвајати добротом, него пространијем и лијепој кућама и претилијем обједима. Њихове ће пријевље у ходу шкрипцати, њихови ће се прстени из далека видјети; то ће бити њихови знакови да су попови“.

Дум Иванова браћа каноници замјерају му и стављају у гријех што је користио „гадљиве изразе“. „Лијепо ти је пит и јести лијепо и дјевојке наврћат на млијеко!“ и „Забрањено је ћутати сласти (да је говори онеки поп) на површини коже, ћутимо их дакле испод коже, а да не споменемо ону од доњег села.“

Посебно се истиче дум Иванова кривница што сарађује у листу „који систематично напада на све наше светиње“. Ту се мисли на „Дубровник“ који је водио жестоке полемике са хрватским националистима и супротстављао се похрваћивању Дубровника. Наводи се да је Стојановић писао: „Срби имају против себе разноврснијех непријатеља, а у првом реду хрватски шовинизам и католичку јерархију.“ За школски систем је писао: „У Босни и Херцеговини пренешен је исти школски и вјероисповиједни систем, који функционише у Далмацији и Хрватској“, „Бан има основа међу мрачним клерикалима“, „Данашње школе најбоље је звати расадницима хрватства и клерикалства“, „Школе (у Босни) су у рукама хрватске клерикалне пропаганде“.

Међ тачкама оптужнице стоји и та да је дум Иван нападао и на Орхинаријат кад је писао: „Како је Курија дубровачка расположена према свему што није хрватско и што није клерикално, познато је нацим читаоцима“, „У Дубровнику излази „Црвена Хрватска“ чији уредник (Фраво Супило, прим. С. Б.) стоји пред вратима пречасне курије и плитички ремета ишчекује клепеталом у руци миг како ће ударити у звонно правашко... Сва скоро хрватска је штампа у рукама поповским и то кроз правашким, „Данас су незналице награђени само ако има око бривијара виси хрватска врпца, а спремнији и бољи запостављени“.

Наведени записи оптуженога и о дубровачком сјеменишту: „Сјемеништарци у Сјеменишту питају се вјерском несношљивошћу и хрватским шовинизмом... Сјемеништарци у првом реду у гимназију уносе бациле наше народне болести и шире их.“

Каже се за дум Ивана да „он налази да су српски листови толерантнији, те пуштају да се истина каже ма и не била истијем у прилог... да његово убјеђење и наклоност к Српству учинише да му се многи свештеници очито показују противницима“.

Петорица потписаних каноника испод „протесте“ против дум Ивана Стојановића закључују: „Просто му Српство, али не све оно што шири нехајство и безвјерје.“

По жељи нападнутог „протесту“ је објавио у „Дубровнику“ Антун Фабрис, главни и одговорни уредник овог листа Срба католика, и по сваком дијелу оптужнице дао свој коментар.

Тако на приговор да се у списима декана Стојановића могу наћи псовке, Фабрис пише: „И малој дјеци је познато да сви књижевници, били свјетовњаци или свештеници, кад вјерно приповиједају какав догађај, кад описују народне обичаје, кад пишу комедије, треба да употребе горње никриминиране (!) изразе, ако хоће вјерно нешто приказати. То се до сада ниједном књижевнику није приговорило.“

Фабрис је навео да тзв. „двојбени“ и „худи изрази“, изрази о вјери нису из уста писца Стојановића, већ књижевних ликова. То се односи и на оно о св. Јерониму. Стојановић је испричао згоду из свог дјетинства када су у његовој кући коментарисали писмо неког њиховог рођака што је писао из далека у којем је стајало и то: „Чујем да се сада и у рају посадио неки други светац (св. Јероним) до св. Влаха да му буде помоћник и обрани...“ „Ово је правијем Дубровчанима, пише Фабрис, разумљиво. Док је трајала република, св. Влахо био је једини парац Дубровника; кад је Дубровник потпао под Аустрију, треба да слави св. Јеронима, парца далматинскога. Ко познава односе између Дубровчана и Далматинаца, не треба да се чуди кад дум Иван пише:

... тако се и централизација увукла свуда гдје се год могла уваћи, те је дан-данас и за Дубровник и за Котор св. Јероним, заштитник Далмације, светац заповиједни'. Ово је најновија повијест Дубровника. Тому процесу претапања Дубровчана у Далматинце и ми дан данашњи присуствујемо. Ово илје 'подругивање', већ нажалост, чињеница."

На приговор Каптиола дубровачке Цркве да је дум Иван написао: „Данас су незналице награђени само ако им око бренијара виси хрватска врпца, а спремнији и бољи запостављени“, Фабрис је одговорио: „Ове ријечи написао је један стари Дубровчанин, кому су прилике врло добро познате. Ако препоштовани капитол хоће примјера, послужимо га.“ Фабрис је, исто тако, одговорио на примједбу о Сјеменишту и Сјемеништарцима као мјесту гдје се учи нетрпеливости и хрватском шовинизму: „Ово наше мишљење потврђено је скорашњим догађајем. Сјемеништарац, који је, пригодом смрти дум Ивана Стојановића, написао на табли у гимназији: *Крејо је влашки ђесник*, био је кажњен су 16 ура затвора и одалечен из сјеменишта. Овај пак спис препоштованог каптала доказује, какав дух влада у сјеменишту.“

На узвик Стојановићевих колега каноника: „Просто му Српство, али не све оно што шири нехајство и безвјерје!“, Фабрис је одговорио: „Ово прелази сваку границу!“

Срби католици у Дубровнику били су веома осјетљиви на довођење у питање њихових националних интереса па су реаговали на сваки сличан случај. Тако нпр. неке облике истицања хрватства у Дубровнику и његовој околини они су сматрали неоснованим и штетним по њихове националне српске интересе. То је илустровао „Дубровник“ од 24. маја 1896. овако: „Ове године на једном оближњем отоку баш послије посјета пресвијетлог бискупа тамошњи жупник на крају проповиједи спомињући име Његова величанства наода: *цар њемачки и наш краљ хрватски*. Дотични жупник човјек је учен и није то казао из незнања, већ хотимице за пропаганду, иако у титули ћесаровој тога нема.

Да је ово држање католичкијех бискупа и свећенства – с ријеткијем изузецима – у српскијем земљама приказати потанко кому ученому свећенику друге народности, цијенимо да би такав рад наперен проти српске народности осудио особито обзиром на врућу жељу папе Лава XIII о измирењу источне и западне цркве. (...) Кад католички бискупи Босне, Херцеговине, Дубровника, Боке-Которске итд. раде на сузбијању српског народног имена у овнјем земљама, каквијем образом могу приступити православнијем Србима, те о измирењу и сједињењу цркава радити? Зар мисле да ће се православни Срби тако за мајдеше

Михаил Павлович.

одређи и своје цркве и своје српске народности за љубав хрватства Штадлера, Буцонића, Марчелића, Uscellini итд.? Пресвијетла господо, малко одвише од једном: и цркву и народност!

Могло би нам се примјетити да је ова наша тврдња неоснована, јер да се од православнијех Срба не тражи мијењање народности, већ само црквено измирење и сједињење. Невјешт човјек и странац могао би се лако преварити, али нама овдје рођеним чињенице са свијем противно говоре и то с више разлога: прво, што су свећеници унијате крижевачке бискупије тако похрватили да су већи Хрвати од самијех старчевићанаца, по оној: потурица гори од Турчина. Друго, рад католичког свећенства у прилог хрватству у Босни и Херцеговини, Дубровнику, Боки и Славонији међу католицима који се ни у чему не разликују од православнијех Срба свакому је познат. Чим нпр. разликује се православни Херцеговац и Црногорац од католика Конављанина, Жупљанина и Поповца? Треће, писање листова издаванијех или издржаванијех од свећенства као „Католичка Далмација“, „Црвена Хрватска“ и „Глас Херцеговца“.

У Далмацији, гдје су Срби католици били национално организовани. исто тако и у Дубровнику, међу Хрватима су ширили идеје у духу „хрватског државног права“ и „дипломатичког народа“ дон Михо Павлиновић и Јурај Бјанкини. Др Лујо Бакотић у својој књизи „Срби у Далмацији...“ каже да су се и те идеје хрватске изборне масе клеле, мада их „нису ни знале ни разумеле“. „Разумевале су једино да јето једна 'парола' која их ставља изнад православних шизматика и да је 'хрватско државно право' у хармонији са жељама и намерама бечког цара. Како и зашто није се питало. Чему оно води, није се о томе мислило. Попови су им рекли да у то треба да верују, и они су у то веровали.“

Православни Срби у Далмацији нашли су се пред питањем шта да раде, а недоумица је још већа била код Срба католика. Ставови су се почели избистривати особито након избора за Аустријски парламент 1879. На тим је изборима изгубио Михо Кланђ из Народне странке, за кога су раније Срби дали свој глас. Када је он 1878, уз остале вође Народне странке у Далмацији, подржао аустро-угарску окупацију Босне и Херцеговине изјавивши, насупротив својим ранијим ставовима, да је за њега окупација Босне и Херцеговине свршен чин и да је он „као тако подпуно одобрава“, Застава, Н. С. 26. I 1878., Срби, православни, су се сви окренули од њега и потражили савезништво са аутономашком странком. Срби католици су традиционално били „словински“ оријентисани и одбијали су да се нађу на правцу са било

киме ко би их привукао у своју орбиту и удаљио их од њиховог „словинства“ и југословенства. Нису хтјели на талијанску, аутономашку а још мање на хрватску страну. Са избора у Дубровнику јављају: „Назад мало времена опазисмо. нажалост, да они људи који за готово четврт вијека заступаху нас у општини, на Земаљском Сабору и на Царевинском вијећу, не држе се више нашег старог правца, но иду за тијем како би нас, мало по мало, лишили наше племенске индивидуалности, те нас, нашу дјецу и овај наш чувени град похрватили.“

Премда су дубровачки Срби католици били против сарадње са аутономашима, ипак су је прихватили, процјенивши да је боље и то него се препустити Хрватима. Пред општинске изборе у Дубровнику 1890. коалиција састављена од представника Српске народне странке, групе независних грађана и аутономаша истакла је свога кандидата грофа Франа Гондолу. Хрватску народну странку представљао је Перо Чингрија. Гондолина страна је уочи избора издала проглас грађанима Дубровника у коме се осуђује настојање Хрватске народне странке да похрвати Дубровник. Истовремено изборни штаб не истиче ни српски ни аутономашки програм, већ више комунални, дубровачки. „Позив овог изборног одбора назива се српско-аутономашким, а тачније би било назвати га дубровачким, јер је сваки Дубровчанин у исто вријеме Србин и аутономаш; Србин јер је српски сав сој овога предјела и сусједне Херцеговине, а аутономаш због супротстављању сједињењу са Хрватском.“

На изборима је победила коалиција и на чело дубровачке општине стао је племић Франо Гондола.

Ово је изазвало реакцију и међу неким Србима католицима, Србима у Војводини и, наравно у хрватској штампи.

Лујо Војновић је писао против сарадње са аутономашима, бојећи се њихове доминације:

„Аутономаша нас мрзе једнако као и Хрвате. Ми им служимо за товари да победије у државноме вијећу њиховим људима који ће сутра на влади презрети нас и нашу моћ. Јаох се ономе који сада робује – сутрадан му господар пљува у лице.“

Против сарадње Дубровчана и Бокеља са аутономашима а за њихово пристајање уз Хрвате био је и Петар Петровић Његош. Владика црногорски је у том смислу упутио један манифест грађанима ова два древна града кога је публиковала „La Gazzetta di Zara“ од 20. јуна 1848. године. Доносимо га у цјелини:

„Од Владике и свих Црногораца најљепши поздрав браћи обају обрета Бокељима и Дубровчанима:

Чујемо да у овом превирању прилика овога свијетла, долазе и вама позиви и подстицаји са разних страна. Знамо и то да се ваши зборови дијеле на разне стјранке, и зато вам ми, као ваши најближи браћа која вас највише воле, шаљемо ову објаву и дајемо вам отворено на знање:

Прво: - Молимо вас као своју браћу да одбаците сваки дружи позив и смијер, и да срцем и душом прионете уз своју народност и да будите верни и послушни вашем сународнику Јелачићу, бану шроједине краљевине под царском круном.

Друго: - Ако бисте - да ио сачува Бог - били невјерни своје Бану и прионете уз стјранку стјранца, пренебрегавајући своје соисствено добро, знајте добро да ћемо се ми дићи као ваши заклетии непријатељи, и са нама ће се дићи многи и ваљани јунаци из ова два краја, те ће се просути крв издајшица и издајничке ће се куће у њеио обраћати. Ви добро знајте да ми не умијемо да се шалимо и зато добро пазите шта и како радите.

Треће: - У случају да вас који непријатељ нападне, ми смо у свако време тошови да вам пришекнемо у помоћ и да заједно са вама пролијемо крв за вашу слободу. То да вам је на знање и будите здрави."

Овај владин манифест схваћен је у Боки као позив на сједињење са Хрватском па убрзо потом окупило око 300 Бокела код Прчањског манастира, под оружјем, да расправе насталу ситуацију. Том приликом је издана једна резолуција која отклања такву могућност.

Михаило Полит-Десанчић сматрао је српски савез са аутономашима погрешним и позивао је Србе да се споразумију са Хрватима. Задарски „Народни лист“ је оштро нападао резултате избора у Дубровнику, а оштри одговори су му долазили такође из Задра, из „Српског гласа“. Помирљив и смирујући тон долазио је из загребачког „Обзора“:

„Па ако збиља услед западне културе Хрвата - а можда бисмо тачнији били кад бисмо рекли приморски Хрвати - имаду неке предности, нех те предности не служе на истицање већ на изравнање разлика; нех оне не растварају јаз, већ неха иду за тим да се преко јаза сагради мост."

Влахо Матијевић, одборник у дубровачкој општини, је одговорио на позитивне сигнале из Загреба, о слози: „И ми желимо и сањамо о слози међу Србима и Хрватима (...) Ми не мрзимо, дапаче срдачно љубимо хрватски народ, али се боримо проти оних хрватских прећераница, који тијем што су непријатељи српског народа, непријатељи су и својег сопственог."

Кад је Перо Чинтрија, прије избора запитао Матијевића у отвореном писму, у чему се састоји то похрваћивање Дубровника о коме се говори у прогласу коалиције, Матијевић је одговорио:

ПЕТАР ПЕТРОВИЧ ЊЕГОШ

„Ја сам пак увјерен да се је тежило, да се Дубровник похрвати. и баш устројење нове гласбе и дољедно непрестано пјевање по улицама химне Хрватској, а забрана да се свира 'Радо иде'; распрострањење хрватскијех кокарда, опће позната хрватска пропаганда међу дјецом и младежи, и неколико другијех мањијех факата, по моме мнијењу, доказују те тежње.“ (Српски глас, 4. VI 1898.)

Матијевићев ставови према Хрватима карактеристични су за уопће српске ставове према томе народу, који ће се касније у више наврата поновити, упркос поуци искуства. Чим је дошао са хрватске стране неки отопљујући сигнал. Матијевић је написао: „У овијем жалоснијем приликама, када се брат против брата бори, мило ми би у вашем уваженом листу прочитати помирљиву ријеч за нас Србе. Та ми ријеч би као нека зрака свјетлости у црној ноћи нашег политичког живота, и својег сопственог.“

Матијевић види главног сијача раздора у хрватским клерикалцима. „Док та чета људи узима сада у својој странци одсудан утицај, мучно ћемо се споразумјети. Чему пак да вјерско питање засјеца у народно? И ја сам католик, али држим да ми то ни најмање не брани, како неки тврде, да будем Србином.“

Избори у Котору 1892. омогућили су Србима да стишају грају са хрватске стране да Срби сарађују са туђином, са аутономашима, пошто су тада побједили Хрвати и аутономаша у коалицији, при чему су клерикалци, на које и Матијевић указује прстом, одиграли значајну улогу. О томе „Дубровник“ пише:

„Доста нам је овај факат напоменути да су православни при задњим изборима бирали половицу католика; да су овога пута нудили католицима половицу вијећника, пак самог начеоника; напротив противна странка изкључила је потпуно православне из своје листице...“

На изборима у Дубровнику 1894. поново су ушли у коалицију Срби и аутономаша и поново су побједили. Барон Франо Гондола је опет побједио представника Хрватске народне странке. овога пута Влаху Дуђелија.

Вика Срба из Војводине на Србе у Далмацији што сарађују са аутономашима чини се да је имала ефекта тиме што је удаљила ова два блока. Већ на следећим изборима није било српско-аутономашке коалиције. У првом кругу је имао већину гласова српски кандидат Гондола, на другом мјесту је био хрватски дедули, а на трећем аутономашки Авоскани. У другом кругу аутономаша су се придружили Хрватима и Деђули је побједио.

Узроке пораза Срба „Српски лист“ из Задра овако је прокоментаришао: „Ту су попови политичари употребили она средства која употребљавају против нас свуда (...) Погодили су психолошки моменат, привукли су аутономашку странку к себи и они су, помоћу ове странке, надјачали Србе бројевима гласова.“

И овога је пута Србима, макар на посредан начин, помогао Хрватима да побједе Србе. Био је то Михаило Полит-Десанчић. Десанчићеве поруке из Новог Сада да далматински Срби траже савез са Хрватима, а не са Италијанима, свакако су имале мотив у његовој жељи да се сложе два словенска народа и сарађују на обојано добро, али ће каснији историјски токови показати да тај доброжелитељ ипак није био у праву, јер из новосадских, бечких и пештанских перспектива, одакле је он гледао проблеме далматинских Срба, није видио природу српско-хрватског сукоба. Политика-Десанчића су демантовали догађаји у 20. вијеку. Срби су Ријечком и Задарском резолуцијом прије Првог свјетског рата успоставили сарадњу са Хрватима: кад је 1914. дошло до рата, хрватске су масе покренуте против Срба; кад су Хрвати ушли у заједничку државу 1918, упркос постојању Хрватско-српске коалиције, накупили су до 1941. године толико мржње према Србима и толико убилачке енергије да су их побили преко милиона; за љубав „братства и јединства“ Срби су заборавили шта су им Хрвати учинили, да би пола вијека касније доживјели геноцид, испуњен до краја, који су Старчевићени, Павелићеви и Туђманови сљедбеници извели над њима. Српски покушаји да сарађују са Хрватима, увијек су се, дакле, завршавали неуспјехом, тј. насртајем Хрвата на Србе, до истребљења.

•

Први је пут Дубровник постао пориште српско-хрватског сукоба приликом откривања споменика пјеснику Ивану Гундулићу 26. јуна 1893. године, уочи Видовдана. Иницијативу за подизање споменика великом Дубровчанину дала је српска дубровачка омладина. Новац за споменик и за тродневне свечаности у Дубровнику кад он буде откривен прикупили су, углавном, Срби, док се Хрвати, упркос изричитој наредби из Беча да се и они укључе у прославу, „скоро сасвијем оглушше“. У Гундулићеве свечаности укључили су се Срби са свих страна. Краљ Александар Обреновић дао је највећи новчани придонек и за саму прогледу откривања споменика послао вијенац од цвијећа убрзаног из свих српских крајева. Своје прилоге дали су и Ваљевци и послали за ту прилику своју делегацију. Стигли су Срби и из Црне Горе. Из Беча је затражено од организатора свечаности да се обавезно

позову и Хрвати. Тако је у Дубровник из Загреба стигао Јошуа Франк, вођа праваша, а из Сплита је дошао Јурај Бјанкини, првак сплитских и далматинских праваша. Стимулисани од владиних кругова, они су требали да том приликом читавој прослави даду свој правац. Аустро-угарске власти су се побринуле да на сваки начин умање српски значај те свечаности, иако су је организовали, највише, Срби, обе вјере. Због тога је Србима из Босне и Херцеговине онемогућен долазак у пуном броју заинтересираних. Нпр. из Мостара је могла у Дубровник доћи само половина пријављених. Цензурисане су српске pjesме, чак и званични говори, забрањено је истицање српских застава и слично. Хрватске заставе дијелене су, међутим, учесницима бесплатно, а бројни католички свештеници давали су, чак и Србима, разне хрватске амблеме и значке. Постојала је очита намјера да се свечаности даде, визуелно, хрватско обиљежје.

Истина, задјевица између Срба и Хрвата у Дубровнику било је и раније, али не у таквом обиму као овом приликом. У својим „Успоменама“ Симо Матавуљ пише:

„Кад се Срби коначно одвојили од народне странке, те почетком 1880. покренуше свој орган „Српски лист“, онда уредник његов, мој давни пријатељ Сава Бјелановић, позва ме да му будем сарадник. Био сам сит и патриотског декламовања и узалудних задјевица, а друго што паметније нијесам умно, него да будем стални сарадник српског органа... Мало послједије појаве „Српског листа“ нађох се са Савом на омладинској скупштини у Дубровнику, гдје сам се истакао тијем што сам први јуришао на гомили противника који започеше звиждати кад смо се са музиком враћали из Гужа. То је, мислим, једини мој патриотски подвиг у размирици српско-хрватској на Приморју. Запамтио сам га добро, јер су ми га задуго напомињали болови међу ребрима с лијеве стране“...

Прослави су присуствовали бројни српски културни и умјетнички угледници. Из Београда, поред званичних изасланика, стигао је и Стеван Мокрањец; из Угарске барон Јован Живковић, Јован Јовановић Змај, Богдан Медаковић, и хор „Бранково коло“; из Мостара је приспио, са 180 Мостараца, Алекса Шантић и хор „Гусле“.

Из Загреба Фрањо Рачки заступао Југославенску академију знаости и умјетности, стигао је и хор „Коло“. Сплитски Хрвати довели су своју глазбу и хор „Хрватски соко“.

И Срби и Хрвати донијели су вијенце на Гундулићев споменик: Срби 69, Хрвати 54. На српским вијенцима је писало „Српском pjesнику“, на хрватским „Хрватском pjesнику“.

Извођене су опере и представе. Пред извођење „Гундулићевог сна“ истакнути Србин католик Луко Зоре говорио је о Гундулићу, као најбољи познавалац овога pjesника.

На сам дан откривања споменика на градским трговима су свирали оркестри из Макарске, Виса, Корчуле, Сплита, Дубровника. Пред спомеником су Срби морали одступити од извођења и оних pjesама које им је цензура била дозволила, а Хрвати су могли изводити и непријављене pjesме, чак и против Срба.

До отвореног сукоба, гдје је дошло до потезања каменица и штапова дошло је између групе коју је предводио праваш Јурај Бјанкини и групе Бокеља, на челу с браћом Тројановић. Што се није све трагичније завршило има се захвалити уздржаности Срба, чије поступке су тада хвалили, поред свих Дубровчана, велики дио Сплићана, Вишана и дио католичких свештеника. Сви су осуђивали правашки примитивизам, нарочито ону поруку из њихове „pjesме“: „Удри, удри, in der Stadt, Славо-Сербом Strick за врат!“

Јошуа Франк је иза тога држао говор у једној дубровачкој гостионици у коме је рекао да је са својим правашима дошао у Дубровник да га узме у свој посјед. На ово је касније реаговао и др Душан Баљак у говору на Далматинском сабору: „Што се тиче отимања и давања земаља, ја ћу споменути да Дубровник нема зашто бојати се и мислити да би му могао какав српски владар што отети или освојити, јер његова историја каже да је српски жупан Војислав покљонио Дубровнику Груж, Ријеку, Сумет и Затон све до Орашца, на истоку Жупу. Мало доцније од сина му Михаила доби острва Даксу, Колочеп, Лопуд, Јакљан, Груд и Св. Јандрију. Године 1100. краљ Бодин дава Дубровнику једну чест Сумета и Локрум, а 1151. Деша, Урошев брат, а стриц Немање Великог, даје граду острво Мљет. Ластово продао је Дубровнику краљ Стјепан Немања II. Краљ Урош даровао је Дубровнику Стоиску превлаку.

При том поклону краља Александра и у Дубровнику, мени се чини, није нико ни помислио на какве освајачке намјере његове, него се у том поклону увидно најљепши и најљезнији израз љубави према Дубровнику. Ја не знам, а желио бих да ми кажу честита господа Дубровчани, што значи овако освајање. Мјесто одговора, који би сувишан био, ја ћу споменути нешто друго: За исте прославе Гундулићеве, иза мучна и дуга путовања својих праотаца из источних земаља, дошао је преко Загреба у Дубровник један делија, и чим је у Дубровник дошао, у подрумској гостионици кликнуо је: Дошао сам да узмем у посед Дуб-

ровник – и то на очиглед заставе св. Влаха, која се је онај дан весело лепршала по зраку.“

Др Душан Бањак под „једним делијом“ подразумевао је Јошуу Франка.

И барон Франо Гундулић је на сједелци са српским представницима у Гружу био под тешким утиском прошлог догађаја. Он је тада рекао: „Колико ја знам, у кућама наших старих никада се није причало о Хрватству у Дубровнику већ о Српству“.

Цавтатски Срби су заједно са великом групом Дубровчана посебно угостили једну српску делегацију. Јован Јовановић Змај је држао надахнуту бесједу, а Мато Враголов је био главни домаћин. Он је био истакнути Србин католик, као што је и његова породица. Отац му је имао брод с именом „Милош Обилић“.

Правашки јуриш на Дубровник и напад на Србе Франо Рачки је гледао својим очима, али свакако кроз диоптрију коју је одредила сарадња Странке права и Народне странке чаји је он био угледник. Он је одмах иза дубровачких догађаја послао писму прваку Народне странке Јосипу Јурају Штросмајеру у коме га је известио о Гундулићевој прослави затајивши детаље из агресивног понашања Хрвата према Србима. „Свечаност је носила, писао је Рачки, по свему хрватски значај. Срби који су се надали другом, остали су разочарани. Ја сам чудно сам се онолико пробуђеној хрватској свијести. Р.“

Није јасно шта Рачки сматра под пробуђеном хрватском свијешћу, ако не мисли на понашање праваша предвођених Јошуом Франком и Јурајем Бјанкинијем, који су безобзирно напали на Србе. Срби су били ти који су понијели иницијативу, организацију и скоро све трошкове око подизања и откривања споменика пјеснику Гундулићу. Пошто су се „скоро сасвијем оглушили“ на позив за подизање Гундулићевог споменика, Рачки се могао чудити „пробуђеној хрватској свијести“ видећи је само у мржњи и деструкцији према Србима.

Дубровачки Срби су јасно видјели одакле вјетар пуше још прије Гундулићевих свечаности. Непотписани аутор је 1892. писао у „Дубровнику“: „Као Срби ми морамо одлучно одбијати све што нам из Загребла долази, јер не само да убија све најмилије осјећаје, него к тому још дражи нас на братоубиство.“ Још раније, 1878. Медо Пуцић је у писму Валтазару Богшићу упозоравао на похрваћивање што није хрватско:

„Хрвати би шћели да је све њихово и Дубровачки писци и Босна поносна и Црнагора, а мал да не и Душаново Царство. До сада је то била дјетињска игра ('Zogo da puti') али од сада, пошто је српска грана Словинства већ до независности дошла, а Хрватска с несрећнијем ма-

ђарскијем *ausgleich*-ом сваку политичку важност изгубила, што јој неће ни академија ни универзитет повратити, нама не стоји нипошто да даље праштамо ту игру играти и нас себи прикопчавати. Amen, amen. *Dixi et animam salvavi.* (Амин, амин, рекох и спасих душу.)

Сукоб Срба и Хрвата у Дубровнику приликом откривања Гундулићевог споменика, а посебно напад Хрвата на Србе у Загребу 1902. године, свакако је имао утицаја на формирање једног српко-хрватског удружења 1904. године, мада би с правом могло рећи српско-српског, пошто су Конављани још осјећали своју запретану српску свијест, макар кроз обичаје и фолклор. Било је јасно да сукоб не доноси ником добро, па су Цавтањани и Конављани формирали „Цавтатско и конавоско братство – Народни дом“. Израдили су тада и, можда једину, српско-хрватску заставу. Друштво је имало и своју химну од које је једна строфа гласила:

Старој клетви нестатрага
У јединству нам је снага.
Ко да сломи оба брата,
Сложна Срба и Хрвата?

Музику за химну компоновао је капелник Српске музике у Дубровнику Иво Чижек.

Неке цавтатске породице су, упркос насилном похрваћивању, још 1937. године славиле Видовдан као знак своје српске националне свијести, а Ђуро Лонза је у част 1. децембра, дана уједињења, припремио Нушићев „Свет“. О овим догађајима је писао тадашњи „Дубровник“.

Лист „Дубровник“ је после потписивања споразума Цветковић – Мачек, када су настали тешки дани по нешто преосталих Срба у Дубровнику, почетком 1940. окарактерисао тај споразум као недоношче и описао његове посљедице као што је прогон Срба чиновника и разбијање надгробних споменика на српском гробљу Бониново. Лист је пред своју смрт донио прилог о смрти Луке Бунића-Боне, који је и сам био метафора умирућег српства у Дубровнику. Он је био из реда оних српских омладинаца који су иницирали подизање споменика Ивану Гундулићу у Дубровнику, био је члан Народне штионице, члан Српске странке, члан Матице српске, члан Дубровачког радничког друштва, оснивач Гимнастичког-соколског друштва „Душан Сидли“ и још низ других друштава и организација. Због те активности аустро-угарске су га власти заточиле у логор.

Несношљиво стање Срба у Дубровнику описао је годину дана пред потписивање споразума Цветковић – Мачек. 1938. године дубровачки парох Божидар Митровић. Он је у једном меморандуму упућеном предсједнику владе Милану Стојадиновићу указао на тежак положај тамошњих Срба, тражећи да се нађе хитан излаз из тога.

Негдје у исто вријеме прота Стеван Простран је објавио у брошури „Далмација некад и сад“ чланак под насловом „Двадесет година нове ере, двадесет година јада и јада“. Тај јед и јад је београдска влада сручила углавном на Србе у Далмацији, обију вјера, док је хрватски дио, надајући се ублажити њихову оштру опозицију према влади, потпомагала на разне начине.

„И сазрева мисао, лисо је прота простран, да се дигну руке од свега и да се православни српски народ у северној Далмацији пусти да сагори на жртвенику за грехе малолетне Слободе, која не зна шта ради... Одникуд помоћи ни утехе, ни наде. А кроз исто то време тај исти народ бива живим сведоком како се стотине милиона државне помоћи и субвенција носе на уже Приморје и улажу у градњу кејова, асфалтирање друмова, уређење националних паркова, асанацију пропалих задружних централа и обнављање мањих задружних јединица, зидање и отварање средњих стручних школа, градња водовода, хигијенских установа, туристичких путева и атракција, комплетирање поморског и копненог саобраћаја итд. Из тих крајева обест племенске и верске нетрпељивости честим и грубим налетима заплускује периферне области српског живља, па се отуд преноси и на унутрашњост, где је узаврела и болесна машта прекраја и увеличава до апокалиптичних догађаја: „Има ли веће проклетство него Србин бити?!“

Она франковачка „химна“ „Славо-Сербом штрик за врат“ што се чула у Дубровнику на Гундулићевој прослави 1893. године 1914. материјализована је у потрпавању дубровачких Срба у усташке камионе спремане да их возе до безданки негдје у залеђу града. Спасили су их потомци оних које нису радо примали за савезнике у изборним борбама против Хрвата – Италијани.

Срби, као што су били Његош и Михаило Полић-Десанчић, ипак нису били у праву.

У рату 1991–1995 Дубровник је често стајао у жижи медијске кампање против Срба. Срби су оптуживани да га стављају под своју артиљеријску ватру и тако руше тај древни „хрватски“ град, који је сада одиста хрватски. Срби су то понеки пут заиста и чинили, кад би иза његових старих зидина била осута минобацачка ватра по српским положајима.

Десно се историјски парадокс: Дубровник су бомбардовали они од чијег се рода вјековима попуњавало његово становништво.

•

Да је дубровачка шира околина била у прошлости насељена становништвом српског етничког коријена незнато је не само из историјских споменика већ и из народног памћења, обичаја и фолклора. Ову тврдњу ослањује и акција Југословенске академије знаности и умјетности када је послје Другог свјетског рата послала у дубровачко подручје једну комисију да истражи значајне археолошке локалитете. Комисија је на Пељешцу нашла потврде бројних култура, али нигдје ни трага од српске, мада је на том полуострву постојање српских споменика било евидентно без сваке сумње. Овакву парадоксалну констатацију лако је разумјети ако се зна да би и најситније помињање остатака српских знакова битисања на овоме простору доводило у сумњу хрватски карактер древног Дубровника и његове околине. Спомнињанем српских споменика отворила би се бројна питања која су неповољна за хрватску историографију. Стога је прећуткивање најелегантније рјешење.

Зна се, међутим, да је око половине 13. вијека у Стону, у манастиру Св. Богородице, сахрањен праунук кнеза Мирослава, чије Јеванђеље и данас можемо видјети с удивљењем због његове љепоте. (В. Ђоровић: Ист. Босне I Бгд. 1940.)

О ћирилици и њеној употреби на Пељешцу постоје ваљани историјски подаци и из 1427. године. О томе се можемо обавијестити у „Споменику“ САН (1900), али ни тај извор, као ни претходну историјску истину комисија ЈАЗУ не спомиње. То што су они сматрали пељешку ћирилицу хрватском ћирилицом, друго је питање. За Пељешац је везан и још један занимљив податак кога је изнио Владимир Ђоровић у својој књизи „Света Гора и Хиландар“. Цар Душан је дао Дубровчанима Пељешац 1334. уз обавезу да сваке године дају одређену новчану накнаду, као и још неке обавезе да имају испуњавати. Кћерка деспота Ђурђа Мара, удата за турског султана, замолила је Дубровчане да своје обавезе исплаћују манастиру Хиландару. Сличну је молбу упутио и потурчени син херцега Стјепана Ахмет-паша, па су Дубровчани све до 1808. до пропадања Дубровачке републике, исплаћивали хиландарцима свој дуг. „Свијећу“ како су то звали, предавали су светогорцима уз одређене церемонијале.

У Конавлинама је све до наших дана остало трагова са српским етничким и православним предзнаком. Осим презимена која упућују на

сродност са српским херцеговачким залеђем. нпр. Лазаревић, сачувани су типично српски називи за поједине свеце. нпр. Ђурђевдан, Петровдан итд. Конављанин и дубровачки бискуп Мато Водолић је описао („Марија Конавока“) обичаје Конављана који су исти као код Срба. Ту су се напијале здравице, пило се до пете чаше, уносила три бадњака, славило уз пуцњаву и мирбожење, славила крсна слава, уз сјечење колача, носио крсташ барјак, црвен са златним крстом, немањихког облика, у средини. Сликари Никола Арсенијевић у прошлом вијеку је насликао „Конавоску свадбу“ са већим смислом за етнографски детаљ него за ликовни израз, што се увијек и у приказима његовог сликарства истиче, па се и на тој слици види српски „крсташ барјак“, детаљи у ношњи карактеристични за српски фолклор и српски свадбени церемонијал.

Народ у Конављима, као и на Пељешцу, зове неке цркве грчким што заправо у тим предјелима значи српским, православним, пошто је обичан католички свијет православне вјернике звао грцима, гркањима или подругљиво – ркањима. Те цркве и гробови око њих постављени су на православни начин. Таква је црква Св. Ђурђа у Поповићима, Св. Ђурђа у Микулићима, Св. Спас у Груды итд. Народ у Конављима и на Пељешцу давно је прихватио римокатоличку вјеру, али је задржао дуго српску етничку свијест.

Занимљив је Матавуљев сусрет с Конављанима кога он описује у својим „Успоменама“. У вријеме Невесињске пушке, када су се Срби дигли на Турке, у помоћ Љубибратићевим устаницима крене и Симо Матавуљ с још двојицом добровољаца; једним из Срема, другим из Србије. Запуте се преко Конавала.

„Ноћисмо нас тројица на херцеговачкој граници, у селу Љутој, у једном млину, гдје је било неколико Конављана. Они нам испричаше како су истог дана Турци истјерали из манастира Љубибратићеву чету, која се растркала по ћесарској граници. Разговори бјеху зачињени заједљивим примједбама и наговјестима, јер су Конављани из старе пизме према Црногорцима очито нагињали Турцима. Нас тројица 'ускогаћа', са нашим тешким препотопним пушкама капсулачама, изазивали смо смијешне досјетке конавоских сељака. Оба моја млада друга падоше с неба увјеривши се да има Срба који симпатизују Турцима; ја сам их умиривао како сам знао.“

Пизма између Конављана и Црногораца могла је настати и због локалних размирица, каквих има унутар једновјених племена, а камо ли између православних и католика. Ипак, Матавуљ није био понесен никаквом противхрватском идеологијом па да би могао прикрити

CHMO MATABYS

пред својим другарима, придошлим са стране, да се ради о Хрватима ако би то заиста било. За Матавуља су Конављани били, несумњиво, Срби католичке вјере, па је правдао Конављане и своје саборце „умиривао како сам знао“.

Чегрст између Конављана и Црногораца могла се изродити и трајати и због узрока кога Његош изриче у „Лажном цару Шћепану Малом“:

Сваки Србин који се превјери,
Просто вјеру што заграи другу,
Но му просто не било пред Богом
Што оцрни образ пред свијетом
Те се звати Србином не хоће.

„Српско-далматински магазин“ из 1839. године донио је један прилог који је писао о историји неких подручја Дубровачке републике. У „Магазину“ се наводи један документ исписан на латинском језику, који је чуван у Стону, у францисканској цркви:

„У име Божје, Амен. MCCCXLIV (1344)

Прије него је ова земља (раат, Стон итд.) дошла под руку господе Дубровачке стајала је подложна Сизматикима и Патаренима триста може бити година; нити је ту спомена било о Католичкој цркви, паче ту су калуђери и свештеници Расцијански живили. А послје пак, по божјој наредби, када су речена господа онај Раат (пунта) под извјесним данком преузела, давајући Краљу Рашкоме или Бану Босанскоме сваке године по хиљаду перпера-сувише пак желећи она Раат уздржати, и од силе Шизматика и Еретика учувати, начине двије прејакe тврдње и повуку велики зид са кулама од једне тврдње до друге, дужи читаве миље за које зграде и друге потебе потроше око сто двадесет хиљада дуката; обећају ту и калуђере и речене свештенике држати, али ако ће се као католици владати; вјеру римску ту насаде, фратре намјесте и мјесто им сазидају.

Које фратри, содејствујући милости Божјој, онај народ обрете и покрсте, и то данас обраћају оне који се досељавају из земаља Шизматика у овај предео.“

Дубровачка република за читаво вријеме свога постојања била је строго католичка и није било дозвољено другој вјери да има јавно своје молитвено мјесто, па ни православној. Тако у свом извјештају Конгрегацији од 26. јануара 1715. дубровачки надбискуп Ђовани Ба-

тиста Конвентали сугерише Римској курији да похвали дубровачку владу која није допустила постојање чак ни најмање православне цркве на територију Републике.

„Српско-далматински магазин“ наводи, даље, нешто из историје стања православне цркве у Дубровнику:

„Очевидни живи свједоци, који памте кад је ова у Дубровнику црква спрска постала, приповиједају да су прије тога људи наши, док нису своју цркву имали, ишли горе у Турску, или у Петровску цркву, која два сата од Дубровника одстоји, или у манастир Требињ на литургију, који је отприлике шест сати далеко. Кадгод би, истина, по један калуђер требињски силазио доле у Дубровник, те би у приватној чијој кући јутарње или вечерње читао, но то би вазда крадом било. Но да не би когод овде запитао: откуд наши људи у Дубровнику? – треба знати да је нашим људима слободно у Дубровнику стајати, но није им слободно било цркву и свештенике имати. Из тога узрока једини само трговци, који само са својом трговином Бог зна у које предјеле иду, и гдјекоје занатлије, налазили су се вазда у Дубровнику, премда у врло маленом числу. Њима, дакле, кад би се које дијете родило, поручили би у Требиње по једног калуђера, који како би дијете крстио, одмах би се натраг вратио. А кад би била у Турској куга, а због тога и затвор, те калуђер не би могао у Дубровник без контумације доћи, тада би на табору (на скели) крштавали: кум је с ове стране дијете држао, а с оне стране калуђер водом поливао и читао молитве. У случају пак кад би когод умро, тада ако је умрлог човјека богата фамилија, плаћала би из Турске људе, те би мрца у Требиње носили и тамо опијело чинили и копали; а сиромаси су се копали на једном мјесту више Хана, које им је Република опредјелила.“

Што се тиче православне вјере Дубровачка република је имала исти став према „шизматичима“ као и Млетачка република, само што су Млетчани из државних разлога, више или мање, толерисали православље, пошто су им православни Срби били потребни за одбрану од Турака. Свуда су Дубровчани примјењивали ону радњу која омогућује *ut perfidus et schismaticus ritus Graecorum extirparetur, pro honore Dei et augmento catholicae fidei* (да се погани жизматички грчки обред истреби на славу Бога и напредак католичке вјере). Дубровчани нису, међутим, дирали у етничку свијест Срба.

Кад је послје више од хиљаду и двјеста година трајања Дубровачка република 1808. пала, православни Срби су у Дубровнику могли слободно служити своју вјеру, али Србима, уопште, за читаво вријеме постојања Републике, па све до хрватске превласти уз помоћ римока-

толичке цркве. Аустро-Угарске и Срба из Србије, нико није пречио да се сјећају својих српских корјена и да се осјећају као Срби.

Католичко Конавле и остала дубровачка околина није знала за хрватство до друге половине 19. вијека. Хрватство је тамо настало вољом државне политике Аустро-Угарске и уз помоћ римокатоличке цркве.

Занимљиво је да је аустријски статистичар Карл вон Черниг у попису 1851. и 1857. становништво Дубровника и његове околине, према томе и Конавала и Пељешца, означао као Србе. И један од најумнијих и најспособнијих аустријских дипломата Бењамин Калај гледао је на Дубровник као српски град. Руковођен касније државним разлозима Калај ће се одрећи својих погледа и развити рад, нарочито у Босни и Херцеговини, у корист аустро-угарске владе, ширећи великохрватску идеју која свуда пориче Србе. До Калајеве еволуције од србофила, када је био конзул у Београду, када је писао историју Срба и када се крстио у православној вјери (давши себи име Србољуб), до србофоба који је установио код Хрвата чак и србомрзачке реторичке фрескуле, које и данас користи хрватски предсједник Фрањо Туђман и његови сљедбеници, дошло је по налогу аустро-угарских државних потреба, првенствено у смислу продора на исток. Католички клерикализам, оличен у Павлиновићу, дошао је у Далмацији у сазвучје са аустро-угарском политиком и почело је опште похравњивање и народа и народне баштине на простору некадашње Дубровачке Републике, да не говоримо о ширем подручју.

Јеремија Д. Митровић говори у својој књизи „Српство Дубровника“ о једном од главних извођача претварања конаваоских Срба католика у Хрвате:

„Тада су се свим средствима и са свих страна почели умножавати Хрвати и аустрофили све до посљедњег финанси, жандарма и оног свештеника чијом заслугом су нестали 'Срби католици' у Конавlima поставши за неколико година чисти Хрвати. О том свештенику по имену Јозо Црница и данас се прича да је цару Фрањи Јосифу у Бечу улазио без пријаве и да је с царем чак удесио куда ће проћи конавоска железничка пруга. Када је 1907. у Дубровник стигао престолонаследник Фердинанд, по граду га није пратио градоначелник Перо Чингрија, већ је ту дужност морао да уступи царском миљенику попу Црници. Из тога се најбоље види какав су значај за Аустрију имали они људи који су уништавали трагове Српства у Царевини.“

Др Лујо Бакотић 1939. пише („Млетачка Далмација...“) о знацима српства у данас чисто хрватским крајевима: „И у околини дубровач-

кој још се и дан-данас у многим католичким породицама слави крсна слава, а црквени су им барјаци исти као код православних, крсташ-барјаци као онај Бошка Југовића. Крсна се слава иначе још и данас слави и у неким католичким породицама у Каштелима (између Сплита и Трогира). Сасвим тога многим су данашњим католицима у Далмацији прадедови били православне вере. „Занимљиво је да је и Јован Цвијић наишао на католике у Каштелима који су се осјећали Хрватима, али који су знали за своје српске корјене у Херцеговини одакле су дошли у Каштеле. Бакотић је, међутим, могао о томе да се непосредно увјери јер је из познате каштеланске породице и једно је вријеме боравио у Сплиту, гдје је његов отац, угледни Србин католик био исто тако угледни адвокат.“

Бакотић је у својој, већ поменутој књизи, навео шта о троговима српства у Макарском приморју пише фрањевац Анте Лулић из Макарске:

„И сам фрањевац отац Анте Лулић из Макарске, у свом *'Compendi storico-cronologico di Macarscae del suolittoralcroassia Приморје'* пише да су око 872. сви они Срби који су настањени у Макарском Приморју и у његовим варошима, па и на обалама Неретве, примили хришћанску веру и да су их крстили калуђери послани из Цариграда. Он даље спомиње да се још данас виде рушевине калуђерских манастира у Макару, у Заострогу и Стану-Пољцима, као и да се у Дрвенику налази гроб са натписом игумана калуђерског манастира, а у Тучелима да се налази стара црква Св. Ђорђа грађена у византијском стилу.“

О снажном српском етничком елементу у Макарском приморју можемо се обавијестити и из бројних релација римокатоличких бискупа које су они били обавезни слати Конгрегацијама у Рим. Ти извјештаји садржавали су обично врло прецизне податке из бискупија о становништву и вјери. Тако макарски бискуп Бартоломео Качић јавља 1626., набрајајући све парохије у својој бискупији и број римокатоличких породица у њима, да у „свим напред поменутих парохијама, изузимајући парохију Раме, највећим дијелом су шизматички“. (*In omnibus supradictis parochiis preter parochiam Ramae, maior pars est scismaticorum, et haec satis dicta sunt.*)

Међу набројаним парохијама макарске бискупије су Цетина, Блато, Бројно, Приморје, Заострог, Читлук, Љубушки, Вргорац, Имотски, Подбила, Совићи, Дриновци, Камени Мост, Подгора, Загвозд, Брела.

Бискуп Качић извјештава да у Подгори, Загвозду и Брелима презвитери врше службу Божију на „илирском“ језику и набраја цркве у

њима; у Подгори су цркве Свих светих и св. Текле, у Загвозду, недавно саграђена св. Марије, у Брелима св. Николе и св. Стефана.

Такође, из бискупске релације макарског бискупа сазнајемо да је у макарско подручје сишло преко 20.000 шиизматика и да се он нада да ће бити преведени на католичку вјеру.

Због чега је у Макарском приморју, као и у Дубровнику и његовој околици од друге половине 19. вијека, када почињу да бујају национални покрети, па све до Другог свјетског рата, било оних католика који су се осјећали Србима свакао не треба да нас чуди, ако знамо да се у народном памћењу дуго чувају успомене на етничке коријене и да су те успомене биле оживљене словенским и југословенским пројектима.

Као што је било у дубровачком и макарском околином, тако је слично било и са Сињском и Книнском Крајином. Католичке породице Монтија у Книну и Трипала у Сињу обе најбогатије у својој средини осјећале су се дуго времена српским.

Срби католици, они који су били свјесни своје народности, сконцентрисали су се махом у Дубровнику и Далмацији и били су одреда југословенски оријентисани. Са југословенских позиција они су радо сарађивали са Хрватима и били њихови саборци на тој основи. Морамо напоменути да југословенство Срба католика, углавном, није било Штросмајерово југословенство. Штросмајерово југословенство подразумијевало је све јужнословенске народе под хегемонијом Загреба и владавином Аустро-Угарске, с крајњим циљем да оно буде мост преко кога ће православни дио Балкана превести у римокатолицизам.

Захваљујући управо тој вјери у југословенство изван хабзбуршке круне, овога пута под скутом Београда, Срби католици су релативно брзо и лако доживјели свој пораз и, коначно, нестанак. Срби, политичари из Београда, здушно су помагали хрватски поход на Србе католике и на Дубровник. Они нису имали политичког слуха на упозорења чак и добронамјерних Хрвата, блиских југословенској идеји, шта се спрема Србима и југословенској држави. Тако је нпр. Мелко Чингрија, Хрват, син Дубровчанина Пере Чингрије, дугогодишњег предсједника дубровачке општине, упозоравао Драгину Цветковића на погубност његовог споразума с Мачеком, особито што се тиче Дубровника. Та упозорења преносио је и ондашњи „Дубровник“. Меморандум о тешком положају Срба у Дубровнику што га је 28. јула 1938. године поднио дубровачки прота Митровић предсједнику владе Стојадновићу стављен је *ad acta* и никад није разматран.

Српска штампа у Дубровнику престала је, у име мира, по налогу из Београда, да брани српске интересе. Чак је и Српска штампарија Ан-

туна Пасарића, која је преживјела рат, остала без српског имена – постала је Југословенска штампарија.

О нестајању Срба католика у Дубровнику и Далмацији након „уједињења“ веома је документовано писао Никола Милованчев у своме раду „Меморандум Б. Митровића о тешком положају Срба у Дубровнику“. Пишући о политичком дилетантизму и преферирању личних и страначких интереса београдских политичара, о њиховој равнодушности према перфидном дјеловању сљедбеника аустроугарске политике, сада оличене у Хрватској, Милованчев је цитирао једног Србина католика који је то све видео. Стари дубровачки патрициј Луко Бона издао је једну брошуру поводом тзв. „милијунашке афере“ која је подметнута Србима католицима да би их се компромитовало у политици и пред јавношћу:

„Упада у очи околност да су у овом милијунашком процесу истражним затвором и жигосани јавном штампом као починиоци најсрамнијих дјела између чланова Народног вијећа једино Срби католици, што би могло изгледати као да се хтјело само ове пред цијелим свијетом жигосати и оцрнити, да их се тако искључи из сваког могућег уписа у младој држави. Ово је факат који се подудара са мишљењем неких чланова Покрајинске владе у Сплету и њиховим скромним жељама о којим се говори да су се неком приликом изразили, како схваћају да има Срба православних, али да Србе католике они не признају и да их се мора уништити.“

Срби католици су узалуд упозоравали на страницама „Дубровника“ од 6. августа 1938. године на агресивну тежњу да се Дубровник похрвати:

„Сувише могућности да у Дубровник, – па било то и сезонски – доведу на рад велики број туђа свијета, политички оријентисаног онако како су им газде, употребљена је врло вјешто, да се та маса недубровачког елемента улегне при свим 'велебним слављима' и разним зборовима, да својом виком поклицима и демонстрацијама ударе лажни печат Дубровнику, као да он то ради и тако мисли. С друге стране, резервисаност већине, то јест националног Дубровника и Дубровчана, који нити су имали воље, а нити су хтјели, по своме одгоју и углађености, да се са сваким хватају у коштац, и напосокон видећи да то и такво држање туђих елемената у Дубровнику ужива невјероватну слободу, њихова резервисаност постала је још већа и они су пуштали да се ствари слободно развијају, ма колико да је њихов развој био неприродан и намјештен. А тако резервисаним држањем морали су се и на силу помирити, јер ах испочетка неке мање реакције од стране

националних елемената, знало се је чак и са извесних положаја приказати не као реакцију, већ просто као провокацију, и у чему се је, нажалост успијевало.“

Лажне оптужбе, исконструисане с намјером да се компромићују Срби католици биле су практиковане од стране хрватских праваша још за вријеме аустро-угарских власти у граду. Тако је и гроф Франо Гондола због наводне умјешаности у неку аферу, прије на десет година од оптужбе, морао да демисионира са положаја градоначелника у Дубровнику. Приликом Гундулићеве прославе 1893. неки Срби католици били су оптужени да су у просторијама „Нове пиваре“ пјевали и клицали краљу Александру Обреновићу и Србији. Кад је одбрана доказала њихову невиност тужилаца, барон Маројчић се сложио да све то може бити истина, али: *Il Signor Ciaricchi lo dice* (Господин Цароки тако каже), тј. свједок оптужбе, који је иначе био, према др Луји Бакотићу, „један опскуран, мрачан тил, који је и више пута био кажњаван“. Што се тиче демографске промјене у Дубровнику, њу је Никола Милованчев у наведеном раду описао овако:

„До I свјетског рата политику Српске странке у Дубровнику су углавном водили Срби католици. Тако су нпр. на изборима 1911. године Срби у Опћинском вијећу Дубровника имали 15 од укупно 36 мјеста (42%), а од вијећника Српске странке су били само тројица православни, док су остала дванаесторица били римокатоличке вјере. Окосницу српског покрета су сачињавали управо чланови најугледнијих дубровачких патрицијских породица, које су полако изумирале, највише због одлуке донесене приликом Наполеонове окупације Дубровника, да се веће женити, односно имати порода. Тако су нестајале чувене породице Pozza – Пуцић, Vona – Бунић, Gozze – Гучетић, Ghetaldi – Геталдић, Natali – Наталић, Gradi – Градић, Gondola – Гундулић, Kaboga, Ohmšević и др., чијим нестанком је слабио утицај Срба католика. Исто вриједи и за друге неплемнићке, старе дубровачке породице, које у правилу нису имале веће потомство и полако су изумирале, а из њихових редова је било пуно Срба католика.

Паралелно с тим у Дубровник се од 1918. до 1941. године доселио већи број становника католичке вјере, али друге националне припадности и политичког увјерења, што спомиње и Б. Митровић.“

Ријечи Дубровчанина, Хрвата Мелка Чингрије, југословенски оријентисаног, у његовој брошури издатој после потписивања споразума Цветковић – Мачек 1939. године под насловом „Дубровник и хрватско питање“ скоро шест деценија касније, дакле, данас, звуче про-
рочански:

„Најприје се политичари у Фаркашићу сложили, да нијесмо један него два народа, и то се изрекло с једне стране мало другим ријечима.

Онда се кроз Скупштину пустио глас, да су Хрвати католици, а Срби православни.

...Да ће се тако при првом кораку о ислам спотаћи, нико и не мисли. Кад се одредило да будемо два народа и нашао критериј да их разликујемо, логички долази да се одреде територије, јер сваки народ мора да има свој териториј.“

Зато се у Загребу рекло: За сада нек се споје двије бановине у Хрватску Бановину – државу, уз приложак Дубровника... Дубровник је тако први кусур за један залутали менталитет. Зањ не вриједи ни хисторијски, ни геополитички разлози, па ни она вајна народна воља што за босанске срезове вриједи. Примјери вуку. У историји се помиње да се једаред у Далмацији за паре продала. Зашто се не би данас Дубровник за споразум као приложак приметноу.

Никола Милованчев, поред навода из Чингријине брошуре „Дубровник и хрватско питање“ цитира и писање „Дубровника“, из 1941. бр. 7. поводом „догађаја у гимназији“, том некад упоришту Срба католика, који су чинили већину у њеном професорском збору:

..... Јер од 26. августа 1939. године господње, па унапред 'споразум' је дао толиког маха улици, да су власти биле тој уличној распојасаности просто подређене. Јер, што је улица тражила, власти су одобравале и тада су настала, у име 'споразума' сва она незапамћена прогонства националних елемената у Дубровнику при свим надлештвима. Том диктату улице пала је жртвом и наша гимназија. Три четвртине професорског кадра, који је био националан, који је дакле учио о братској љубави, о узајамној трпељивости, о слози, о оданости према Краљу и Југославији, морао је да сели из Дубровника и да прелушта мјесто млађим, управо младим колегама, тако да од некад познатог одличног професорског збора дубровачке гимназије, сада је углавном, састављен од још неискусних млађих сила, већином партијски превише загрижених...”

Ми ћемо овдје навести у цјелини узалудан вапај пароха дубровачког, проте Божидара Митровића, из којег се, као и из упозорења Мелка Чингрије, могла назрети будућност Дубровника. Као што је већ речено. Митровић је упутио овај меморандум предсједнику владе Краљевине Југославије Милану Стојадиновићу 28. јула 1938. године, дакле прије више од једне године него ли је Цветковић трговао Дубровником, пребацивши га Хрватима онако лако као што ће 56 година касније владар из Београда пребацити истим Српску Крајину, дијелове Републике Српске и Сарајево муслиманима.

Господине Предсједниче,

Као православни парох дубровачки, имам особиту част да у име својих парохијана поздравим Вас, као предсједника Владе и његовог Величанственог Краља, приликом Вашег првог доласка у овај створовни град.

Вјерујем, да Вама као предсједнику Владе а и као Ђ. Стојадиновићу стоји на сциу најпредак мојих парохијана као националног елементија на овом значајном историјском мјесту у прошлости, а и у садашњости.

Кроз овај период од скоро 20 година од ослобођења до данас иако смо се мало бројно повећали ипак и у дружим правцима нијесмо оснажили већ најпротије и у националном и у економском и социјалном погледу стојимо врло слабо.

Прије рата православни Срби са Србима католицима представљали смо једну велику цјелину иако, да се на општинској згради увијек вијала и српска застава и главну ријеч водили су Срби са националним правима.

Што се пак специјално православних Срба тиче пре рата били су национално врло јаки. Имали су доста богаћу православну Цркву; имали су српске школе, у којима се одгајао српски и православни дух; имали су Српску мачицу са јаким књићалом којим се ширила писменост и српска књића; имали су Српску Зору која је просвјетно и национално подизала наш подмладак и помагала да се школује; имали су Српску Банку, која је новчано помагала све наше трговце и привредне услове; имали смо и Савез привредних задруга на Приморју, за привредно и економско подизање нашег елементија. Од свега наведеног остала је сада само Православна црквена општина.

Овога је свега нестало, јер се увијек говорило и поручивало одозго да се укину племенске услове, и да се ради на заједници.

Пре рата наш трговачки сталеж економски је стајао врло добро. Скоро сва текстилна и колонијална трговина била је у српским рукама. За вријеме рата скоро сви наши трговци били су затворени или интернирани. Сва је њихова имовина пропаала. А кроз то вријеме подизао се и ојачао противнички трговачки елементи. Послије рата наши су се повратили и обновили своје радње. Чак су и многи са стране били дошли. Нијесу се могли одржати услед наступа тешике кризе а и услед политичких прилика, које су у овом граду скоро од почетка настале врло тешике за нас Србе. Од 1920. године до данас нестало је у овом граду најмање 40 наших радња. Ако овако стање и

даље се продужи, кроз даљњих десет и година неће бити ни десет и наших трговачких фирми.

Не само што се прогоне наши трговци из овог града, но се прогоне и наши чиновници. Ако је који јачи и исправнији, проишав њега се налазе било какве неистините и подвале и ипак се настоји, да га се премјести. Наши непријатељи налазе начина и кроз подземне канале провађају своје намјере код надлежних министара. Навестићу задња три случаја: професора Новака Буквића, школског надзорника Владу Ковачевића и већерника при Среском начелству др Сергија Алексића. Они су не само одлични службеници, него и угледне личности и национални радници. И успјели су да их премјесте. Требало је безброј разних интервенција да се два прва поврате, а за трећега није се успјело. Осим наведеног има безброј примјера, да се национални људи прогоне, а анационални штићу. И зато ујаво и дошло се до оваквог стања у Дубровнику, да се доводи апарат са стране да се заштити живот једног председника народне Владе у једном некадашњем српском Дубровнику.

Ми стојимо, Господине председниче, врло слабо и у социјалном погледу. У погледу стања нашег радништва и занатлија. А што стога што су скоро сва подuzeћа у проишвиничким рукама. Не само оне фирме, које раде својим капиталом, већ и оне фирме које имају разне државне концесије и повластице не узимају наше националне раднике, већ довађају са стране и од њих стварају анационалну и противу државну војску с којом свако неколико приређује демонстрације против националног елемента. Руши се њихова имовина и доводи се у опасност и њихов лични живот. У овим демонстрацијама чују се сваковрсни, противузаконити и увредљиви повици против државе, против Владе и против Краља. Срби се називају: дуљезима, пљачкашима, крвољцима и другим позрним називима. Општанак националног елемента у овом граду је угрожен. Стање је за националистичке данас теже но што је било за вријеме Аустрије, јер је власт нејака или се таквом представља да нас може заштитити. Па и кад наша омладина и наши људи успијану на обрану своје својине, свој живота и онога што му је најсвештије, увијек су до сада од мјесних власних представљени као узрочници немира. На тај начин кажњавани, глобљени и зашварани. Два задња случаја демонстрација који су се збили приликом рођендана Мачека и прије доласка Г. Председника Владе, показали су да су власници увијек до сада биле присиласне, јер у задњим демонстрацијама наш национални елемент није се показивао но мирно гледао звјерства која су се чинила.

Као што се из наведеног види стање је у овом зраду за национал-ни елементи, а специјално за нас православне Србе врло лошеко у сва-ком погледу.

Требало би га поправити. Оно се да поправити. И обзиром на важ-ности Дубровника у националном погледу мора се поправити.

Попрвило би се овим начином:

1. да се кинијал Српске Матице, који је био у аустријским обвезни-цама дадне било у обвезницама раине штеће или којим другим об-везницама у еквивалентној вредности. Или до решења овог питања да се Српској Матици дава једна годишња помоћ као што је то било учињено и са Српском Матицом у Новом Саду;

2. да се на неки начин дадне српској православној црквеној оштини један безкапитални зајам за подизање малих станаова за раднике и занатлије;

3. да се пошпомажу националне установе државним и бановинским новчаним средствима;

4. да се све државне концесије дају националним људима и форма-ма а не као до сада онима, који доводе туђе радништво и с њима уз-рожавају оштинак националног елементиа;

5. да се по школама постављају национални професори и учитељи, који ће одгајати националну омладину, а не као до сада, да се нацио-нално прогоне, а постављају анационални који су у свим демонстра-цијама са забрањеним знаковима иду пред својим ученицима и с тиме брукају државу пред страним свијетом;

6. да се под свим надлештвима постављају национални људи и чи-новници, који ће штинити и проводити националне идеје, љубав према Краљу и Држави. Ово је потребно и зато што се од извесних проводи бојкоти проитив националних трговаца, па ће се на овај на-чин истин заштинити;

7. да се постављају за управне чиновнике неиприсјасни и објек-тивни људи, ойробани радници, који умију и знају штинити у глед Државе и Власти и бранити личну и имовинску безбједности грађана. А не као до сада да чују вријећање највећих и неиприкосновених лица и да ошћају према свему штоме пасвени. Држава и Краљ има да буду за сваког грађанина неиприкосновена имена;

8. да се дадне слобода говора и збора, али прекорачење закона да се свом силом казни. Овим начином створило би се потребно мирно

стање колико за национално грађанство, толико и за инострани свијет! кога преко цијеле године у Дубровнику има, и који по Дубровнику ситиче идеје о стању у цијелој Држави.

Изложивши у краћким чињеницама тешко стање мојих парохија-на и националног елементија у овом граду, надамо се да ће Г. Предсједник узети у обзир изнешене околности и помоћи нашем стању, које је врло тешко и критично ако му се не нађе начина санирања.

Дубровник, 28. јула 1938.

Парох дубровачки
Божидар Митровић
пропхојереј саварофор

Као што је већ раније напоменуто, овај меморандум је Влада одмах ставила *ad acta*, не разматравши га на ниједан начин.

Они Срби католици који су преживјели II свјетски рат или су се стали изјашњавати као Југословени или су били стављени на сваковрсне маргине, уз обавезно ћутање о српству и квалификацију, која је долазила од антисрпске комунистичке власти, да припадају „назадном“ грађанском, преживјелом друштву. Срби католици су били одувјек привржени југословенској линији па им је привид да се налазе у југословенској окупљености, изван других, несловенских сила, омогућно да пригрле југословенство. Показало се да је оно не њиховог аутентичног типа, него оног кога је проповиједао Штросмајер, дакле, потпуног за Србе.

Примијер еволуције Срба католика у Хрвате може се видјети на случају породице Трипало из Сиња.

До Првог свјетског рата породица је гајила српско осјећање (Круно Трипало је био испред српске странке начелник Сиња). Између I и II свјетског рата Мирко Трипало је био интегрални Југославен (ОРЈУНА, СДС, Радикална странка) народни посланик; Мико Трипало партизан (одлази у Еравеник међу Србе), Југославен, из партизана излази као Хрват интернационалиста, у политици касније дјелује као хрватски националиста, организује хрватски националистички покрет 1971. са усташих позиција; 1990. са истих основа дјелује у политици Хрватске, да би умро као социјалдемократа.

IV ОБИЈАЊЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Центар оног дијела Срба католика који су били свјесни својих српских коријена, а били вијерни својој католичкој цркви, одувјек је био Дубровник. Разлика између Срба католика у Дубровнику, Цавтату или Сплиту, и оних у Босни, Херцеговини, копненом дијелу Далмације, Лици, Жумберку, Славонији, била је и у том што први нису никад, све до почетка овога вијека, крили своје српско поријекло, а други су то чинили, поставши преко прихваћене римокатоличке вјере, или преко уније, фанатични Хрвати. Дубровчани су свој народни језик звали словински, славијански, илирски, српски, никад хрватски. Давас они говоре и пишу само хрватски. Та метаморфоза српског језика у хрватски десила се мимо природног развитка језика и само захваљујући политичкој вољи и хрватском националном програму, разумије се, и идеолошки заслијеplеним Србима. Хрватски језикословци, историчари, књижевни историчари, административци, већ од задње четвртине 19. вијека, а досљедно у 20. вијеку, стали су замијењивати назив „илирски“, „словински“, „наш“, кад је ријеч о језику, са „хрватски“. Од тога времена нагло започиње кroatизација не само српског језика, него и књижевности и уопште културне баштине која никада није била хрватска. Тај процес још није завршен јер у ововременој хрватској штампи и изјавама њихових јавних радника стално се понавља како је нпр. и српски манастир Крка, задужбина сестре цара Душана, у ствари хрватски споменик културе. За хрватску, а нажалост и за већину српске, не само научне, јавности, језик грађана Дубровчана и прошлих и овога нашега вијека јесте хрватски језик. Научним и историјским чињеницама упркос, јер се ради о српском језику.

Савремени хрватски историчар Винко Форетић у својој „Повијести Дубровника до 1808.“ каже за рјечник Јоакима Стулија (1729–1817) за чију је основу Стули узео дубровачки говор и користио дјела српских писаца 18. вијека, Орфелина, Рајића и др. да је „заиста рјечник хрватског језика“.

Кад Марин Франичевић у „Повијести хрватске књижевности од ренесансе до просвјетитељства“ говори о натурализованом Дубровча-

нину Марку Бруеровићу, иначе Французу, (*Vincenzo Derivaux*) он каже да га је стари дубровачки госпар Медо Пуцић учио „хрватском језику“. Сам Медо Пуцић сматрао је себе Србином, језик којим је говорио и писао називао је српским, основао је српску читаоницу у Дубровнику и недвосмислено је дубровачко „словинство“ именовао српством.

Стули није ниједном ријечју назвао свој рјечник хрватским. Савремених Стулијев Италијан Франко Апендини написао је историју дубровачке књижевности у којој појам илирски, словински, замјењује са „serbico“, без чак и употребе ријечи „хрватски“.

Занимљиво је да се у Енциклопедији Југославије, у одредници о Стулијевом рјечнику, за тај рјечник користи назив „хрватски“.

Како се ишло од српског ка хрватском језику на српској основи и како језик Дубровчана није био хрватски језик, можемо се обавијестити на случају Бартола Кашића, језуите и језикословца с краја 16. и почетка 17. вијека, иначе рођеног на отоку Пагу, гдје се говорило хрватским језиком.

По жељи Дубровчана и уз помоћ сплитског надбискупа Сфорце, Кашић је превео Нови завјет „in lingua illirica vernacula trogata“. Из неких разлога његовим преводом није био задовољан сењски бискуп Иаан Агатић, а нису били сасвим задовољни ни Дубровчани. Жалбе су допрле и до језуитског генерала па му се Кашић морао правдати. У писми генералу упућеном 17. јула 1625. године он каже да његови списи нису писани само дубровачким говором „ma in lingua più comune della mia nazione“ (него више у језику моје нације). Кашић је био, дакле, свјесан своје чакавске језичке средине, „опћинства“ у коме је рођен, што је утицало на његов превод Новог завјета, а што је Дубровчанима као штокавцима било страно. Нема сумње да је Кашић у свој „илирски“ уносио и ријечи и њихове облике преузете од штокаваца из Босне и Србије, гдје је дуго година био у језуитској мисији. Њему, чакавцу, баштинику хрватског језика, јасна је граница према српском штокавском, језику каквим се говорило у Дубровнику. Дубровачки бискуп је, упркос мањим грешкама, бранио Кашићев превод Светог писма, објашњавајући то пред званичницима у Риму (1632) да се тим језиком говори и на истоку, у Турској, гдје има доста католика. Кашић је ипак, дакле, превео Нови завјет углавном на онај језик каквим се у Дубровнику оглашавало нпр. 1638. „на српском језику да га свако боље разумије“ „si grida e proclama l' infrascritto tenore in lingua Serviana per maggior intelligenza d' ognuno“.

Кашић је у писму језуитском генералу назначио разлику између свога народног језика, каквим се говорило на његовом родном, чакав-

ском, Пагу и оног у штокавском Дубровнику. Сасвим у духу Конгрегације за пропаганду вјере у Риму. Његово је одређење било за штокавски због ширине захвата балканског простора на коме је требало проводити римокатоличку мисију. Можда понесен тим балканским универзализмом он ћирилицу назива „нашим србскимим слови“. Према наводима Дубровчанина, проф. Петра Колендића, Србина католика. Кашић се лично познавао са Мавром Орбином па је и Риму 1614. штампао Орбиново „Зрцало духовно“. „Зрцалу“ је додао и један мањи свој рад („Наук за добро писати словински и ласно читати ово либарце“). У њему Кашић пише: „Знам ја ово добро, да се ови наук склада веома с нашими србскимим слови и да га ја нијесам покупио, него с великим разлогом, имајући наш језик потребу од веће слова него латински али талијански.“

Кашићево добро познавање језика каквим се говорило у Босни и Херцеговини и у Дубровнику, дакле српског језика, хвалили су у разговору за вријеме језунтске мисије у Темишвару о. Рафаел Леваковић и Јаков Микаља, и сам писац рјечника штампаног у Лорету, у Италији, 1649. Кад Микаља говори о ортографији у свом рјечнику он има само ријечи хвале за језик каквим се говори у Босни, дакле српску штокавштину.

Историчар хрватске књижевности Миховил Комбол досљедно замјењује, кад је ријеч о Кашићевом раду, појам илирског, или словинског, појмом хрватски. Тај пут, наравно, слиједи и српска страна.

Да су писци онога времена и Кашићеви земљаци добро знали чијим језиком пише, о чијој се књижевности ради, говоре нам и дјела Павла Витезовића Сењског. Он пише „Одилање Сигетско, тулико различитом кулико нечујеном досле *хрватске* риме липотом справљено“ (1684). „Календарјум илити мјесечник *хрватски* за лето 1695.“, „Ладо хорватски илити Сибала“ итд. Учени Кашић је сигурно био образованији од официра Витезовића, па је знао шта пише и он.

Може се рећи да је са радом на језику двојице језуита Бартола Кашића и Јакова Микаље започео један процес у односима српског и хрватског језика који траје већ, ево, више до три стотине година и који још увијек није дефинитивно завршен, а који је стално текао на немјерљиву штету Срба. Преко Срба католика Хрвати су долазили полако до језика кога су прозвали хрватским и до новог културног и националног простора. Тај процес није лишен парадокса, кога, опет, није произвела сама природа једног и другог језика у њиховом додиру и прожимању, већ је то у највећој мјери учинила римокатоличка црква. Њеном акцијом хрватски језик и писмо су потиснути (пораз

Гргура Нинског) да би Конгрегација за пропаганду вјере пар стољећа касније стала Хрватима наметати српски језик. процјењујући исправно да је то добар пут за ширење католичке вјере и на „шизматике“. У вјековном процесу Срби католици, нарочито у Дубровнику, Далмацији и Босни, који су носили свијест о томе да је њихов језик српски, па га тако често и називали, најприје под неутралним називима „илирски“, „словински“, „славјански“, „нашки“, „хрватски или српски“, а касније под непосредним називом, предали су свој језик хрватском имену. За такву еволуцију била је најзаслужнија католичка црква и Срби. О томе ће још бити ријечи, а сада да видимо како је све започело са Бартолом Кашићем.

Превођење Хрвата у српски језик иницирала је Конгрегација за пропаганду вјере у Риму. Она је то чинила првенствено зато да би се сузбила протестантска јерес међу Словенима на источној обали Јадрана, а онда и због ширења католичанства међу православним „шизматичима“ на Балкану који говоре словенски језик. Битна претпоставка за такву акцију било је издавање Новог завјета на најраспрострањенијем језику тога региона. Тако би се на најбољи начин могло утјецати и на протестантске јеретике и на православне да дођу у крило римокатоличке цркве. Нема сумње да је најподеснији за то био српски језик каквим се говорило у највећем дијелу Далмације, Дубровнику, Босни и Херцеговини, Црној Гори, Србији и у Војној граници, дакле Лици, Кордуну, Банији, Славонији и, наравно, Србији.

Секретар Конгрегације Инголи у једном реферату извјештава да Конгрегација већ неколико година расправља о преводу Новог завјета на словенски језик. Око тога предмета лично се ангажовао и папа Урбан VIII. Већ расправљену и утврђену идеју Конгрегације, коју је подржао и папа, требао је да реализује дубровачки надбискуп Тома Целезије. Било је сасвим логично то што је управо Дубровник одређен као центар одакле треба да крене Нови завјет на словенском језику, пошто је тај град имао интелектуалне и стручне потенцијале за тако нешто, а к томе, у њему се говорило језиком који је био најраспрострањенији на источној страни Јадрана. У архиву Конгрегације за пропаганду вјере у Риму чува се меморандум о преводу Новог завјета на словенски језик у коме се, поред осталог, каже да Срби имају дијалекат од свих Јужних Словена најбољи.

Надбискуп Целезије је у свом Дубровнику познавао најбољег зналаца језика који је одређен за језик превода Новог завјета, а који је уз то био добро теолошки образован па је била мала могућност да се у преводу поткраду јеретичке грешке. Био је то, како је већ напријед

казано. Бартол Кашић, који је након вишегодишњих боравака у католичкој мисији међу „шизматикима“ у Босни и Србији знао њихов језик. Кашић је још за вријеме студија у Лорету и Риму био уочен као изузетно даровит филолог и зналац „илирског“ језика. То знање је несумњиво понио и са Пага, пошто је на Пагу и у његовој непосредној околини, на копну, у његово вријеме био знатан број „шизматика“ који су касније постали католици, па Хрвати, а говорили су штокавицом. Њему је чувени језуитски генерал Клаудио Аквавива, онај исти који је кренуо да католички православну Русију преко цара Димитрија Лажног, наложио да направи једну словенску граматику. Кашић је то и учинио и написао „*Institutionum linguae illiricae libri duo*“. У предговору граматичи Кашић је истакао да је користио најраспрострањенији дијалект у Илирику, који се највише чује.

У свом раду: „Штампарије и школе римске курије у Италији и јужнословенским земљама у 17. веку“ др Јован Радонић је о Кашићу записао: „Живећи, дакле, дуго година у Дубровнику и по балканским земљама, Срему, Славонији и Војводини, Кашић је осетио јасно разлику између штокавског с једне и чакавског и кајкавског у тзв. цивилној Хрватској с друге стране, којим се вешто служио Кашићев млађи савременик Јурај Хабделић. На Кашића нарочито утицао је фра Матија Дјавковић својим списима штокавско-икавским говором, који он назива босанским. Кашић је осетио не само лепоту штокавског говора, него његову снагу ширења на рачун чакавског и кајкавског услед померања етничког штокавског (српског) елемента прво с истока на запад у правцу далматинског приморја и Дубровника, а после с југа у правцу северозапада. Тако је Кашић постепеним слушањем, бележењем и студијом дошао на идеју да за књижевни језик Јужних Словена треба узети босанско-херцеговачко штокавско наречје онако како је оно углавном нашло израза у дубровачкој књижевности. Своје мисли о потреби једног књижевног језика за све Јужне Словене изнео је Кашић у предговору Римског ритуала 1640.“

Ми смо претходно видјели, међутим, да то нису биле оригиналне Кашићеве мисли него да је то био став Конгрегације за пропаганду вјере, искристалисан након вишегодишњих расправа на њеним сједницама, а све у смислу како спречити „јереси“ на Балкану и проширити римокатоличку вјеру.

Ево како тај подстицај Конгрегације Кашић рационализује у свој став у предговору за Римски ритуал.

„Мним да они Писалац који хоће стога уписати нашики, има настојати колико најбоље може, оним говором уписати кога он вишт у мно-

зих позна да је најопћени и кога може сфак лашње разумити и с користију прочитати... Овим дакле начином одлучих ја Писмо овога Ритуала или Обичајника истомачити нашики, бивши је говорио и опчио с људми од различитих Русага Словенских, ходећи по сфиту: и ја сам њих овака разумио и они су моја: Крстјани (римокатолици, прим. С. Б.) Рашани, Србљи полувирици и Турци. Јур, дакле, ако ја босански упишем ове ричи (Послао сам, учио сам, рекао сам, или таке ине, не браним за то Далматину нашему да он не рече: посла сам, река сам, ни мање Дубровчанину да не рече: Посло сам, реко сам. Али гди ја упишем 'што' или 'шта' не браним Далматину да он рече ча, тер тако у иних миста, сфак на сфој начин наврнувши слово којегодир по сфојој обичаји: тако не имамо користи једни других, велећи да заносе“.

Дубровачки надбискуп је одредио Одбор за преглед Кашићевог превода Новог зајета. Шесторица чланова Одбора, заједно са Кашићем радило је пуне три године на прегледу превода. Одбор је предлагао Конгрегацији, ако би поново дошло до прегледа превода, нека тај посао обави Дубровчанин у Светојеронимском заводу у Риму дон Антонио Деодати. И Кашић и чланови Одбора тражили су да у евентуални нови Одбор уђу макар два Дубровчана. Ово исистирање на Дубровчанима као члановима Одбора свакако значи да су они сматрани компетентним знацима језика на који је требало да буде преведен Нови зајет, дакле штокавског, српског.

Један од највећих ауторитета у области славистике у другој половини 19. вијека, Хрват Ватрослав Јагић у једном предавању 1884. године рекао је о Кашићевој граматичи (*Gramatica linguae illirica*): „То је граматика народног српског језика између штокавице и чакавице.“

Владимир Хорват је у Загребу 1990. приредио Кашићев рјечник под насловом „Хрватско-талијански рјечник“ мада тај рјечник у свом изворном облику нема нигдје хрватског назива. Хорватова замјена илирског назива са хрватским израз је опште тежње свих хрватских лингвиста да им историја „њиховог“ књижевног језика допре што даље у прошлост, за сада бар до Бартола Кашића.

Да је међу Дубровчанима постојала снажна и јасна свијест о томе да је народни језик којим они говоре, ван административног, а донекле и књижевног италијанског и латинског, у ствари српски језик, нека нам посвједоче само неки од мноштва примјера.

Истакнути Србин католик Дубровчанин дум Иван Стојановић сјећа се ријечи свога суграђанина др Антуна Радића о језику Дубровчана.

„Стари дубровачки лијечник Антун Радић, кад би га ми, ондашњи ученици гимназије, питали – откле су вадили некијех тако прикладни-

ИГНАТ БОРБЕК

јех ријечи, одговорио би: Примили би их на Табору, синко! (Некадашње пазариште Херцеговаца на Плочама, предграђу Дубровника), па би их опет сурове у граду изгладили.“ Херцеговци на Табору били су Срби штокавци.

Др Павле Ивић у свом раду „О значењу израза *lingua serviana* у дубровачким документима 15. и 16. века“ навео је неколико занимљивих примјера, гдје се спомиње српски језик као језик којим се служе Дубровчани.

Већ је споменут примјер употребе назива *lingua serviana* у једној наредби у Дубровнику 1638. године, гдје се у напомени на италијанском језику каже: „il di primo di 9bre 1638. De mandato degli Signori ufficiali sopra la pramatica si grida, et proclama infrascritto tenore in lingua serviana per maggior intelligenza di ogni uno...“ /„Првога новембра 1638. По наређењу госпoде чиновника праматике извикује се и проглашава дољепотписана садржај на српском језику да би га свако боље разумио...“

Дубровчанину Феликсу Петанчићу је године 1491. дубровачко Мало вијеће „исплатило пет перпера што је на српском израдио неколико копија једне буле“ и то дубровачким говором.

Постоје примјери употребе израза „*lingua serviana*“ за језик који су Дубровчани користили у међусобној комуникацији нађени уз преводе тих текстова на латински или италијански језик, као нпр. 1597, 1598. (три пута), у 1608. (два пута), затим 1613. и 1618.

Милан Решетар, Србин католик из Дубровника, значајан језиколовац, написао је једну студију издавању католичког Богородичног официја у Дубровнику и у дубровачком говору. За тај споменик у запису се каже 31. јула 1511. да је издан „in littera et idiomate serviano“.

Игњат Ђорђевић (1675–1737) два пута спомиње појам „*lingua serviano*“ и то везан за један католички лекционар исписан ћирилицом, који је кориштен по дубровачким црквама.

Свакако су интересантни и два документа из Дубровника у препису др Бранислава Недељковића, један из 1568. и други из 1606., које у свом раду наводи др Павле Ивић и гдје се језик Дубровчана означава као српски. Први документ се односи на тестамент Дубровчанина Влахише Немањића „sed quia scriptum erat lingua serviana per me notarium scriptum et registratum fuit“, а други на једно писмо Фјору Јозефовићу у Сегедин за које се каже да је у оригиналу писано српским језиком и писмом.

Многобројни историјски извори свједоче да су у Дубровнику при општинској управи бивала увијек два „дијала“: један је био задужен за српски, а други за латински језик. Константин Јиричек у „Споменици-

ма српским“ наводи да у једном запису у Дубровнику из 1447. пише и ово: „И кнез и судије испиташе кметове и приставе, те рекоше Никши Звијездићу ђаку српском да упише све по реду...“

У то вријеме, а и све до 1808. нема у Дубровнику ни помена о хрватском „дијалу“, хрватском језику и хрватству.

Натко Нодило, једна од истакнутих личности у хрватском политичком и националном животу, у трећој четвртини 19. вијека био је увјерен да Дубровчани говоре српским језиком. Његове ретке о томе наводи Радослав Грујић у својој „Апологији“.

„У Дубровнику, ако и не од првог почетка, каже Нодило, а то од паметивијека говорило се српски; говорило како од пучана, тако и од властеле, како код куће, тако и у јавном животу. Јест, истина, да су се записници разних вијећа водили латински; а прилика је такође, да под кнезовима млетачким, њих ради, на вијећима се понешто расправљало и млетачким говором. Него у опћини од Млетака опроштеној, српски је расправни језик.“

Поменимо још један значајан примјер односа Дубровчана према српском језику. Дубровачки Србин католик Јорјо Тадић пишући о свом славном суграђанину комедиографу Марину Држићу (1508–1567), навео је Држићеве ријечи о Мехмед-паши Соколовићу: „*Овај Мехмед-паша је нашега језика и народа...*“. Марин Држић сигурно није био необавијештен о свом савременику, Србину који је као млад монах одведен у јањчаре и који је засјео касније на високи положај великог везира на турском двору. Уосталом, овај немирни Дубровчанин у својим путоловинама доспео је и до Цариграда као собар аустријског генерала, грофа Рогендорфа. Студирао је у Италији у Сијени, па су му били отворени европски видици. Под појмом „нашег језика“ извјесно је да није подразумијевао хрватског језика. Оснажује то увјерење и лице у једној Држићевој драми, Гулисав Хрват, гдје његов језик бива извор смијеха, чиме писац јасно ставља до знања да језик Дубровчана није хрватски језик.

Језик Дубровника и дубровачке књижевности на народном језику јесте српски језик и ту нема никаквих недоумица. Нису их имали Дубровчанин Милан Решетар, ни Ватрослав Јагић, велики хрватски филолози, али и српски. У приступној бесједи, приликом пријема за члана Српске краљевске академије, Решетар је, поред осталог, рекао: „Зато ја још увијек тврдим, као што сам тврдио пред педесет година да се у Дубровнику није никада говорило, ни у њему цијелом ни у једном његовом дијелу далматинским чакавско-икавским говором него увијек само херцеговачким штокавско-јекавским. Ја не идем даље од

тога научнога резултата, а нећу никако да улазим у, нажалост, обновијени спор о српству или хрватству Дубровника, јер су мени Срби и Хрвати један народ под два имена, па ми је зато Дубровник српски и хрватски. Али ко дијели српство од хрватства мора признати да је Дубровник по језику био увијек српски.”

Каноник stolне цркве у Дубровнику и, потом, дубровачки бискуп Мато Водопић у својој „Марији Конавоки“ описује славске обичаје у Конављима, залеђу дубровачком, који носе српски знак у језичком и етнографском смислу. Називи светаца тамо су у његово вријеме, дакле, друга половина 19. вијека, српски: Илиндан, Лучиндан, Ивањдан итд. Водопић наводи и примјер једне конаваоске здравнице:

„...да помаже Бог и велико Тројство: мрнара на мору,
ратара на пољу и сваког правосјерника који се крстом крсти,
у цркву иде...”

„...И здрав ми си баве домаћине! У здрављу се овђе
и у весељу сабирали вазда и велика ти фала. Ће ми донесе пун
ови бардак црвенога вина, и тебе здраво била на рамену твоја
глава, и сваколика ћеца, и свако ти се по баштинам садржало добро
шеница, вино и маслина, а по кући мушка ћечица!”

И Шибенчанима, мада највећим дијелом штокавцима, језик Дубровчана у другој половини 19. вијека био је „ришћански“, српски. О томе пише Шибенчанац Симо Матавуљ у својим „Биљешкама једног писца“:

„Сјећам се добро кад сам први пут чуо за Дубровник. Могло ми бити седам-осам година, а бјеше ускршњи пост. За вријеме тога поста католичке духовне власти постављају нарочите проповједнике по стонијем црквама, а обично их бирају из других јепархија. Проповиједи су бивале предвече, једнога дана талијански, другога српски. Еле, поменуте године дође у Шибеник млад, личан бијели фратар (доминиканац), који у првој појави занесе женски свијет. Али другога вечера, кад поче предикати нашки, умал се не диже буна у цркви. Та како и неће! Није говорио по нашку, него право правцато по ришћанску: дјева, дијете, лијело итд. Пук диже грају: 'Какав нам је то фратар, који говори сасвијем као какав брадати ркаћи поп! Како је то чудо!' Православни навријеше у стону цркву: моји поведоше и мене, те се увјерих да лијепи фратар говори баш онако како се чита у буквару и читанци српској! (У то вријеме у Шибенику је постојала српска конфесионална школа, прим. С. Б.) Чуђењу и уживању 'наших', а љутњи 'њихови-

јех' не бјеше краја. Узалуд су попови утишавали пук и објашњавали да је проповједник из Дубровника, гдје сваки говори као и он, да тај говор није одлика само православнијех; узалуд су попови свјетовали доминиканца да измијени говор – он је покушавао, али није могао – те најпослије, мораде га бискуп уколони́ти прије половине поста!...”

Свом сјећању на језик фратра из Дубровника Матавуљ додаје: „Ето кад сам први пут чуо за Дубровник, у коме чак и фратри говоре ришћански! И то је мојој околини била сва одлика славнога града!“

Управо је народни језик Дубровчана, дакле српски језик на коме је створена једна богата књижевна традиција, постао једна од најглавнијих преводница преко које ће се Хрвати превести у „свој“ књижевни језик. Поред Дубровника, грађу за исти подухват Хрватима су дали босански фрањевци од 16. до 18. вијека, славонски писци 18. вијека, Срби католичке вјере са Војне крајине и, наравно, Срби попут Даничића и Скерлића; да не помињемо њихове југославенствујуће сљедбенике.

Босански фрањевци 16. 17. и 18. вијека, од Матије Дивковића, преко Павла Посиловића па до Петра Вулетића писали су своја дјела српском ћирилицом и српским језиком и вијерност римокатоличкој цркви није им угушила етничку свијест. Од друге половине 17. вијека неки фратри придошли са стране у Бону уносе латиницу, али је католички народ одбацује па се почетком 18. вијека поново враћа ћирилици.

Фрањевац фра Матија Дивковић (1563–1631) у преводу „Плача блажена дивице“ (Млеци 1630) каже „који плач исписавши српски и иставивши богословац фра Матије...“, затим: „Верши како Аврам по заповиједи Божијој хотиаше приказати на посветилиште јединога сина свога Исака. Кое верши исписавши српски и исправивши...“ За свој „Наук карстијански“ Дивковић каже да је „писан језиком словинским слови српским фра Матије Бошњанина.“

Још један босански фрањевац, фра Стипан Маргитић, објашњава разлоге због којих је у Млецима 1704. морао штампати своју књижицу „Исповијед карстијанска и наук“ „ћирилици и на „босанском“ језику па каже да у Босни нема редовника који не зна три или четири језика (то само за себе говори колика је важност придавана католичкој мисији у Босни међу Србима) „и многе су књиге штампали и изтолмачили у језик босански, алати словима латински, а већи дио от пука не уме у она слова; и наша је штампа остављена и забачена послѣ Дивковића и Посиловића, а веома су потребите књиге у Босни у наша слова и у наш језик...“.

Посиловић је био штокавац по рођењу (Гламоч), бискуп пос служби (у Скрадину), па је у свој превод са латинског уносио у јекавски

икавски изговор („Цвијет од крипости...“) „Цвијет од крипости духовни и телесније“. „извађен“ је из латинскога „у језик илирички алити словински“. штампан је у Млещима 1647. ћирилицом и штокавицом. На крају књиге је наведена буква за дјецу с називима аз, буки, вједе, глагоље... Посиловић користи неке графемске облике какве су користили српски калуђери, а и млетачки драгомани; б као #. Учени Бокел Лазар Томановић пише о Посиловићу: „Па шта налазимо у овим примјерима (‘Цвијет од крипости...’, прим. С. Б.)? Чисти српски језик којијем ми данас пишемо. Босански као дубровачки писци наши онога доба, припадајући римској цркви, која је старословенски једнак била замијенила латинскијем, није имала другог обрашца, да пишу за народ до истог народног говора и они су писали као што је народ говорио. тако много прије Доситеја и Вука био се почео српски народни језик и књижевност уводити и то међу католичкијем дијелом нашег народа.“

Томановић наводи примјере српске еуфоније у Посиловићевим текстовима: „з Богом“, „лашци“, „млаци“, „јунаштво“.

Тако у Босни и Херцеговини све до друге половине 19. вијека нико није ни појма имао о хрватском језику и хрватском националном имену. Хрватска национална идеологија, а преко тога и хрватско име за језик почело се уносити у Босну и Херцеговину најприје преко франјеваца, особито оних који су били приспјели из Бакова, и из Хрватске уопште, а онда преко политике аустро-угарске владе. Готово истовремено, док се још мало ко и привикао на то име, идеолози хрватског државног права и политичког народа почели су викати на сав глас да у Босни и Херцеговини нема и не може бити никаквог народа осим хрватског и никаквог језика него хрватског. Нарочито је у хрватској пропаганди био агресиван „Глас Херцеговца“. Овај лист који је основан по вољи аустро-угарске власти донио је тако напис из пера дум Фране Милићевића у којем се поред осталог каже и ово: „Оканте се (Срби) пропагандистичких агитација, којима једино смјерате на то да им (Мухамеданцима) уништите и сломијете хрватску свиест, хрватски језик, хрватске обичаје и хрватску народност, те најсветије дарове које им оставише њихови дични праједови, ђедови и отци, како то најбоље и најјасније доказује наш мухамедански и хрватски пјесник Кајмија Мостарац, неумрли славни паша Таквил Ходзверди, чауш Софи Мехмед паша! Хвала Богу, данас смо ми Мухамеданци а и католици на чисту са противницима нашег народа (Србима).“

Дум Фране Милићевић је „окренуо плочу“ кад су се побунили травнички бегови због тога што су неки листови у Хрватској објавили не-

ке тобоже њихове изјаве како они себе сматрају Хрватима. Због тога што су Травничани демантовали такве написе својим личним потписима. Дум Фране их је назвао „поганима“. Ова погрда није прошла без одјека ни у Мостару па су муслимански прваци изишли пред окружног предстојника барона Бенка са тужбом због увреде. Бенко је назвао величасног Милићевића „будалом, па као луду човјеку, не треба му замјерити ма шта он говорио“.

У српском народу, у другој половини 19. вијека, у БиХ преовладала је свијест да ту живи један народ подијељен на три вјере. Ту свијест носили су припадници и католика и муслимана.

Тако представници бањалучких Срба године 1881. у представци министру финансија Славију подсећају да су и турске власти у ранијим временима знале за то да је „Босанскохерцеговачко становништво народности српске“, (АБХ. ЗВ, 4693/1882)

У Сарајеву је 1871. штампан уџбеник за католичке школе из географије, у којем се наводи да у БиХ живе само Срби.

Слично је и са констатацијом у уџбенику из географије за средње школе у Аустро-Угарској, штампаном у Бечу 1886. године гдје се каже да су становници БиХ по националности Срби подијељени у три конфесије. Није зато чудно што је у овом последњем рату један од копредједника Конференције о Југославији, Норвешанин Торивалд Столтенберг изјавио да у Босни и Херцеговини ратују само Срби између себе јер су и тамошњи Хрвати и тамошњи Муслимани етнички Срби. Ова Столтенбергова констатација, можда произишла управо из поменуте географије, изазвала је праву констернацију међу Хрватима и муслиманима.

Чак пред крај прошлог вијека, 1892. године у Ливну је сачињен захтјев за отварање српске читаонице. У нацрту правила читаонице истакнуто је: „Срби грађани Љевански без разлике вјере оснивају друштво које ће се звати Српска народна читаоница у Лијевицу! – Друштвени језик и правопис биће српски и ћирилица... Члан друштва мора бити Србин и Српкиња ма које вјере били.“

Упркос јасном стању свијести у погледу тога чији је језик у Босни и Херцеговини, вољом аустро-угарских власти на тај простор се увлаче кроатизма, јер тако налаже државни резон. Тако је члан комисије за преглед уџбеника Никола Кашиковић 1885. године оштро критиковао насилну кроатизацију језика у школама у БиХ. „Сваком је познато да наш тровјерни народ у овим крајевима говори чистим српским језиком, у коме је умијешао мало турцизма. Па и сам Мухамеданац, који ни појма нема о граматници и о правилима српског језика, го-

вори ипак правилно... Па тај српски језик почеше нам неки кварити, са некаквим чудноватим, смијешним и за нас неразумљивим изразима и ријечима хрватским... Таквим за овдашњу дјецу неразумљивим језиком хрватским написана је и 'друга читанка'!"

Представници аустроугарских власти и хрватски пропагандисти у БиХ били су сложни у оцјени да се на католике ту мора прихватити утицај из Хрватске, пошто се књижевном и духовном плану ту ништа нама аутентично хрватско што би било вриједно пажње. (Године 1888. окружни предстојник у Мостару пише: „Несумњиво је да ће се католичка партија као и до сада ослањати у литерарној и уопште духовној области само на духовно најближи живот Хрватства, пошто је оно што јој на том пољу овамо стоји на расположењу једва вриједно пажње.“)

Влада Преведре републике у Млецима већ 1. априла 1410. установила је институцију илирског канцелира и драгомана и то се одржало до 1797. Званични назив је био: „Cancelliere delle lettere illiriche e serviane“ тј. Секретар за илирско и српско писмо“. Драгоман или тумач обично је носио назив „interprete delle lettere illiriche e serviane“. Млетачке власи су биле увеле у обичај називе, кад је било ријечи о писму и језику, назив „serviano“, „illirico“ или „illirico e serviano“; кад је било говора о војсци коришћена су изрази „milizia croata“, „cavalleria croata“, „croati carpellotti“. Не налазимо назив за хрватски језик. Канцелир Гргур Калчина написао је 1654. превод Статута Лиге Крајине, која је била написана ћирилицом и штокавицом, са икавским изговором, наслов је био: „Traducione dal Serviano“. Преписка између турских бегова и венецијанских власти водила се обично на српском језику и ћирилским писмом. Да су и Турци и Срби знали о чијем се писму ради говори нам преписка између турских угледника из Карина и ускочког вође из Сења Ђуре Даничића године 1582. гдје се каже да ће се дописивати „српским писмом – ћирилицом“. Не ради се о никаквој, „босанџици“ него о ћирилици одређеног варијетета.

Шиме Старчевић, жупник из Карлобага, подно Велебита, је у „Зори Далматинској“ бр. 16 из 1847. године писао о ћирилици:

„Г. И. А. Брлић не стоји ни за Славонски, ни за Далматински, ни за стари Херватски, ни за нови Загребачки, ни за иједан латински словим верстопис, он држи, да би Илирцем најбоље пристојало, држати се своје старине, то јест словах ћирилских, и ја исти с ове стране с њиме држим, ја му право дајем у колико би право било, али у колико би се ово могло учинити, к њем непристајем, јербо видим, да је ово скоро немогуће.“

Жупник Старчевић не објашњава прецизно зашто би то било немогуће.

Занимљиво је да је Људевит Гај предлагао да и Хрвати прихвате ћирилицу, приликом прославе хиљадугодишњице св. браће Ћирила и Методија, као словенско писмо.

Кад је, међутим, ријеч о односу даламатинских Срба према ћирилици у ускочким временима, интересантан је однос Завише, брата Стојана Јанковића, венецијанског кавалира и народног сардара, према том писму. Зна се да је Завиша знао талијански језик и да је био писмен, али, према венецијанским изворима писао је само ћирилицом. То се види и из једног његовог кратког записа:

„ја Завиша Митровић потругуем.“

Исто тако, већ смо видјели да сењски ускок Ђуро Даничић, родом са даламатинског Косова и настањен једно вријеме у Карину, гдје је имао бројну родбину, дописује се с каринским Турцима само ћирилицом „српским писмом“ како се у једној поруци она назива. Српски лингвиста Ђуро Даничић, даје себи име тога ускока и тачно 268 година после поменуте поруке пише својеручно текст књижевног договора Срба и Хрвата у Бечу латиницом и латиницом се потписује.

Крчки санџак-бег Мухамед-бег Дуракбеговић пише из Вране 12. августа 1675. године даламатинском провидуру Марину Зорзи ћирилицом и писмо започиње овако:

у име. господина. бога

од нас. господина. мохамде бега. доракбеговића санџакбега. крчкога. узвишеному. и изабраном. и племенитому. и достојному. господину. мерино зорзи. ђенералу. од далмације. и албаније. лубезниво пзодеравлење. каконо уфано пријателу.

Дуракбеговић исте године у септембру шаље два писма провидуру Марину Зорзи у Задар, разним поводима, и увијек пише ћирилицом.

Ћирилицом пише и викар фрањевачког самостана Висовац, оног истог самостана кога ће Симо Матавуљ описати у свом роману „Бакоња фра Брие“. На једном уговору који се чува у архиву самостана Св. Ловре у Шибенику поред петропољских кнезова и висовачких фратара свој потпис ставља и фра Павле Сиротковић (ја фра Сиротковић викарио Висовца уздржам што је речено). Писати је знао само он и капелан Петрова Поља, фра Шимун Бранновић, која пише талијански. Остали,

кнез Јаков Микелић, Ловре Јадрић, Иван Ловрић, Шимун Пауковић, Ивица Селаковић и Марко Омелић стављају мјесто потписа крст јер не знају писати („fecit il segno di croce per non saper scrivere“).

Већ смо претходно напоменули да млетачке власти у Далмацији знају добро који језик и које писмо је најраспрострањеније међу становницима далматинског копна, међу Морлацима, дакле, па су сходно томе и установили канцелире и драгомане вјеште српском писму и језику. Млетачки канцелири нису знали за хрватски језик и писмо.

Занимљиво је да ће у Далмацији прве школе и прве часописе на народном језику покренути управо Срби, а не Хрвати, што је својеврсни наставак традиције.

Писмо којим пишу лички Срби године 1609. нински бискуп Блаж назива српским писмом (*lettera serviana*), а језик на којем пишу, српским језиком (*scritta in serviano*).

Католички свештеник Јосип Крмпотић из Лике пјева своје земљаку капетану Филипу Вукасовићу који је 1788. похитао у помоћ Црној Гори са својих 400 Личана, православних и католика.

Пред њима је племић од старине
Вукасовић од личке крајине...
Остали су рода витешкога
Прави Срби, право славе Бога.

Дакле, за Јосипа Крмпотића су и ти лички католици у Вукасовићевој чети „прави Срби“.

Занимљив је запис о језику Б. Модрушића из села Лоње на Банији, и самог Лоњанца, гдје су живјели само католици. Он је 1863. примјетио: „Упиташ ли пако ком приликом старо или младо, осим војака, који се ето у најновије доба по војнах заповиједих итд. од поглаварах хрватскомју привикли, којим језиком говори, одрећиће ти: рацким или славонским. А покрстиш ли га само оним хрватским, надне те с истим и с истоименога му земљишта изсмјехивати и гласу на ругло изметати. Тај зао обичај завладао је још горје по Славонији. – што ако за бољим називом језика и народа не узхајемо, тешко ћемо се икада ожуђења циља докопати.“

Нема сумње да је Модрушић изузетно добро схватио хрватску политичку мисао и правац како се „ожуђенога циља докопати“. Тим путем су ишли касније сви хрватски историчари и језикословци.

„За српски језик по Славонији, каже Радослав Грујић у 'Апологији', где и данас још доста старијих људи и жена римокатоличке вероисповести кеже да говори 'рацки', сведок нам је и знаменити Матинја А. Рељковић, који у своме 'Сатиру', на казивање својих Славонаца, да су њихови стари и без школа добро живели, овако одговара:

О Славонче! ти се врло вараш
Који год ми тако одговараш.
Ваши стари јесу књиге знали.
Србски штили а србски писали..."

Међу славонским писцима 18. вијека свакако треба споменути Вида Дошена, Србина католика родом из Лице, рођеног 1720, који је на српском језику слијевао „Аждају седмоглаву бојним копљем ударену“, у ствари, алегорију на сакралну тематику.

У оквиру настојања да Србе у Славонији ставе под крило римокатоличке цркве, њени пропагатори и мисионари настојали су да добро науче српски језик и писмо. Тако загребачки бискуп Винковић године 1640. у својој расправи о марчанском владичанству истиче унијатског епископа Рафаела Леваковића као доброг зналаца српског језика и писма. Леваковић је био успјешан у преводу православног Срба на римокатоличку вјеру. У католичким црквама знали су се наћи на видном мјесту истакнути знаци српства и православља, свакако у функцији да смање психолошки отпор православног према католичкој помоћи у прелазном периоду. Тако Радослав Грујић пише: „Штавише, нашао сам у катедралној унијатској цркви у Крижевцима, на св. престолу, један крст из прве половине XVIII века са овим српским записом, за који је дотични каноник, који ми је цркву показивао мислио да је грчки: (Добријевић је био игуман манастира Гомирја и ванредан поборник православља и српства, те не знам како је овај крст дошао у посед унијатима).

Као што су прије више од три стотине година схватили лукави Венецијанци да је потребно отворити посебну канцеларију преко које би се обављала комуникација, и управни послови, са Србима на источној обали Јадрана, тако је схватила и учинила царица Марија Терезија, па је 1769. наредила да се у царствујућем граду Бечу отвори српска штампарија у којој би се ћирилским словима штампале српске књиге за потребе цркве и просвјете. Већ неколико година касније та иста царица издаје указ (1779.) о увођењу латинице и народног језика у српске школе. Марија Терезија је то свакако учинила по наговору високих дос-

тојанственика римске цркве, који су у томе видјели лакши пут ка привођењу унији православних Срба. Иако је царичин син и наследник на царском пријестољу био толерантан владар и противник насилног превођења из једне у другу вјеру, он је пристао, опет по наговору палезничких главара, да обнови указ од 1779. по коме се књиге српске имају штампати простим народним језиком и латинским писмом. Иако су се представници Срба упорно бранили од таквог покушаја, Хрват, загребачки школски надзорник, каноник Мандић је успио да издејствује оживотворење царског указа. Срби су, међутим, указали на лоше последице такве одлуке и након више жалби 1785. она је стављена у стање мировања, а после тога Срби су могли својим школама слободно употребљавати своје ћиријско писмо и називати га српским именом. Рескриптом од 10. августа 1868. и законом од 14. маја 1887. српски језик је озакоњен као званичан пословни и службени језик. У том закону је за краљевину Хрватску и Славонију стајало: „Код свих земаљских области у краљевинама Хрватској и Славонији слободно је странкама служити се писмом ћирилским као и латинским. Ондје, гдје Срби у повећем броју живе, имаду се од првих молба и рјешења сранкама ћирилским писмом на ћирилицом писане поднеске издавати.“

Срби у Далмацији до 1901. добили су право да са властима и власти са њима имају водити „званичну преписку само ћирилицом“.

Разумије се да су Срби у Далмацији, као и они у Славонији и Хрватској, имали да воде тешке борбе са хрватском политиком, основаном на идеју о хрватском политичком народу и хрватском државном праву, гдје за српско име није било мјеста, па према томе ни за српски језик и српско писмо. И кад се чинило да ће Срби издржати, они су падали у тој борби јер нису били у стању да проникну у хрватску лукавштину и далекосежне планове, инициране, како смо већ видјели, још од Конгрегације за пропаганду вјере, прије неколико стотина година. Хрвати су им понудили, наиме, југословенско име и југословенску политику, да би преко тога остварили своје националне планове.

„Кад су хрватски политичари и књижевници увидели, да Срби неће да приме ни назив 'илирски', ни 'нашки', ни 'славонски' за своје језик, каже Димитрије Руварац у 'Ето, шта сте нам криви', а они опет нису хтели да назову свој језик 'српским језиком', а видећи да са својим не могу оно постићи, што су желели, назвали свој језик 'југословенским', мислећи да ће на тај начин Срби пристати.“ Руварац наводи одлуке Хрватско-славонског сабора из 1861. члан 58., параграф 1. гдје се каже:

„Језик југословенски троједне краљевине, изјављује се овим за сваколики обог троједне краљевине, за једино и искључиво службени језик у свих струкама јавнога живота.“

У параграфу 5. каже се: „Свакоме је просто служити се у свих списама латинским или кирилским писмом.“

Руварац прати хрватске мијене према језику које су долазиле из политичког рачуна:

„Кад увидеше да Срби неће ни тај назив засвој језик да усвоје, а они онда – као што рекосмо – ударише у тврдњу да је хрватски и српски народ по језику један народ, те да је свеједно рекло се српски или хрватски. И изпочетка почеше писати и говорити 'хрватско-српски', или 'хрватски или српски језик', а од дужег времена оставише се и тога назива, те сад говоре и пишу, да у Троједници живи сам Хрват, и да по томе у њој нема другог до ли хрватског језика.

Гдје се изгубио славонски језик послје шездесетих година 19. вијека?

У представци што је упутио Иван Мажуранић цару са банске конференције у новембру 1860. може се прочитати да је језик хрватско-славонски уведен у све јавне послове; 10. децембра 1860. на 3. сједници банске конференције прочитано је царско писмо гдје пише и 'наређујем хрватско-славонски језик' 17. јануара 1861. Кукуљевић је прочитао проглас на 'народ хрватско-славонски'; у прогласу се на више мјеста спомињу Хрвати и Славонци.“

У одговору кнезу Меди Пуцићу, Србину католику из Дубровника, Иван Кукуљевић је 31. децембра 1860. употребио формулацију – „од кад смо ми Хрвати и Славонци“.

Наводећи горње примјере као илустрацију како Хрвати употребавају назив језика по налогу националних и политичких потреба, Руварац закључује:

„Ну, и из реченог види се, да је Ваше хрватство и у Славонији 'новог датума'. Прост свет или 'пук' у Славонији и дан данас каже да је Славонац, а свој језик назива 'славонски', 'нашки', ал мало ће ко рећи да је Хрват, и да говори хрватски. Да то каже и призна, за то се данас старају Ваши попови и учитељи.“ (Ово је Димитрије Руварац писао 1895. године.)

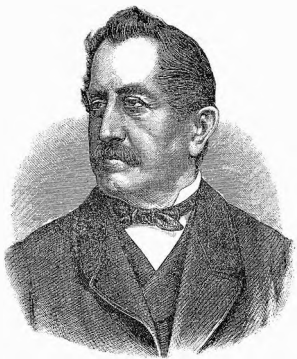
Тај југословенствујући курс држао је „мек“ и „добри“ Хрват Јосип Јурај Штросмајер, и његова Народна странка. Касније ће се видјети, оно што су умни Срби, као што су били Никодим Милаш или Светозар Милетић, већ давно видјели, да је такво југословенство било кобна српска заблуда, којој још увијек није до краја исплаћена трагична цијена.

Од 1848. почињу разни разговори хрватских и српских интелектуалаца у Бечу око питања заједничког језика. Тако ће аустријско Министарство правде инвизирати израду тзв. југословенског терминолошког рјечника 1849. године. Уредници су најпрви били Вук Караџић и Иван Мажуранић, а замјенили су их Теодор Петрановић и Димитрије Деметер. Из тога се излегао и разговор о језичком јединству Јужних Словена који ће 1850. резултирати потписивањем Бечког књижевног договора.

Текст књижевног договора написао је Буро Даничић својом руком и то латиницом. Договор је равноправно третирао оба писма, и латиницу и ћирилицу, али су се латиницом ипак потписали и Даничић, и Вук Караџић, али ћирилицу нису изабрали за свој потпис на Договор Иван Кукуљевић Сакцински, Иван Мажуранић, Димитрије Деметер, Франц Миклошић, Стјепан Пејаковић, Вилко Пецел... На Бечком договору као да су се, преко латиничних потписа Вука и Даничића Срби на симболичан начин одрекли свога писма ћирилице. Има у Договору једна реченица чију симболичну поруку тек наша генерација разумјева: „Овдје смо, дакле, засад свршили“, гласи она и као да антиципира све будуће фазе у еволуцији хрватског става према тзв. српско-хрватском језику.

На путу стварања хрватског књижевног језика и његовог потпуног одвајања од матичног српског Дубровника, језик Дубровчана и дубровачке књижевности имаће изузетну улогу. На страну то што је хрватски језик, хрватска књижевност и хрватски етникум у Дубровнику до 20. вијека, а и на неким другим мјестима, створила политичка воља хрватског националног програма, упркос јасним чињеницама које се супростављају тој вољи. У похрваћивању српског језика огромног удјела имали су сами Срби. Ријечи младог Светозара Милетића поводом окупљања Хрвата, Словенаца и свих југословенствујућих око Вука у Бечу, пред закључивање Бечког књижевног договора, као да су рођене у пророчанском надахнућу. У једном писму (Јовану Ђорђевићу) он зазира од „илира“ и Словенца Миклошића и каже како они раде тако „да не видимо мреже које са свих страна на род наш... бацају“.

Да је било још оновремених Срба што су мислили о илирству као Светозар Милетић и назирали у њему „мрежу ђавољу“ за Србе, свједок су нам написи на исту тему што су објављени у „Српском народном листу“, кога је уређивао у Пешти Теодор Павловић. У три броја из 1839. године, 24, 25, 26, писац с потписом П. А. П. (Павле А. Поповић) кога цитира и Димитрије Руварац у својој књизи „Ето, шта сте нам криви“, написао је и ово:

Будевни Гај

ИВАН МАЗЕПА

ИВАН КОЖУШЕНЪ СКАКІНЪ КІІ

ДИМИТРИЕ ДЕМЕТАР

ВУК СТЕФАНОВИЋ КАРАЏИЋ

БѢРА ДАНИЧЕНЪ

„Али сад се свић преокренуо. Они, који су пре стога с нама заједно знали, и дружица казивали, да смо ми Срби и да је сто наше право име, они нам сад намећу име Илир. Уз сто нас с дружим словенским народима сабирају, и сриство нам као одричу, које само браћи нашој у Србији дају. Нас пак тек остале тек као Бачване, Банаћане, Славонце, Далматинце, Херцеговце, Црногорце, Бошњаче итд. Илире, једни у једаред стављају с Крањци, Штајерци, Буџари, а дружи нас овети уједо узимају с Хорватин.“

„Но добри они људи, који хоћеду све да поимаре, они таа инштања замршују и замућују, мислећи ваљда, да је *in turbido piscari* (лов у мућном) најбоље. Једни од њих видећи, да је њима иначе мало поље, по ком би се ширићи могли, и колико веће желећи. За мрежу узимају илирство, шу, колико даље могу, бацају и све у њу ућлићу: пак шу они после да буду оно, што иначе не могу.“

„Али кромје што сто ново све – илирство, самим тим нашим правима и слободама, под која се подвлачи, више некако претин него што обећава, кромје што нам од веће частии (дијела) право наше име хоће да сапре, и с 'Илир' да замене, кромје од свега, што је наше, сриско, прави илирско, да тако буде и хорватиско, и да се управ не зна шта је, и чије је, кромје што ин све – Илирци свој језик (који је више сриски с латински слови, и с малим изменама, нег икакав дружи) најолицу оинишег јужно-славенског хоћеду да дићну, а наш тек на њему подчињену ролу осућују; и иначе ми од њега мање имамо надати се, него бојати се.“

„Занишо да се ја зовем Илир на моме језику, а не Србин? Слоге ради? То је жалосна и скућа слога, да ја моје народно име оставим, а још је жалоснивије, ако се држи, да она само тако може бити и обстаћи, а иначе не. Ко се са мною као Србином не може или неће да сложи и коме ја као Србин нисам браћ, нић мио ни драћ, с тим ја нисам ни рад сродити се нићи ћу се за сто оинимати. Нека се оинима и сраћа ко хоће.“

Прота Димитрије Руварац у својој књизи „Ето, шта сте нам криви“ слаже се с горе цитираним речима Павла А. Поповића и проширује његову тезу:

„Кад сте ви Хрвати видели, да Вам се код Србаља са Илирством 'боја' не прима, а ви 1861. год. ударисте у 'југословенско име', које такође Срби не хтедоние усвојити, а кад видесте, да се и оно не прима, а Ви ударисте у Хрватство, те објависте на све четир стране света, да је у Славонији, Хрватској, Далмацији, Босни и Херцеговини. сам 'згољни' Хрват, и да у тим земљама нема Србаља ни српског народа, и да је језик, којим и ми Срби у поменутим земљама говоримо и пишемо, хрватски језик.“

Димитрије Руварац мисли да је и Даничић доста допринео што су Хрвати од српског најприје начинили „хрватски или српски“, а потом „хрватски“ језик.

„Што су се у томе толико Хрвати осмелили, допринело је доста и то, што је Даничић доцније употребљавао назив 'српски или хрватски језик'. Истина он је то чинио с тога, што је тврдо веровао, да кад се досади и једнима и другима употребљавати два имена, и дође до избора за једно име, а које би – као што рече при оцени 'Књижевника' за 1864. – било изабрано, о том мислим да Србин нема ни најмање узрока сумњати.“

Хрвати су, наравно, изабрали хрватско име и стали га наметати и Србима.

Буро Даничић је свакако један од оних Срба који није видео како се припремају мреже за „наш род“. Он је први конструктор назива „хрватски или српски језик“ и један од битних утемељивача „Рјечника хрватскога или српског језика“. Извео је, дакле, поступак језичког клонирања, као што научници данас клонирају овце. Убацио је хрватски етнички назив у српски језик. Ново биће има српску основу и српску природу, али и хрватско име. Даничић је у „Рјечник“ уносио благо српског језика, које је у релативно кратком року постало хрватска својина.

Не мањи грјех према култури народа коме је припадао, и не мањи дар подарио Хрватима, кад је књижевност Срба католика, у првом реду дубровачку књижевност, стао сматрати хрватском, па је потпомогао да та књижевност уђе у издање „Стари писци хрватски. Хрватима је тако дано оно што није њихово. Нешто више од пола вијека касније Драгиша Цветковић ће ставити свој потпис и на физичку предају Дубровника, и његове околине, Хрватима. Да иронија буде већа, српски писац Добрица Ћосић, у својству председника Југославије, ставиће свој потпис, на предају Преваке Туђману, што ће, према писању штампе у Београду, финализовати практично председник Србије Слободан Милошевић.

Срби католици, и они који су носили у себи српску етничку свијест, а у 19. вијеку се и национално организовали, и они који су се одrekli свога српског имена, били су, премда на различите начине, мост преко кога су Хрвати дошли до свога садашњег језичког стандарда и преко кога су унијели у свој културни и национални фонд дјела књижевности, архитектуре, санкарства, и уопште умјетности, која им нису припадала.

Треба напоменути да Хрвати свој продор у „туђе двориште“ нису остварили захваљујући „тврдим“ Хрватима типа Старчевића, Павли-

новића, Кушара, Павића, или њихових сљедбеника до близу наших дана, већ посредством „меких“, илирствујућих и југословенствујућих Хрвата, као што су били Штросмајер, Рачки, Јагић...

Ватрослав Јагић и данас важи међу већином српских лингвиста као оличење научне поштењачине, али га, рецимо, лист мађарске владе „Pester Lloyd“ открива као човјека који научну истину, коју је и сам често саопштавао, зна да потчини практичној политичкој и националној идеји. Лист пише: „Хрватски делегати из Далмације нису увек тако говорили о Калају, нарочито онда кад је покојни државник покушао да народне и верске струје у Босни и Херцеговини савлада хрватском народном идејом. Хрват Ватрослав Јагић, угледни филолог, потпомагао је тај покушај проналаском босанског језика. Затим је дошао у Сарајево прослава Требевића и држан је први католички конгрес у Загребу, на коме је надбискуп Штадлер најодсудније тражио припајање Босне Хрватској. Тада су се далматински Хрвати дивили великом државнику и администратору Калају, који је накоро изгубио сву наклоност њихову, када им је у поверењу изјавио да хрватски елемент није довољно јак да би у окупираним земљама с успехом извео једнострану народну и верску пропаганду.“

Због пристанка да ради на стварању тзв. „бошњачког језика“ Калај је није штедио ријечи хвале Јагићу: „Господин Јагић је сам Словен и као што је познато – ја молим за извињење ако то није тако – данас први славист свијета, а не само Аустрије. Он познаје не само језике, него и историју свих словенских народа, њихову културу и научни развитак. Ако се из уста једног таквог човјека чује, да се данас не чини ништа друго, него да се велики расцијеп мимоиђе ако се од нас званично употребљавао овај израз и даље буде употребљавао, то можемо ми Босанци, а ја и себе такође тако називам, бити потпуно задовољни са овим изразом и ја са своје стране, пошто сам за то нестручан не бих могао ријечима које је овај велеучени изванредни... слависта, ниједну јоту додати.“

Кад је Јагић одбацио тезу да су муслиманске народне епске пјесме, које је сакупио аустријски чиновник Коста Херман, муслиманска посебност, кад је изрекао оцјену да су те пјесме дио српске народне епике, а становништво Босне и Херцеговине „упркос различитости вјероисповијести чини са свим осталим Србима етничку цјелину“, на Јагића се сручила лавина осуда. Хрватски националисти су га оптуживали да је Босну и Херцеговину „препустио Србима“. Сам Јагић се кајао што је уопште пристао да сарађује с Калајем око тог ваннаучног питања.

У својим сјећањима овај значајни слависта је записао: „Ја сам, ђаво ме напастовао, не да угодим Калају, већ да осветлим сву беду и невољу ради имена, проговорно неколико речи, којих је би тај смисо, да се нема питати, како он језик зове, већ каквим се он језиком служи, а у том погледу да је језик читаве босанске управе, као службено гласило, онај исти лепо и правилни језик, који влада у Београду као српски, а у Загребу као хрватски језик. Ја сам дакле оштро и прецизно нагласио јединство језика између Београда, Сарајева и Загреба...“

Пратећи генезу кроатизације Дубровника у свим аспектима, лист Срба католика у Дубровнику „Дубровник“ у броју 7, из 1896. доноси и ово мишљење о том питању: „Тако школе постадоше прва огњишта новоскованог чувства, једино је још остајала различност у језику; али нетом Хрвати пригрле наш јужни говор...“

О том пригрљивању српског језика изјаснио се и сам Гај у „Даници“ број 31. из 1846: „Та нпр. сав свијет зна и признаје, да смо ми књижевност илирску подигли, ну, нама још ни издалека није на ум пало икада тврдити, да то није српски већ илирски језик; паче поносим се и хвалимо Богу великому, што ми Хрвати с браћом Србљима сада један књижевни језик имамо.“

Шта је Гај разумјевао под појмом „илирски“? У већ поменутом броју „Данице“ он то објашњава овако: „Дакле онај, који вели: да што је српско, није лирско, исто што је илирско, да није српско (нараво у смислу саме народности) – јест или незналица, или непријатељ слоге између Слављанах од велике гране илирске.“ Говорећи о препирци око тога чије је коло, српско или хрватско, Гај сматра да је коло српско, а то што су га игрли и Хрвати у Бечу „то се, каже он, никако не да извести она посљедица, да за то није српски што је илирски“. Говорећи о колу као фолклорном наслеђу Гај се чуди што неки заступају тезу да оно није српско. „Како да се препиремо, што је код Србајах народно, што ли није; код Србаљах, у којих је од ојтара до чобана ништа бити не може, што не би народно било; код Србаљах, од којих ми језик у својој мудрости и у свом богатству, и обичаје у својој изврстаности и чистћи учити морамо, ако хоћемо да илирски живот обновимо, код Србаљах, који су у светињи свога српства, онај народни дух и оно родољубство уздржали, којим смо и ми у новије доба, ради слоге под пространим именом „илирства“, новим животом ускрснули; код Србаљах, који су нама од старине све сачували, а којим ми мало, али са свим ништа гледе самога народнога живота дати не можемо.“

Гај негаторе српства пита: „У кога се је сачувао чисти језик илирски, у кога обичаји, тко нам је понајвише гајио од кољена до кољена народне пјесме илирске? У сваком одговору наћи ћете Србље и Српство.“

Могуће је у 19. вијеку разазнати неколико фаза у походу Хрвата на српски језик и стварању од његове основе свога хрватског књижевног језика. Присјетимо се, прије тога, Бартола Кашића и његовог рада на језику на крају 16. и почетком 17. вијека. По пројекту Конгрегације за пропаганду вјере и према наредби језуитског генерала Клаудија Аквадиве Кашић је почео наметати Хрватима штокавицу, „илирску“, „славински“, „наш“ језик, заправо српски језик, а све на корист ширења римокатоличке вјере и међу „шизматичима“. Српски лингвиста Радмило Маројевић види шест етапа хрватске национално-политичко-лингвистичке акције.

„Прва етапа се одвијала у 19. веку. Она се састојала у узимању штокавског дијалекта на основуцу општехрватског књижевног језика. Хрвати свој књижевни језик у другој половини 19. и у првој половини 20. века у најауторитативнијим издањима (Рјечник ЈАЗУ, Маретићева Граматика и др.) називају хрватски или српски, Срби га, после епохалних издања Вука Караџића, називају српски, у складу са својом националном традицијом и у складу са својом утемељеношћу у штокавском дијалекту.

Друга етапа је остварена Новосадским договором. Циљ је било да Срби прихвате хрватску компоненту у имену језика, чиме би хрватски легитимитет на књижевни језик на штокавској основици био у потпуности остварен. Напуштајући назив српски језик, који је био афирмисан Вуковом реформом, његовим Српским рјечником, Српским народним пјесмама и њиховим српским епским десетерцем, назив који је прихватила читава учена Европа и цео словенски свет, који је био прихваћен као књижевни језик у пуном и правом значењу те речи, српски лингвисти су прихватили назив српскохрватски језик. Ја овде не могу да улазим у питање колико су српски лингвисти самостално прихватили овај и овакав договор, а колико је био значајан (или пресудан) политички утицај; одговор на то питање ја не знам.

(...) Из другог покушаја, идеолози хрватског језичко-националног програма ускоро су напустили дух и слово Новосадског договора и прешли на остварење следећих етапа. Највиши израз треће етапе је „Правописни приручник хрватскога или српскога књижевног језика“ Владимира Анића и Јосипа Силића, којим је озакоњена дугогодишња лекторска и школска пракса на одвајању књижевног језика Срба у

Хрватској (и наравно, Хрвата) од књижевног језика у осталим републикама српскохрватског књижевног израза.

(...) Четврта етапа језичко-националног програма је у току. Њено остварење зависи од тога да ли ће се и у новом уставу СР Хрватске сачувати формулација да је хрватски књижевни језик књижевни језик Срба у Хрватској.⁴

Нови устав Републике Хрватске, створен после побједе ХДЗ и Фране Туђмана, избрисао је српски елемент из назива којим би се назначило да је хрватски књижевни језик и књижевни језик Срба у Хрватској, као што је избрисао Србе као народ у Хрватској. Маројевићева предвиђања за пету и шесту етапу, нажалост, су се остварила чак и преко његове песимистичке варијанте. Сви који говоре хрватским језиком су Хрвати и сви Хрвати су католици. Срби су огњем и мачем етнички очишћени из Хрватске. Дјеца преосталих имају да буду Хрвати и католици. На томе се већ увелико ради. О томе пише и загребачка и београдска штампа почетком ове школске 1997/98. године, наводећи примјер из Загреба гдје живи неколико десетака хиљада Срба. Само се четрдесетпет родитеља изјаснило да им дјеца иду на православни вјеронаук и похађају, допунски, српску школу. Остали немају храбрости да то учине због опште репресије према њима, која је уграђена у капиларни систем хрватског друштва, када је ријеч о односу према Србима.

Када је било ријечи о похрваћивању српског језика, узет је Дубровник као најкарактеристичнији модел за приказивање тог процеса, Дубровник ћемо изети и за случај књижевности и њеног стављања под хрватско име.

До 19. вијека Дубровчани се нису народносно одређивали па ни су за себе никад говорили да су Срби или Хрвати. Они су себе називали Словинима и тек ће половином 19. вијека највећи дио дубровачке аристократије и образоване грађанске интелигенције од словинства кренути према српству, будући да је до тада вјековима носило српску етничку свијест. Уосталом, Дубровчани су појам *slavonias* увијек изједначавали с појмом Србије, *Slavus* са Србином, а „*dialectus srpski*“ са „*cellularis slav(i) us*“. Одакле су писци, данас већ и у српским уџбеницима названи хрватским, вукли инспиративне сокове и какву су језичку грађу користили за своје књижевно стваралаштво, можемо видјети преко примјера Ивана Гундулића, посебно преко његовог спјева „Осман“. Можемо то видјети и преко изјаве потомка из Гундулићевог

Иван Гундуля

рода много десетљећа касније. Кад је 1893. дошло до сукоба Срба и Хрвата приликом подизања споменика pjesнику „Османа“, тадашњи челник Дубровника гроф Франо Гундулић је у Гружу изјавио: „Колико ја знам, у кућама наших старих никада се није причало о хрватству у Дубровнику већ о српству.“

Гундулићева лира саосјећа са српским патњама под турским игом, нарочито кад пјева о Смедереву, српским деспотима, слави Милоша Обилића, Марка Краљевића, српских велможа. Осмо пјевање „Османа“ евокација је српске прошлости. Гундулић је пјевао о потомцима српских деспота Ђурђа и Јерине које су „Турци худи“ учинили сиромашним пастирима.

„За све да су Турци худи
госпоство му старо отели
господске се каже ћуди
племенит се дјелом всли.
Прут краљевски некад ки је
у рукама му дједом био,
њему' е сада штап на ки је
тешку старост наслонио.“

Ово се може назвати само pjesничком фикцијом, али је и тада несумњива потврда pjesничког интереса за српске теме. С друге стране Гундулићеве наведени стихови имају стварну историјску основу, које је и он могао бити свјесан. Наиме, поједине старе племениташке породице српске постале су у изгнанству или обични ратари („поставише лафи ратарима“) или ратници за туђи интерес. То је случај и са породицом Рукавина у Лици из које су потекли чувени аустријски официри и администратори, али исто тако и велики злочинци према српском народу, коме су етнички припадали и на кога су се оборили у 20. вијеку. Међу самим Рукавинама чува се прича да су на путу из Херцеговине понијели у рукаву „љистине“ о свом племству, издате од српских владара немањинке лозе. Могуће је вјеровати да је Гундулић о сличним случајевима знао па то преточио у своје стихове.

Тако нешто у таквом облику и таквом народносном усмјереношћу не постоји код Гундулића кад је ријеч о Хрватима. Гундулић је у „Осману“, који има око 1.000 стихова Србима посветио близу 1100, а Хрватима свега неколико.

Како је Гундулић ипак постао хрватски писац чујмо од хрватског културног „дјелатника“ Рафе Богишића („Данас“, Загреб, 1988): „Коначна асимилација Гундулића и његов свеукупни улазак у хрватску културу и књижевност одиграо се на прагу новог времена, а вријеме препорода.“ Гундулић је, дакле, постао хрватски писац тек онда кад је асимилиран.

Бављење српством и српском историјом не значи да се Гундулић осјећао Србином, али и ријетко помињање Хрвата свакако не значи да је он припадао хрватском етникуму и хрватској култури и књижевности.

Навели смо примјер Ивана Гундулића, кога није објективна књижевна наука ставила у сам темељ хрватске књижевности већ је то учинила политичка воља у служби хрватске националне идеје. Погледајмо још неколико сличних примјера гдје су дубровачки писци јасно дали до знања да је њихова етничка свијест окренута ка српским странама, а не хрватским, па ипак су они данас чак и у српским нараштајима прихваћени као хрватски писци.

Прве стихове умјетничке лирике написао је Дубровчанин Цоно Калић 1421. на листу неке царинске књиге и то ћирилицом.

Јуније Палмотић у „Павлимиру“ и „Даница“, слично Гундулићу, евоцира српску прошлост. Палмотић додирује и хрватску прошлост, али у знатно мањој мјери и са другачијом емоционалном одређеношћу према њој него према српској. Његов Хрват Хрвоје шекспировски је мрачан лик, сплеткар, преварант и убица.

Мотив „Данице“ Палмотић је узео из Ариостовог спјева „Бијесни Орlando“, а радњу је смјестио мјесто Шкотске на двор босанског краља Остоје. На двору долази до сукоба Хрвоја „бана од Хрвата“ и двојице браће Дубровчана: Јанка и Матијаша. Хрвоје и Матијаш се заљубљују у краљеву кћер Даницу. Даница воли Матијаша јер је он избави од Татара. Хрвоје наговори краљичину „службеницу“, дворску даму, Јерину да поради на томе како да наговори Даницу да пође за њега. Матијаш и Хрвоје се погоде за „фер“ игру и одлуче да препусте самој Даници коме ће изјавити љубав. Мјесто Данице Хрвоје подметне Јерину, обучену у Даничине хаљине. Кад пођу под дјевојчин прозор „Даница“, тј. Јерина у Даничиним хаљинама, изјави Матијашу љубав и од тада Матијаша нестане. Његов брат Јанко јавно оптужи Даницу да је крива за смрт његовог брата. Хрвоје се престажи да ће се тајна открити ако Јерина проговори, зато Јерину отпрати с двора и пратиоцима нареди да је негдје успут, у шуми убију. Кад су пратиоци нашли згодно мјесто гдје ће убити Јерину, нађе гласник краља Сигмунда Михаило Свилојевић и спасе Јерину. Свилојевић и Јерина стиг-

ну на Остојин двор и затекну како се боре Јанко и непознат човјек, који штити Даницу. Двобој се прекине, али Савилојевић заподјење борбу с Хрвојем. Хрвоје бива тешко рањен и на смрти све призна како је било. Непознати борац који је укрстио мачеве с Јанком био је Јанков брат Матијаш, коме ће краљ дати своју кћи Даницу за жену, а уз то и банску част.

Мавра Ветрановића хрватска историја књижевности узима као писца изразитих родољубивих стихова, али он нигдје није исказао похвалу било којем догађају из хрватске прошлости, или хрватском граду, као што је учинио Београду, зовући га „сва славо крстјанска и части уфања“, нигдје се није толико емоционално приближио било коме „удесном“ мјесту хрватске прошлости као што је српском Косову, иако је био савременик Мохачке и Крбавске битке.

Историчар Мавро Орбини објавио је своје „Краљевство Словена“ (Il regno degli Slavi) 1601. године. У њему је Србима намијенио 200 страна, Бугарима 100, а Хрватима десетак-двадесетак редова. Он Хрватску назива „далеком земљом“, а њега сада Хрвати хрватским повјесничарем.

Антун Сасин свој рад „Разбој од Турака“ везује језиком и темом за српско залеђе Дубровника. Сасин користи поетику српске народне пјесме, уносећи у своје стихове, нпр. сталне епитете „утва златокрила“, „грозне сузе“ итд.

Цоре Држић у његове лирске стихове уплеће мотиве и поетске слике из српске народне лирске пјесме („Дјевојка је подранила“).

Циљ нам није да направимо неку антологију српског ткива у дубровачкој књижевности, већ само да укажемо на такве примјере, мада би се, наравно, могла направити и слична антологија.

Како је онада Дубровник са свом својом сјајном књижевном, и уопште, културном прошлошћу постао хрватски град и хрватска баштина? Десило се то по политичкој вољи која је слиједила хрватску политичку мисао, у свом случају, без хрватског државног права.

Хрватска политичка мисао је у Дубровнику млада и она се оштрије манифестовала тек 1893. године, приликом откривања споменика Ивану Гундулићу. Њену генеологију у Дубровнику је лако пратити јер ју је пратила ондашња штампа, брошуре и расправе друге врсте, забиљежиле су је бројне јавне личности тога доба и то оне са одњегованом политичком, националном и књижевном културом. О томе је писало и у „Дубровнику“ од 1896, бр. 7:

„Хрватска мисао није, наравски, изникла у Дубровнику, гдје Богу хвала, ни до данас није увриједжена и гдје се једва ко и сјећа хрватског

Григорий Паламидис

имена. него та мисао би тек у новије вријеме амо од некуд уведена по настајању људи, који амо дођоше, штоно рећи трбухом за крухом.

Ти пионери хрватске мисли у Дубровнику не бијаху тобож људи родом из Хрватске, јер до назад мало година код нас амо не бијаше настањен ни цигли један Хрват, а и данашњи нема их до у све три, четири, а то су један књијар, један књиговежа, један поп и један трговац, људи, који истини на част, не истичу се ни најмање ширењем хрватизма, те би им се у том погледу могла слободно примијенити она Дантова: *'Che visser senza infamia e senza lode'*.

Барјактари хрватске мисли у Дубровнику бијаху у првом реду неки Далматинци, чиновници и професори, којијем се мало доцније придружише и гдјекоји наш поп и фратар, а навластито млађи учитељи, били родом из нашег котара или из горње Далмације. Ови млади неискусни људи не познајући историју наше мале републике пуштаху се ласно завести, а то још онда док се у Арбанасима (код Задра, прим. С. Б.) спремаху за учитељско звање.“

Порицање српског језика у Дубровнику, српске књижевности и српског имена већ смо сусретали код најближег Штросмајеровог сарадника, „југославена“ Рачког кад он говори о Дубровчанину Руђеру Бошковићу. Повремено то чини и Кукуљевић и други хрватски јавни и културни радници које је стала обузимати идеја о хрватском политчком народу, као што су нпр. Мажуранић, Павић и др. Инак је порицатељ било којег знака српства у Дубровнику, може се рећи програмски и досљедно, био Марсел Кушар. Кушар је то учинио у својој књижици, више памфлету, „Дубровчани, јесу ли Хрвати?“ Овај професор који је у Дубровник дошао са стране, из Задра, преко Шибеника стао је преко фалсификата, и прећуткивања чињеница који не иду у прилог његовој тези, ширити хрватску националну идеју у Дубровнику, управо преко поменуте књижице, издане 1892. Цвтаћанин и Србин католик Валтазар Богитић, угледно научно и књижевно име, рекао је тада за ову Кушареву творевину да је „та књига јако погубљена у рукама једног незналице јер у њој неће наћи него истину умјетнички изврнуту“.

Ватрослав Јагић је поводом те књиге рекао да се „стари Дубровчани нису хтјели идентификовати ни са Србима ни са Хрватима, јер у оно вријеме национална идеја са садашњим схватањем бијаше непозната“, а Лујо Војновић и Луко Зоре, оба Срби католици, сасвим су разоткрили фалсификате Кушаревог памфлета. Луко Зоре је, нпр. указао на гомилу мјеста гдје се Кушар служи фалсификатима. Нпр. пишући о Стулијевом рјечнику Кушар каже да аутор нигдје

није споменуо Србе. Зоре је навео мноштво мјеста гдје их Стули спомиње.

Армин Павић назива дубровачку књижевност хрватском књижевношћу (Рад ЈАЗУ, 1875. св. XXI) као што ће чинити све потоње његове колеге, историчари хрватске књижевности, без обзира што немају ослоњаца за такву тврдњу у чињеницама. Павић је ипак искрено навео разлог зашто је то учинио: „Култус Гундулићев залоче у оне дане хрватскога књижевнога препорода када се је народу *хѣјело*, да буде *другим европским народом једнак*, а у литератури за ту сврху немаше ништа друго готова, него дјела Дубровчана.“ Ношен хрватском националном идејом и ослијепио од ње да би могао видјети оно што свак види, Павић је и српске народне пјесме, нпр. чак и оне из косовског циклуса, проглашавао хрватским народним пјесмама.

Армин Павић је прогласио да су народне пјесме које је Вук сакупио „хрватске народне пјесме“ и да бој на Косову није никакав српски бој, него савезничка битка против Турака. Истовремено Павић је замјерио Стојану Новаковићу да је његова збирка народних пјесама о Косову добила „онај врло досадан тон српске ексклузивности“, додавши да је то био, заправо, „савезнички“! бој у којем су се борили Босанци, Херцеговци, Хрвати и „угарска господа“. Новаковић му је одговорио: „Та за Бога, и Срби и Турци и Мађари мисле тако, како песме певају, да су Срби на Косову пропали. „Савезнички бој“ постао је бој косовски тек након чланка др Фране Рачог.“ Новаковић је у полемници с Павићем истакао наводе Илариона Руварца који је аргументовано оборио тезе о „савезничкој“ бици на Косову и навео стихове из, побоже, оригиналне пјесме о Косову на коју се Павић позива:

„Да ја не бих изостао од војске Лазара кнеза,
„Од угарске госпде и од браће Уговића.“
„Добро јутро да Вам је, лијепа угарска господо.“
„То ће главе падати ове угарске госпде.“

„У критику текста, каже Новаковић, он се не упушта, очевидан фалсификат он не опажа, њему није празнина што се не спомињу Срби, само кад се спомињу Угри. Ако ће народна песма и спомињати Угре, као тобожње савезнике, како може бити да никако не спомиње Србе као главну силу?“

Стојан Новаковић закључује, након опширније анализе Павићевог круског аргумента, поменутих стихова: „Према свему што се може

мислити о боју косовском, и према нарави народне пјесме, ја мислим да су у горњим стиховима „угарска“ на место „српска“ прост фалсификат, по свој прилици хотимичан и од преписаоца“ (Павића, прим. С. Б.).

Димитрије Руварац је на духовитији начин демантовао Павића. Он је навео један мотив из косовског циклуса који је обрађен у српској народној пјесми и у Дубровнику, истичући питање како би тек тај мотив изгледао у „Загорју хрватском“.

Српска обрада:

„Цар Лазаре сједе за вечеру,
Покрај њега царица Милица.
Вели њему царица Милица:
Цар Лазаре српска круно златна.“

Дубровачка обрада (крај 17. в.):

„На прозору сјеђаше Милица Лазара кнеза.
И ш њом бјеху на прозору даје рођене кћерце своје
Пође ти им Милица кћерцом својјем говорити:
Љепоти је Лазара међу зетим погледати.
Ма бих дала Милица моје у глави црне очи
Да је Вуче Бранковић ко и Милош Кобиловић.“

Народна пјесма из Хрватског Загорја:

„Бом шел на планинџе,
На стрме горе,
Бом слишао од далеч,
Загорске звоне.

Па че је несео,
Ле пај јој несо.
Сеј долго не боди,
Да појдем за њо!“

Хрватски историчар Вјекослав Клаић, који свакако спада у ред оних којима је неупоредиво дража национална пропаганда од истине године 1893. саставио је „Хрватску пјесмарицу“, коју је издала Матица хрватска. У тој пјесмарици нашле су се многе српске народне пјесме као што су: „Голубице бела што си невесела“, „Дунаве, Дунаве, ти-

СТОЯН НОВАКОВИЧ

ПРОТА ВАСА ЖИВКОВИЋ

ја водо ладна⁴. „Лепа Пава у ковиљу спава“. све, наравно, као хрватске народне пјесме. Међутим, ту се нашла и пјесма „Радо иде Србин у војнике“ за коју је, очито, Клаић помислио да је народна, јер се свуда пјевала као таква. Ту пјесму је, међутим, написао српски пјесник из доба романтизма прота Васа Живковић.

Кад је Матица хрватска издала збирку народних српских пјесама под хрватским именом дошло је до жестоких реакција са српске стране, па наравно и од Срба католика из Дубровника и околине. Антун Фабрис је 1897. у „Дубровнику“ осудио поступак Матице хрватске у прилогу „Апотеоза Српства“. Реаговао је на то присвајање и Лујо Војновић исте године стављајући под лупу хрватски однос према Србима. „Ми (Хрвати) смо свјетлост, ви (Срби) сте тмина. Ми смо носиоци западне културе, ви сте неотесани источњаци (...) тако смо ми. Хрвати, звани да вас освојимо у име културе, да омекшамо ваше руњаво срце, да обасјамо вашу интелектуалну тмину.“ Поступак Матице хрватске именовао је и Хрват Ватрослав Јагић као „шовинизам хрватске браће“, а католички парох дум Иво Рајић објавио је 1896. у „Дубровнику“ чланак под насловом „На знање Матици хрватској“ у којем је објаснио како су народне пјесме које је он 1884. сакупио као српске постале, кад су предане Матици „хрватске“. Српске народне пјесме слао је и дум Перо Марковић на адресу Матице хрватске и оне су, као и Рајићеве, издане под хрватским именом.

Франц Миклошић је сматрао бугаристице хрватским народним пјесмама, али су његове тврдње одбацили Ватрослав Јагић, Медо Пуцић, Константин Јиричек и др. Рјечитије га је демантовао хрватски пјесник са Хвара Петар Хекторовић у свом „Рибању и рибарском приговарању“, гдје се каже да се те пјесме казивају „српским начином“.

Све то не смета хрватским књижевницима, књижевним историчарима и културним дјелатницима да у новинама, у часописима, на радију и ТВ говоре како Срби немају ни народних пјесама него су им их дали, ето Хрвати, при чему се позивају управо на поменуто издање Матице хрватске у прошлом вијеку.

Дјела Мате Водопића и Аугустина Казначића изишла су у издању „Српске дубровачке библиотеке“, за њиховог живота, 1878. али се они нису нигдје огласили против тога да их у Дубровнику уврштавају у српске писце. За хрватске историчаре књижевности, историчаре и културну јавност уопште међу Хрватима, они су без сваке сумње хрватски писци. То што су постали силом, никог не занима. Ту силу је назначио, према свједочењу дум Ивана Стојановића, и сам „хрватски“

писац, дубровачки бискуп Мато Водопић. „Синци, рекао је Водопић, сила нам је да будемо Хрвати, и то ваља бити ако нећеш да те многи прогоне, премда ни ми у дјетињству, ни наши оци, ни наши дједови, нијесмо знали за то име.“

Дубровчани су књижицу Марсела Кушара „Дубровчани, јесу ли Хрвати?“, називали „ремек-дјелом извртања“, а лист „Дубровник“ је забиљежио поступак сличан Кушаревом Јураја Бијанкинија, челника праваша у Далмацији, за вријеме засједања Далматинског сабора.

„Часном заступнику Бијанкинију није било доста да је у Сабору изазивао опћенити смијех и руг, кад је на свој начин тврдио да је славни Томазео Хрват, него је сличну будалаштину извалио у задњем броју (23.) 'Народног листа' гдје се није стидио да изрекче и ову дебелу, да је, наиме, племенито срце великог Шибенчанина непрестано куцало за свој хрватски народ. (...) Данашњи се нараштај још лијепо спомине како је славни покојник мислио и писао о Хрватима и Хрватској.“

Шибенчани, Хрвати, су се после Другог свјетског рата лијепо „одужили“ своје суграђанину, pjesнику Николи Томазеу, на тај начин што су по препоруци хрватског pjesника Владимира Назора набацали коноп око бронзаног врата Томазеа и срушили његов споменик у шибенском парку. Изгледа да су се Шибенчани специјализовали за скидање бронзаних глава српских pjesника, својих суграђана, јер су исто поступили и са спомеником Сими Матавуљу, који је био постављен пред основном школом, на мјесту које је удаљено коју десетину метара од оног гдје је стајао споменик Томазеу. Учинили су то непосредно пред овај задњи српско-хрватски рат. У Симинову бронзану главу хрватски оружници су пуцали и у Исламу Грчком. Нешто слично су радили и са спомеником српског писца Владана Деснице у Бенковцу и у Исламу Грчком. Десницу Хрвати иначе зову хрватским писцем, али им то није сметало да му оскрнавe гроб у породичној цркви Св. Георгија, такође у Исламу Грчком.

Хрвати су у неколико наврата у току друге половине 19. и у 20. вијеку оспоравали уопште постојање Срба у Хрватској и у Босни и Херцеговини. Србе, њихов језик и књижевност оспоравали су кад би год повјеровали да то могу, али кад би се нашли и стисци и сами тада су им Срби израњали из „мрака“ и постајали им браћа. Идеолог чишћења српског имена у Хрватској, а касније и буквалног чишћења овога народа, уз Анту Старчевића, био је дон Михо Павлиновић. О тој појави историчар Јеремија Митровић пише у својој књизи „Српство Ду-

бровника“ (стр. 165): „Све што су ови Срби католици приносили општој ствари, по Павлиновићу је било хрватско. Све што се писало о Дубровнику и пре и сада, било је писано хрватским језиком и уздицало хрватску књижевност. Ако би, рецимо, Србин Валтазар Богишић послао какве књиге Загребу, то би се одмах обележило као знак његовог хрватства и нигде се не бележи да то чини један Србин одан југословенској мисли. Све оно похрваћивање, дакле, на простору од мора до Дрине, проводило се у духу великохрватске пропаганде, на исти начин, са истом безобзирношћу и то увек уз повик против великоsrпства.“

Стање једног духа који је дугом пропагандом према Србима и српском језику изграђен у Хрватској, у свим слојевима друштва, можда прикладно илуструје напис у „Црвеној Хрватској“ органу дубровачких праваша који је преношење костију Вука Стефановића Караџића из Беча 1897. овако попатрио:

„Вук Стефановић Караџић има ту заслугу да је у Срба хрватски језик подигао на ступањ књижевности. Он је међу Србе стануо уважати хрватски књижевни језик. Што више он (Вук) исти признаје да је језик, што га је узео, хрватски а не српски. Нема тога српског делије који може побити ову тврдњу, пошто је сам Вук тако рекао и изјавио.“

Аутор ових редова имао је прилике у току протеклог српско-хрватског рата да слуша у раним јутарњим часовима сваког дана на хрватском радију емисију из језика која се, чини ми се, звала „Учимо хрватски“. Чујем да хрватска школска дјеца често подучавају родитеље хрватском језику. Свакако занимљив социolingвистички феномен!

V РАЧКИ ПОХРВАЋУЈЕ РУЂЕРА БОШКОВИЋА

Фрању Рачког, хрватског историчара и првог председника Југословенске академије знаности и умјетности у Загребу, с малобројним изузецима, српска научна јавност, и у његовом времену и у овоме нашем, држи за крајње објективног научника и представника оне историчарске школе кога су на првом мјесту занимали историјски факти, а не никакве конструкције из којих би се могле градити неке ваннаучне теорије. На Рачког као на заступника историјске истине позивали су се једнако вођа далматинских Срба Сава Бјелановић као и Србин католик из Дубровника Лујо Војновић. Исти однос према Рачком има и др Коста Милутиновић, који, пишући о „Српско-далматинском магазину“ у свом раду „О покрету Срба католика у Далмацији, Дубровнику и Боки Которској“, доноси кратку оцјену о Рачком: „Исто тако с дужним поштовањем спомињали се и име Штросмајеровог најближег сарадника Фрање Рачког, великог хрватског и југословенског историчара и првог председника ЈАЗУ.“ Позитиван однос према Рачком видљив је и иначе у јавности, па нема готово ниједног већег града у Србији данас да неки његов трг или значајнија улица не носи име Фрање Рачког.

Да ли је Фрањо Рачки заслужио такво опште поштовање са српске стране?

У последњој фази свога живота и рада Фрањо Рачки се, као и Штросмајер, јавно приближио странци националистичких праваша, који су негирали Србе и било какво њихово постојање у Хрватској, Славонији, Далмацији, Дубровнику и Босни и Херцеговини, мада он сам није никада изрекао такву бесмислицу да тамо нема Срба. Тежњу да похрваћује оно што није хрватско Рачки је, међутим, показивао и у вријеме свог југословенског ентузијазма, какво југословенство Срби нису схватили ни онда ни сада, на крају 20. вијека. Он је, уз Штросмајера, постао сијач опасног сјемена које ће за Србе уродити погубним плодовима, првенствено на плану заблуде о југословенству, преко којег је одрођавано српско национално биће. Ставу да је Рачки претпостављао националне циљеве научној истини приложићемо два мала примјера од мноштва: похрваћивање великог дубровачког и

свјетског научника Руђера Бошковића и прећуткивање неких детаља из сукоба Срба и Хрвата у Дубровнику приликом подизања споменика Ивану Гуцудулићу у Дубровнику 1893. године.

На основу фалсификата и прећуткивања Рачки је још 1887. године створио основу Хрватима да они 1993. године предложе име свом новцу „руђер“, по Руђеру Бошковићу. Кад предлог није усвојен, Бошковићев лик је ипак штампан на хрватској новчаници, да би се Хрвати легитимирали пред свијетом као народ који је, ето, дао свијету и такве научне величине попут Руђера Бошковића. А Бошковић је одиста био Хрват колико и Никола Коперник.

У свом прилогу у „Раду ЈАЗУ“, број 87 и 88 за 1887. год. под насловом „Руђер Јосип Бошковић“ Фрањо Рачки се бави Бошковићевим поријеклом и са очеве и са мајчине стране.

Рачки пише: „Двие су биле у Дубровнику обитељи презименом Бошковић: једна из Доља, села у стоњском приморју, друга из Орахова код Попова у Херцеговини, старом Хуму. Обима бјеше заједничко само име прародитеља 'Бошка'. Ораховачкога Бошка син Никола дође у другој половини XVII стољећа у Дубровник у службу Рада Глеђевића, који га посла у трговину у Нови Пазар, гдје је била циела насељбина дубровачких трговаца. Стекавши си ондје имутак поврати се у Дубровник, камо се досели такођер отац му Бошко, од кога доби презиме Бошковић.

Никола Бошковић ожени се у Дубровнику Павицом, кћерју дубровачког трговца Баре Бетере. Овај брак бијаше плодан, јер се оданле породи осморо дјеце, и то троје женске и петеро мужко, на име: Мара, Марија, Божо, Бартуо, Иван, Петар, Руђер Јосип и Аница. Ово седмо дијете Николе и Павице јест наш славни филозоф, природословац и математик. Родил се у Дубровнику дне 18. свибња 1711. године. Име које му је надјенуто било је у обитељи Betteri доста обљубљено, јер га је носио и један брат мајчин, или ујак, и отац бабе, Rugjer Agostini.

Бијаше дакле Руђер по оцу Херцеговац а по мајци Талијан; дочим је Петар Bettera последије 1610. године дошао у Дубровник из Бергама.

(...) Први одгој доби млади Руђер у родитељској кући и у училишних града Дубровника. У самом роду нашао је потицање за науку. Поминути по матери дјед Баро, изображен трговац, бијаше хрватски pjesник; његова кћи Марица, удата за Криста Димитровића, која је умрла тек 28. ожујка 1765. у 94. години својега живота, те за Руђерова ђаковања стајаше у зрелој доби, бијаше такођер хрватском pjesникињом.“

Рачки даље наводи врсте и степене учености у фамилији Руђерове мајке и у његовој ужој фамилији па, између осталог, каже: ... „други

РУТЕР БОШКОВИЧ

РУТЕР БОШКОВИЧ

брат Перо (рођ. 1705.), за шест година старији од Руђера, обљубио је такођер с успјехом хрватско пјесништво...

Рачки нигдје не наводи изворе који би указали на то како један Италијан Bartolomeo Bettera у Дубровнику може бити хрватски пјесник кад у то доба у граду под Срђем нема ни трага о језику који се зове хрватски, кад, по навођењу самог Рачког, ни тематски Betterina дјела нису никако везана за хрватство. Штавише, Рачки и сам каже за једно од њих да је „из италијанског“ објављено 1699. у Млецима. Писац Руђеровог животописа каже да је у вријеме научноковог школовања у Дубровнику засједала и академија „дангуба“ (*academia degli oziosi*) која је, према извјештају Ђованија Алетија од 8. VII 1711. расправљала којим се језиком она има служити – латинским, словинским или талијанским. „Господин Ђоно Рести захтијеваше ју за словински језик и имао је за себе странку“, преводи Рачки наводе из Алетијева писма. Нигдје ни помена о хрватском језику. О српском, међутим, има.

Рачки пише да су се у дубровачком колегију, који је полазио и Руђер Бошковић, читале „пјесме и учене радње Игњата Ђорђића. Управо Игњат Ђорђић је користио ознаку за језик, у биљешкама једног католичког лекционара исписаног ћирилицом и коришћеном у Дубровнику, као *in serbiano*, тј. као ознаку за српски језик.

Исти је случај са предметом афинитета Руђеровог брата Петра, који је према Рачкому обљубио такођер с успјехом хрватско пјесништво, као и са случајем Руђерове рођаке по мајци Марије. Марија, по Рачком, „бијаше такођер хрватском пјесникињом.“ О хрватској поезији у Дубровнику тога времена, као и претходног и дуго потоњег, није било ни помена. Рачки као да намјерно замућује, иначе јасну, ствар када каже: „Када је споменута академија (академија 'дангуба', прим. С. Б.) реченим Матеју, Бунићу и Алетију повјерила састављање хрватскога рјечника, у чем јих је ипак претекао старији сувременик родом Талијанац из Фође у јужној Италији, учен Исусовац *Ardeio Dellabella* († 1737) објелоданив год. 1728. свој илирски рјечник“. Рачки није навео да је „*academia degli oziosi*“ наложила тројци својих чланова да направе баш „хрватски“ рјечник пошто никога у Дубровнику и није било коме би био потребан такав рјечник. Алети, који је писао о одлуци академије да се пише словински рјечник, нигдје ни у алузији не наговјештава могућност да се радило о хрватском рјечнику. Рачки не објашњава како је то Талијанац из Фође *Dellabella* претекао тројцу Дубровчана, који су требали да издају „хрватски“ рјечник, тиме што је он издао „илирски“.

ФРАНС ПАВЛИ

Да се овдје ради о свјесном лукавству Фране Рачког, чији ће ауторитет и пред Србима и пред свијетом касније постати упориште за даљње фалсификате којима су се бавили хрватски историчари, може се видјети из сличних примјера.

Говорећи о породичној културној атмосфери у којој је Руђер Бошковић растао, Рачки каже: „Обитељи дакле Бошковића и Ветере, према размјерно недавно пред тим заснована у Дубровнику, бијаху књижевничке; а тај обитељски дух био је благотворно дјеловао и на мање пробудјени ум него ли бијаше онај Руђера Бошковића.“

Рачки ни прије ни послје свога навода ни не спомиње књижевни рад Руђеровог оца Николе. Тек олаш спомине образовање и књижевни интерес његове браће. Зато детаљно пише о књижевном раду мајчине породице. Није вјероватно да Рачки није имао довољно података о Бошковићима у Херцеговини. У рукопису кога и сам наводи као извор за његов рад (*Genealogie delle Famiglie Ragusee*) а који се чува у франчевачкој књижници у Дубровнику, могао се обавијестити и о Бошковићима, као што се обавјештавао и о оним детаљима колико је Руђерова баба по мајци живјела (103 године) или научникова тетка по мајци, Марија (94 године). Ипак тога код Рачког нема, јер би га траг навео на српско поријекло Бошковића.

О томе што не налазимо код Рачког можемо наћи код Јеремије Д. Митровића у његовој врло документованој књизи „Српство Дубровника“ штампаној 1992. у издању Српске књижевне задруге.

„Преци Руђера Бошковића прво су као властела носили презиме Подкривићи односно Покрајчићи. Рано су се спустили у Поново Поље, у село Орахов До или Орахово где су се размножили као Бошковићи. Из 1629. сачувана је једна изјава људи написана *in sarathere Illirico ovvero serviano* (српским језиком). Из овог херцеговачког српског села крајем 17. века дошао је у Дубровник ради трговине и Руђеров отац Никола, син Бошка Бошковића и Дамјане. Као трговац брзо се истакао у Дубровнику се оженио Италијанком по оцу, досељеном из Италије са којом је изродио више деце. (...) Но, тргујући Никола Бошковић не само да је као католик 'српски писао', већ се као Србин интересовао и за српску прошлост, своје српско порекло и то је преносио на своју децу, и на Руђера.(...) Баш због овог његовог интересовања за српску прошлост Риђелути, који је са Фарлатијем и Колетијем издавао чувено дело у осам свезака *Illiricum sacrum*, замоли Николу да му опише српске старине које је упознао на својим путовањима по српској земљи. Тако је настао Николин

спис *Relazioni dei Monasterij della Provincia di Russia* – Старорашка сећања. Никола је овде унео српске манастире све од Херцеговине до Косова, како их је видео и како о њима што дознао. (...) Ето, из такве српске куће потичу деца Николе Бошковића и син му Руђер, који је целог века водио преписку са својима у отаџбини, а нарочито са сестром Аницом и братом Божом, кога је стално опомињао да трага за њиховим породичним грбом из Босне. За ову Руђерову преписку на 'словинском' великохрватски историчар Форетић каже да је вођена 'на хрватском језику'. Где се то Руђер назвао Хрватом. Није ни Србином, али знамо да је жудео за потврдом порекла свога босанског семена. Знамо да је, описујући један тренутак са свог путовања, рекао да су у друштву ту били он, још једна особа и још 'il Croato'. Шта значи ова Руђерова изјава о оном трећем присутном?"

Свакако је интересантан запис Вида Вулетиха Вукасовића из Градца код Стона, објављен у „Јавору“ 1887. године поводом Бошковићево годишњице смрти. Он каже да је Руђер Бошковић оставио неку врсту фонда за помоћ очевом родном Орахову Долу у Херцеговини. Фонд није угашен све до пада Дубровачке републике. Вулетих тим поводом записује и ово: „Трећи дан по Малој Госпи из Равног ћу пут Завале. Био ми је пратициом пандур Нико Кристић, Половац из Ораовог Дола од племена чувеног математичара Руђера Бошковића. Причао ми је о њему причу да ваља и коња и вола.“ Сад слиједи прича о Руђеру, наводно, у Пули, коју је испричао неки морнар и која је по свему народна фантазија.

Стари Дубровчани који су били вијерни католичкој цркви и српском роду сјећали су се Руђерове сестре Анице у дубокој старости и њених свједочанстава о српским успоменама у кући Бошковића.

У „Јавору“ из 1887. године забиљежено је да се тада није ничим означила годишњица смрти Руђера Бошковића у Београду, уз ирониичну примједбу: „Бива нејаци смо и инокосни“.

Пишући о општој духовној атмосфери у којој је Руђер Бошковић одрастао и учио се у Дубровнику Рачки каже да тада „читав сбор хрватских и латинских пјесника заслађује дневне бриге људског живота“, претпостављајући да би, у случају да је остао у своме завичају, и Бошковић био се, попут својих земљака, „завјерно хрватским и латинским вилам“.

То безобзирно похрваћивање Руђера Бошковића, затим Ивана Гундулића и свега Дубровника и око Дубровника прокоментарисао је Лује Војновић, Србин католик и дубровачки госпар, у листу „Време“ од 30. јануара 1938.

„Али да отворено речемо, досадила је нашем свету злоупотреба имена: 'Хрват', 'хрватски'. Та злоупотреба не долази из једне народне потребе. Она извире из – логора извесних елемената, који су са невероватно вештом пропагандом, искористећи бесконачну безазлестивост хрватских маса, са изредном сугестијом и хипнотичком моћи одвратили народ од његових животних потребе и уштрцали му у жиле отров лудила гоњења. (...) До реке која дели Србију од Босне све је строго централистички хрватско и на том простору ковачница непрекидно ради, маљ на наковњу аутоматски понавља један једини племенски тон. Оградио се најпре плот, пак се подигла ограда, најзад зид, налик на онај којим се Кинези бранијаху од насртаја Монгола и ето ту! Далмација није више Далмација него „Хрватско приморје“ може ли се замислити веће централизације – сва су историјска имена искључиво хрватска, све је засебно, чак и књижевност и језик без и најмањег утицаја Срба, ни великог реформатора Вука.

Бошковић је Хрват и само то, јер су му родитељи покатоличени Херцеговци. Гундулић је Хрват, сви су дубровачки писци само Хрвати, хрватски краљ Томислав је био господар Дубровника итд. итд., а ми не знамо која нарочита, знаменитија, ексклузивнија својства има тај *фрџменџ* Словинства више од великог *скупног*? Словинског имена (коме су се искључиво признавали и Бошковић и Гундулић) са којим су Далматински Викинги задавали тешке ударе и саме крилатом лаву.“

Војновић у контексту свеопштег похрваћивања Дубровника опажа да се свуда постављају плоче које би требало да потврде и утврде то хрватство.

„Најгоре је у овом Валпургису у ком се крећемо то, да плоче којима су дубровачке и друге стијене посуте имају, нажалост, агресивни, офанзивни, изазивачки карактер (из чега се опет види да нису спонтано никле из хрватске душе). Мишљасмо: шта ако Срби у Дубровнику поставе на Илијиној главици спомен плочу о двострукој посети што је цар Душан Силини учинио Дубровнику? Шта ако Срби у Дубровнику ставе Бошковићу („српском језуити“ како бележи Larousse du XX siècle) и Гундулићу две противне плоче са натписом: Србину Бошковићу, Србину Гундулићу? Шта ако баце на оне плоче које постоје? Ето заметка и више него то, *casus belli* за грађански рат! Има се, дакле, мудрости Срба благодарити да до тешких сукоба у Дубровнику није дошло! 'Нека се деца играју', рекао је неки наш државник. При том је заборавио да деца, играјући се, могу лако запалити кућу и своју а суседу!“

Полазећи, кад је ријеч о том питању, са позиције југословенства, као и највећи дио Срба католика, Лујо Војновић се пита:

„Зар није мудрије, историјски верније, естетски финије оно што је написао др Душан Недељковић у предговору своме српско-хрватском преводу Бошковићевог путописа из Цариграда у Пољску (први и једини превод Бошковићевог једног списа на наш језик и још од Србина!). У овоме путопису постаје сасвим јасно колико је илузорна и бесмислена она свађа, која се у наше дане продужује, око тога, је ли Бошковић Србин или Хрват. Својим 'завичајем' и својом 'отаџбином' Бошковић је толико пута назвао и увек само своје родно место Дубровник, и према томе се он завичајно и отаџбински осећао једино Дубровчанином, али је имао, то се у овом путопису врло лепо види, и једно много шире осећање, осећање Јужним Словеном или Славинцем.

Зар је тако незнатна ствар, да се преко ње презрљиво прелази, да Гундулић у свим својим делима не позна друге речи него: Дубровник и Словинство?“

Склоност Фрање Рачког да прећути истину у име неког политичког цаља видљива је и у његовом односу према сукобу Срба и Хрвата у Дубровнику, приликом откривања споменика Ивану Гундулићу, гдје је и сам присуствовао. Он пише о том догађају и ово: *„Из Дубровника и Далмације носим вам сијасет поздрава. Сви жале што нисте својим присуством могли увеличати Гундулићево славље (...) Свечаност је носила по свему хрватски значај. Срби који су се надали дружом остали су разочарани. Ја сам чудио сам се онолико пробуђеној хрватској свијести.“* У чему се то на свечаности у Дубровнику огледао хрватски значај прославе и како се манифестовала „хрватска свијест“ Рачки не објашњава, изузев ако под тим не подразумева ону Старчевићеву „химну“ Србима:

„Удри, удри ми дер штатт

Славо-Сербом штрик за врат.“

Та пјесма је том приликом понављано често у Дубровнику, а донјели су је са собом Јонша Франк и његови правашки из Загреба. Сам Франк је тада изјавио да је он дошао да узме Дубровник а не на никакву прославу. И Симо Матавуљ је забиљежио у својим сјећањима да је тада и сам добио каменицу под ребра коју увијек осјети кад је југовина, па га пробача. Рачки не спомиње да је Србима спречавала долазак на прославу аустро-угарска власт, иако су управо Срби, и православни и католици, били главни организатори Гундулићеве прославе.

нако су сносили највише трошкове око изградње и подизања споменика. Највећи прилог за споменик дао је краљ Александар Обреновић, а међу осталим приложницима из Србије били су и грађани Ваљева. Србима је тада било забрањено да носе српске заставе, пјесме намијењене извођењу биле су строго цензурисане. Полиција је том приликом растјерала Србе окупљене око гроба грофа Пуцића. О том Рачки не говори ништа у свом писму Штросмајеру. Ко је отимач Дубровника казао је у свом говору на Далматинском сабору српски посланик др Душан Баљак 2. фебруара 1894.

„За исте прославе Гундулићеве, рекао је он, иза мучна и дуга путовања својих праотаца из источних земаља, дошао је преко Загреба у Дубровник један делија, и чим је у Дубровник дошао, у подрумској гостионици кликнуо је: Дошао сам да узмем у посед Дубровник, – и то на очиглед оне заставе св. Влаха, која се је онај дан весело лепршала по зраку. Питам ја сада није ли прекомјерно да припадник једног рода који је расејан по свој земљи и нигдје се друкчије не сматра него гостом, није ли прекомјерно да дође нама Србима, и он да нам викне: на вама је да са свога прага одлазите, да се одавде селите, јер сам ја дошао да Дубровник освојим!

(Бука на десници; Ко? Слевице: Франк. Франк!)

За Фрању Рачког акција франковаца у Дубровнику била је само манифестација хрватске свијести и дала је прослави „хрватски значај“.

Рачки је у писмима Штросмајеру изостављао неке детаље виђене у сукобу Срба и Хрвата на Гундулићевој свечаности у Дубровнику, али није изоставио примједбу да се послјије тих догађаја неки виђени Срби (барон Јован Живковић, Богдан Медаковић) „од Хрвата отуђише“. Рачки се чуди томе, а Штросмајер му се придружује у чуђењу, пошто је и он нешто слично примјетио:

„Овде има наших Срба и Срба из краљевине“, пише он 1. августа 1893. из Рогашке Слатине Рачком. „Сви се још више туђе од нас, него прије. Владика Петрановић лани је био са мном на крух и со; сад ме ни погледати неће.“ И Рачки и Штросмајер неће да виде разлоге због чега их Срби „ни погледати неће.“ А Срби су свакако имали веома много разлога за то. Видјели су да и Рачки и Штросмајер иду оним политичким правцем који тежи затирању Срба.

VI СРПСКО-ХРВАТСКИ ВОЈНОВИЋИ

Кнежевска породица Лује Војновића, истакнутог Србина католичке вјере, у националном и конфесионалном смислу доживљавала је мијене које се могу узети као модел по којем је од српског етничког материјала настајала нека друга национална грађа, најчешће је то била хрватска или мађарска.

Отац Лује Војновића Коста, који је себи додавао предикат Ужички, био је ватрен Хrvat и католик, брат Иво некад Хrvat, некад Србин, некад Југословен. Стриц Лујин и Изин Ђуро „признавао је да је Србин“, како каже Симо Матавуљ, из католичанства прешао је у православље.

Лујо Војновић је био јавна личност, бавио се политиком, науком и књижевношћу, па је чешће бивао на мети ондашње и српске и хрватске штампе. На многе упите који су оданде стизали Лујо је одговарао и упуштао се често у полемике. Из једне такве полемике коју је водио у београдском листу „Време“ са професором београдског универзитета А. Б. Соловјевим родило се и питање о вјерској припадности Војновићеве породице. Лујо је тврдио да му је у породици још прије оца и стрица био чланова католичке вјере, али се јавио Томо Поповић који је, уз тврде доказе, оборио његове тврдње и показао да католичанство породице Војновић почиње од Косте и Ђуре. Слично Поповићу писао је и Симо Матавуљ у својим „Биљешкама једног писца“.

Војновићи су припадали српском племству још од немањихких времена и титулу кнежева Ужичких носили су и после боја на Косову, у Босни и Херцеговини, под турском суверенитетом. За ратне заслуге, кад су у устанку сломили Турке 1699. и предали Венецији требињску и поповску област. Милош и Војин Војновић су и од Преобраде републике добили признање свога племства. Њихови потомци сишли су у данашњи Херцег-Нови, а одатле се расули по разним странама. Једни су отишли у војничку службу руске царице Катарине II, Павла I и Александра I. Тамо су ратовали под својом племићком титулом коју су им признали и руски цареви. Њихових потомака има и данас у Русији. Један од њих је и руски писац

Владимир Војновић, аутор горко-хуморног романа о животу и прикљученијима војника Чонкина, преведеног и на наш језик.

Томо Поповић пише да међу ктиторима и приложницима манастира Савине стоји и име конта Ђорђа Војновића. Он је манастиру приложио земљу на Мокринама у вредности од 465 цекина. Тај исти конте Ђорђе бори се са Грцима око цркве Св. Спиридона у Трсту, уз њега је и богати тршћански трговац Куртовић, па је удружено богатство Куртовића и племство Војновића добило што је од цара тражило, на задовољство тамошњих Срба, који су касније често помињали тај савез.

Гроф Ђорђе Војновић је у Мељинама дочекао и митрополита Петра I који је кренуо на Французе у Дубровнику. Пратио га је до манастира Савине гдје је Петар I благословио ратне заставе и војнике и одржао онај чувени говор, који се може наћи у антологијама бесједништва.

Ђорђе Војновић се оженио са талијанском грофицом Ангели-Радовани. Из тога брака родио се 1811. Јован Војновић, кога је отац најприје послао у школу у манастир Савину, ону исту коју ће похађати и Раде Томов Петровић, касније владика и pjesник. Обојици им је учитељ био савински калуђер Јосиф Троповић. У Матици српској, међу вјенчаних и умрлих манастира Савине записано је да је 1811. Јован Војновић крштен 1811. на истом мјесту вјенчан 1831. и сахрањен код манастира 1837. Његов унук Лујо је тврдио да му је дјед крштен као католичком обреду. Кирил Цејетковић, савински подстрижник, писао је у својој аутобиографији да је гроф Јово Војновић манастиру даровао три сребрна кандила. У цркви манастира Савине, коју је богато обдарио гроф Јово је крстио своју дјецу, кћер Елену и синове Косту и Ђуру. Коста је рођен 19. фебруара 1832, крштен 23. фебруара исте године; Ђуро је рођен 14. септембра 1833, крштен 17. септембра исте године. И Косту и Ђуру крстио је калуђер Герасим Раповац. Кости је био кум конте Вићенцо Бујовић, а Ђури конте Симо Мирковић из Топле.

Давајући полемици Војновић – Солојез свој прилог, Томо Поповић је записао и ово:

„Него се ми никако не слажемо са господином Лујом ни у томе, што пише, да му се стриц повратио у православну вјеру из чисто политичко националних мотива, јер православни Бокелци, као уопште свуђ Срби, у свакој скоро прилици мало или нимало се не осврћу како се ко крсти; а томе је јак доказ и отац господина Луја, покојни Косто, граф Војновић, жарки и осуједочени католик – како га називље гос-

подин Лујо – који је неколико година сједио скоро искључиво са главосима православних Бокеља бокељским послаником на далматинском сабору.“

Како су после крштења у цркви манастира Савине Коста и Ђуро Војновић прешли у католичку вјеру није поуздано утврђено. Њихова се мајка, оставши рано удовица, поново удала, овога пута за католика, суца Пелегринија. Могла их је она превести у католичку вјеру, а могла је и баба по оцу, грофица Ангели-Радовани-Војновић.

Симо Матавуљ је извјесно вријеме живио у Новом (Херцег-Новом) и лично је познавао конта Ђуру Војновића. У својим „Биљешкама“ је записао:

„Конте Ђуро Војновић, јавни биљезник (нотар), начелник опћински и предсједник србинског одбора, као кућић, а и иначе као човјек, био је најугледнији грађанин. Он је био неуморан радиша, љубазан према свакоме, а, што је главно, једини од Новљана код владе мало боље забиљежен. Већ због тога без њега се није могло, али се врчало на њега као на опортунисту коме је само пред очима лична корист. То је, ваљда, потекло због чуднијех домаћијех прилика контових. Војновићи су (као и Сратимировићи) стара новљанска кућа. Отац Ђуров умрије млад; удовица му се преуда за њеког судију католика, која узе мужевљеву вјеру и оба сина од првог мужа, Косту и Ђуру, преведе у њу. Кад браћа свршише науке, Коста се настани у Сплету као адвокат, гдје се одмах одликовао као врстан правник и реван католик, доцније и као Хрват: Ђуро се врати на старину и ожени католикињом, али уопће за цркву није марио, а признавао је да је Србин. Као такав сједио је у сабору далматинском, али онда још не букну размирица са Хрватима, те се србовање сматрало као платоничка ствар. У то вријеме Коста је био професор загребачког универзитета и чувен патриота хрватски. Усред метежа који настаде због Љубише, у јеку свесрпске тежње, тежак је био положај контов у Новом; умјереност и обазривост његова бјеше по вољи католицима и старијем православнијем, али мањина, омладина, поткопаваше му углед.“

Коста Војновић Ужички остао је досљедан свом хрватству и католичанству, његов син Иво био је некад опредјељен српски, некад хрватски, а према свједочењу Лујином умро је као интегрални Југословен и добар католик. Ипак Иво је данас само хрватски књижевник.

Из хрватске радионице за прераду Срба у Хрвате куцало се и на савијест Луја Војновића, позивајући га да већ једном увиди како се са својим српством „не налази на страни својих славних предака, свога оца и брата“ и да постане Хрват. На овај позив из сплитског „Јединст-

ва“ органа Хрватске народне странке, дакле странке Штросмајерове и Рачкога. Лујо је преко „Српског гласа“ од 16. јануара 1896. одговорио:

„Велецијењени г. Уредниче!

У бр. 1. о. г. Ваше г. цијењеног листа забавили сте се око моје чедне личности приликом формалног мога ступања у јавни живот, па, мимо неколико срдљивијих ријечи на којима Вам благодарим, позвали сте ме да једном увидим 'да се не налазим на стазу својих славних предака, свога оца и браћу'.

То је већ трећи или четврти пут ишло један хрватски лист шаље шопли позив 'изгубљеној овци'. До сада сам увијек шутио, јер нијесам никоме признавао, како не признајем ни сада, право да ме интерпелације о мојим народним осјећањима. Али сада не могу и не смијем, јер не бих био рад да јавно мњење примијени на мене ону шалијанску: *chi tace, confetia*.

Ред ми је, дакле, изјавио Вам да се у породици која броји најмање пет стотина година историје, како је моја, традиције не броје на крајње периоде од тридесет година, ма како те крајње периоде славне и часне биле. Пун удивљења за јавни рад мога оца (рад, који је некада, у другом облику, био и Србима и Хрватима заједнички) – ја ћу тим да ми у жилама струји српска крв, она која ишла је струјила у жилама кнеза Војислава Војновића, Великог Дворјаника цара Уроша V. кнеза Николе Алтмановића Војновића, антиагонисте цара Лазара, кнеза Милоша Војновића, сестрића цара Душана Силног, и многијех другијех Војновића, који по српским и руским пољанама све до наше добе мачем написаше неколико страница историје српског народа. Па како они нијесу друго могли бити до српски великани, иако и ја, њихов ништакан поштомак, нијесам и не могу друго да будем него Србин, приправан дати свој живот за славу и величину српског народа.

И шим бих могао заглавити, али не смијем да једно премучим. Ја немам великога улива у правцу уређивања листа 'Дубровника', а и оно мало улива ишло имам, употребљавам на то да 'Дубровник' буде вазда оно што јест: обрана и ствара српства у нашој Атини и у јужној Далмацији уопће. Што се пак односи на Ваш свијет 'Дубровнику' да буде 'поштености' и 'интелијен' према хрватском имену и хрватској прошлости, хрватској домовини ишд., ја бих молио 'Јединство' као најумјеренији и најмање србождерски хрватски лист /а то му служи на похвалу/ да поручи својим колегама: 'Народном листу', 'Обзору', 'Хрватској', 'Дрвеној', 'Католичком листу', 'Гласу Херце-

зоваца' и т.д. и т.д., да буду пошћенији и пријомнији према српском имену, српској прошлости, српској домовини. Али, јако, бојим се да нећете послушати тај пријатељски савет, нији да би га послушали Ваши колеге, који, по једноме добро одређеноме и познатоме плану, раде на, срећом, немогућ затиор српског племена.

Примиће и т.д.
Дубровник, 6. јануара 1896.
Др. Лујо кнез Војновић."

Лујо Војновић је поред брата Ива имао и двије сестре: Катарина је била професор музике, а Евгенија-Ђене књижевник. Он је последњи потомак Војновића по мушкој линији, не рачунајући оне у Русији. Био је ожењен Клементином Копач и с њом је имао двије кћери: Марију-Јелену и Ксенију.

Лујо Војновић се школовао у Сплиту, Дубровнику, Загребу и Грацу. У Грацу је дипломирао и докторирао на праву 1892. Бавио се адвокатуром у Загребу, Сарајеву, Трсту и Дубровнику. Био је једно вријеме секретар црногорског кнеза Николе. Касније је био црногорски министар правде и реформатор судства Црне Горе. Био је у Риму, у Ватикану, опуномоћеник Црне Горе. На позив краља Петра I Карађорђевића боравио је у Србини гдје је бринуо о одгоју принца Александра. Посредовао је у односима Србије и Бугарске. Године 1912. био је поново у Црној Гори, шеф кабинета краља Николе. Био је иза тога, 1913–1914, представник Црне Горе на лондонској конференцији. Он је у име Црне Горе у Лондону 28. маја 1913. и потписао мир са Турском. Када је почео Први свјетски рат 1914. Лујо из Црне Горе одлази у Србију, а она га шаље у Рим да брани њене интересе. Ту остаје до 1917. Учествовао је на мировној конференцији у Версају, а 1921. водио је преговоре с италијанским представницима о међусобним односима на плану културних питања. Од 1925. па низ година иза тога боравио је у Паризу као југословенски представник у Институту за међународну интелектуалну сарадњу при Лиги народа. Године Другог свјетског рата провео је у Загребу. У истом граду је умро 18. априла 1951. године, у осамдесет и седмој години.

Лујо Војновић се мање бавио књижевном умјетношћу, а више историјом и науком из области државе и права.

Писао је и на француском и италијанском језику. Најважнија су му историјска дјела „Дубровник и Османско царство“, „Кратка историја Дубровачке републике“, а књижевноумјетничка „Дубровачке елегич-

је" и „Књижевни часови". Његова библиографија садржи 51 јединицу научних и умјетничких радова.

Узели смо примјер породице кнезова Ужичких Војновића као карактеристичан за честе случајеве описања српског националног бића, али, истовремено и за примјер отпора томе осипању. О сличним случајевима, али само без отпора расрбљавању, биће ријечи кад буду помињане породице Рукавина, Будака, Јуришића, Харамбашића итд.

VII КРИПТО-СРБИ

Уз Србе католике о којима је до сада било ријечи, постоји још један тип Срба католика. Њих бисмо могли назвати Кристо-Србима пошто су свој етнички идентитет дубоко сахранили под нови избор коме су се национално определијелили и у коме се јавно појављувају као његови страствени приврженици, аутентични припадници и бранитељи. Овакви су се Срби претварали, углавном, у Хрвате. Било је у великом броју и оних који су се приклонили мухамеданцима, али ће они овога пута остати изван круга наше пажње.

Услед историјских околности народ српски вјековима је живио расут по разним државама на Балкану и изван њега. Живећи често у компактним групама, коришћени од владара домаћина, обично за ратне потребе, Срби су исказивали снажну вољу за вјерско и национално организовање. Премда су живејели тако распршени, њих је духовно повезивала српска православна црква, чак и онда када нису били закриљени Пећком патријаршијом. Упорниште српске народне свијести било је, поред цркава и манастира, у слављењу српских националних светитеља, у колективној свијести о постојању некадашње српске државе, у народној пјесми која је одржавала мисао на српске владаре, митске и стварне народне јунаке и мученике, у усменом народном благу уопште, у језику и ћирилском писму, у рукописним и штампаним књигама србуљама итд. Снажна национална свијест код Срба потврђивала се кроз читав 17. и 18. вијек, знатно раније него ли код многих европских народа који су своје национално осјећање стали испољавати тек у 19. вијеку. Међутим, још у 16. вијеку, аустријски војвода Никола Јуришић, тачније 21. марта 1528, испод писма упућеног са Ријеке цару у Беч, потписује се ћирилицом, а његов биограф др Оскар Фрајкер вон Митис, у књизи штампаној у Љубљани 1908, пише како је тај угледни високи царски официр писао и потписивао се ћирилицом осјећајући се Србином. У едицији „Знаменити Хрвати“ Јуришић је, наравно, Хrvat. Брат Стојана Јанковића, котарског сердара и венецијаског кавалира, Завиша писао је ћирилицом крајем 17. вијека, а опет вијек прије њега, Завишин земљак Ђуро Да-

нички, 1582. дописује се каринским Турцима „српским писмом ћирилицом“. У патријаршијском архиву у Сремским Карловцима чува се писмо исписано ћирилицом и на српком језику које је године 1767. упутио генерал барон Микашиновић митрополиту Павлу Ненадовићу обавјештавајући га како је један високи официр православне вјере и српске народности наумио да се у Броду ожени неком католкињом. Микашиновић каже да га је он одарао од те намјере, „лошто је она Немица и католкиња, па да не радимо на затирању свога народа“ и моли митрополита да и он утиче на ђувегију да то не чини.

Године 1772. Стојан Шобот, протопрезвитер из Коренице у Лици написао је катихизис у коме на питање: Ко си ти? одговара: „Ја сам човек Србин, Христијанин.“ Затим пише: „По чему зовеш се Србин?“ – „Зовем се по роду и слову илти језику оних људи, от којих происходим и кои именују се Срби.“

Сам задарски бискуп Винћенцо Змајевић, један од највећих мрзитеља, тужитеља и клеветника Срба, и сам српског коријена, од Чарнојевића, на посредан начин признаје постојање српске нације у својој књизи „Разговор Србина и католика“.

Немајући намјеру да потанко износимо случајеве гдје Срби показују своју националну свијест ово смо учинили само да би се са већим разлогом упитали: шта је нагнало тако велики број Срба, да и поред постојања снажног националног осјећања, одступе од своје вјере и нације, приступе другим вјерама и нацијама и, готово у правилу, постану највећи српски непријатељи и крвници?

Нашавши се у туђим земљама, под туђим владарима, међу инородним и иновјерним, Срби су били изложени разним видовима однарођивања коме је, у правилу, претходио прелазак у другу вјеру. Треба напоменути да је ислам био несравњиво толерантнији од римокатолицизма према српском православљу и српском националном бићу. Нису били ријетки случајеви, нпр. у Далмацији, да су Срби у страху за своју вјеру и нацију, гоњени од римских прелата, бјежали из подаништва хришћанског владара, назад, к османлијама. И у Хрватској и Славонији није било много другачије. Отуда и она изрека: „Боље је да ме Турчин гони сабљом, него Швабо пером!“

Хабзбуршка круна и млетачки лав имали су добро припремљену реторту за претапање православних Срба у римокатолике, а одатле, због језичке сродности, или истоветности, са римокатоличким Хрватима, у Хрвате. Хрвати су, опет били проносиоци интереса и једне и друге католичке државе; оно заправо што је видео Сплићанин дон Јаков Групковић: ... „кљусе на коме Швабо по Босни шета“.

Никола Јурџевић

Многобројни су начини на који су православни Срби превођени у католицизам.

Најпре је то ишло преко уније. Тај посао су изводиле учене и далековиде главе из Рима, Венеције, Беча и Пеште. Водило се рачуна и о најмањем детаљу. Римске Конгрегације су биле тачно извјештаване у релацијама католичких бискупа из Илирика о стању међу српским „шизматичима“. Марија Терезија је већ 1769. па до 1779. имала на челу Илирске дворске депутације ванредно способног човјека који ће се бринути о томе да се Срби „шизматичи“ приводе светој римској цркви. Био је то гроф Колер, по способности и политичкој проницљивости прави претходник гувернеру Босне и Херцеговине између 1882. и 1903. Бењамину Калају, чија се учења на штету Срба експлоатишу, ево, више од једног вијека. Данас се на словенском југу ништа не догађа што није већ било у концепцији Бењамина Калаја.

И венецијанске власти и власти под хабзбуршком круном преводиле су православне Србе на унију користећи силу државе и силу прилика. Отпори су, међутим били многобројни и жестоки, као што су биле и казне за отпоре.

Прозелитска дјелатност римокатоличке цркве међу православним вјерницима у Босни и Херцеговини и Далмацији није престајала ни кад су ти крајеви дошли под Турке. Опште је познато у историјској литератури како су фратри успјевали издејствовати код Порте и султана у Стамболу разне фермане за своју несметану дјелатност и како је понекад долазило до осеке у њиховом прозелитском послу међу православним Србима када би се поклопила жива дјелатност православних архијереја у заштити свога стада и турски државни интереси. У једној таквој згоди пећки патријарх Максим је 1661. године успио изборити ферман који је налагао фратрима да морају оставити на миру православну цркву и њене вјернике. То, међутим, нису биле честе прилике. Дубровачка република, строго католичка и сама вјешта у подстицању прозелитизма, знала је наћи начина да преко својих поклесара на султановом двору неутралише већ постигнуте успјехе православних достојанственика у заштити свога стада.

Католички историчари најчешће истичу годину 1648. као најплоднију у прозелитском послу. Од те године превођење православног свијета на унију текло је лакше и континуираније. Они се сви позивају на Фарлатијеву књигу „*Puticum sacrum*“ у којој стоји прича о успјеху једног католичког мисионара који се хвали да је те године на острву Виру (*Pontadura*) код Задра успио превести на унију православнога „архиепископа“ Епифанија Стефановића и још 800 попова и ка-

лућера са подручја личког и клишког епископата. Ту причу понављају у својим књигама фра Стјепан Златовић и фра Мијо Батинић, као и још неки писци. Мада нема довољно историјских података који би подаприли ове тврдње и мада све то личи на фратарску самохвалу, зна се да је од тога нешто ипак било и да је Елифаније Стефановић имао неке покушаје са унијом. Нешто мање од пола вијека касније, кроз које се вријеме воде жестоки бојеви с Турцима у Далмацији, у вријеме када је ту жестоки и фанатични римокатолик преведитор Петар Валиер, из Босне прелазе фратри и воде собом бројне породице. Оне су готово све већ раније преведене на римокатоличку вјеру, а нешто мало оних које нису, преведене су касније, одмах по досељењу. О томе имамо бројне податке не само из књига као што је била она Фарлатијева, већ и из релација тадашњих бискупа и из извјештаја далматинских проведитора.

Први који је превео фратре из Босне и нешто народа у Далмацију био је о. Шимун Брајиновић. Он је собом довео и 1000 породица 1684. године и населио их у околину Скрадина, гдје је већ било и римокатолика и православних. Проведитор Петар Валиер 1685., 3. октобра, подсећа задарског кнеза на дукал од 11. јула 1446. којим млетачка влада даје упутства которском кнезу како да православне Бокелје преведе на унију. Тиме се сутерише да и он поради, уз помоћ новопридошних фратара из Босне, на унијањењу православних Срба у задарском дијелу Далмације.

Године 1679. из Босне је прешло нових 300 породица под водством о. Стипана Матића у Цетињско поље. Десетак година касније 1688. године у Сињско поље је дошло 35 фратара и 150 породица, нешто потом из Живогошта је прешло 736 породица. „Свега је у ово доба прешло више од 5000 породица из Босне са, ваљда, једним стотинаком фратара, и сав се тај народ населио на земљиште између Бораје, Пролога, Мосора и Драговића“, каже историчар Никодим Милаш. Милаш каже да је све те податке узео из књига које су написали фратри Златовић, Батинић, Фабјанић, Лулић и др.

Прије тога, како стоји у рукопису у старој архиви задарске епархије бр. 31, на коју се позива и Милаш, млетачки синдик Андреа Барбариго у извјештају влади 16. фебруара 1531. године жали се да на далматинском копну, изузев градова, нема више ниједног римокатолика. И Фарлати каже да тада у Книну и цијелој Книнској Крајини није било ни римокатоличке цркве ни римокатолика и да је то подручје римска курија прогласила *in partibus infidelium* (мислијским подручјем).

С таквим приливом римокатоличких вјерника из Босне, који су раније примили римокатолицизам, и фратора фрањеваца који су их предводили, пристио је и обновљени притисак на православне Србе да пређу на унију и римокатоличку вјеру. У приморским градовима и поготово је било тешко по православне. Против њих су се тамо усојужили и римокатолички прелати, и римокатолички вјерници, али и православни архиепископ Мелентије Типалди, који је столовао у Млещима и који је био послушник млетачке владе. Православни Срби су морали да трпе, нпр. да им у визитацију цркве у Шибенику иде бискуп Калегари. Слично су чинили задарски архиепископи Парзагус и Приули, као што ће покушати да чине, кад им се укаже прилика, и њихови наслѣдници Винћенцо Змајевић и Матија Караман. Ни обични вјерници римокатоличке вјере нису пропуштали прилику да слиједе пут својих прелата у прогонима православних, разумије се, дјелујући средствима примјереним њиховом статусу.

У архиву задарске префектуре међу списима Антонија Приулија, налази се једна наредба којим се наређује старјешинама шибенског двора да изиђу у сусрет жалби Шибенчана „старога обреда“. Израз „стари обред“ уобичајен је за ознаку православног обреда што само по себи говори о нетолеранцији римокатолика, у односу према православним вјерницима. Спис у преводу Бошка Деснице гласи:

„Ми, Антонио Приули за преведру Млетачку републику генерални проведитор у Далмацији и Албанији.

Са свом понизности приказује нам харамбаша Цветко Шарић у име и свих Морлака сљедбеника старог обреда, да се од стране дон Миховила Капуана не штудје, како би требало и морало се, поштовани отац Кирил, њихов парох, да примјером заслужним корекције исти Капуан испада проти споменутом свештенику увредљивим ријечима, пуним мржње и срљбе, наносећи штавише готово дневно штете њиховој цркви тиме што баца уз њу нечист, којим се дјелима вријеђа осјећање побожности, спречава посјета оном светом храму и смета споменути отац у вршењу службе божје.

Наређујемо старјешинама шибенског двора да заповједе Капуану да се не пача у личност оца Кирила и да не баца нечист у близину цркве под пријетњом глобе од 500 дуката.

Задар 3. октобра 1668.“

У представи православних Шибенчана из 1654. помиње се, такође, њихов отац Кирил али у једном другом контексту. Ту су се потписале шибенске старјешине шибенских православних кућа, од којих и сада

у Шибенику има потомака и који слове као католички Хрвати. У наставку ће бити ријечи о њима.

Наступило је, дакле, вријеме кад су се на православне окомили сви у Далмацији: и римокатолички прелати, и римокатолички пук, и венецијанске власти и њихов вјерски поглавица у Млещима. Срби су ипак налазили одговоре на те изазове, макар трпили и осипања. Нису одступали од своје вјере тако лако како су то представљали хвалисави фрањевачки братри и умножавали су се новим истовјерним под водством својих сердара, најчешће из Босне и Лике. Уз то, највећи њихов ослонац у чувању вјере били су манастири Крка, Крупа и Драговић.

Највеће борбе и притиске да би очували своју православну вјеру Срби су трпили од друге половине 17. и кроз 18. вијек у Далмацији, наравно не рачунајући на, по њих, уништавајућу другу половину 20. вијека.

Само у списима тајног архива Ватикана од 16. до 18. вијека има на десетине извјештаја бискупа са подручја Далмације и Дубровника који говоре о превођењу „шизматика“ на римокатолицизам. Споменуто само неке.

Нински бискуп Ђорђе Парчић (Georgius Parchich) 20. априла 1693. шаље извјештај Конгрегацији да у његовој бискупији има 5486 римокатолика и 7363 православна Србина. На територији његове бискупије резидује и српски епископ. Римокатолици имају 21 свештеника а православни 15. Бискуп каже да ради на унијаћењу православних проповједајући им и обучавајући их у вјери и „истинитом католичком учењу“. Рад нинског бискупа Парчића већ након три године доноси плодове јер он 1. јуна 1696. јавља како су се, захваљујући његовом залагању становници села Поличника одрекли „шизматичких грешака“ тј. православне вјере и прихватили „римску вјеру“. Исти је случај био и са селом Љубач, близу Поличника.

Сада је Поличник хрватско село које је у Другом свјетском рату дало велики број најкрволочнијих усташа који су клали Србе из расне и вјерске мржње. Исто се поновило 1990–1995. Готово идентичан случај је и са селом Миљевици, на обали Крке, према Скрадину.

Не тако масовно и не у тако кратко вријеме прешао је у римокатоличку вјеру знатан број шибенских православних Срба. Тај процес је под разним притисцима трајао стотинама година, а његова завршна фаза одиграва се управо данас. Бројне данашње шибенске породице, које себе декларишу као старосједиоце и као Хрвате и католике од памтвијека, заправо су биле српске и православне. То се види из списка биљежника Петра Веранцио, стр. 452. похрањеног у шибенском

Биљежничком архиву код Окружног суда у Шибенику од 24. јула 1654., који документ је објавио и Бошко Десница у својој „Историји котарских ускока“, књига I. Документ говори о посвађаним Србима у Шибенику гдје је неки Јован Вуковић, звани Обрад, наумио да збаци шибенског пароха Кирила Габриелија, а доведе неког младог калуђера, свог кандидата. Старјешине знатнијих шибенских кућа православних су се томе супротставиле и стале уза свога духовног пастира, оца Кирила. Ево пописа тих домаћина:

Цвито Шарић, харамбаша, Продан Шега, харамбаша, Перо Кнез, харамбаша, Лука Радић, харамбаша, Илија Вулиновић, харамбаша, Лазо Островић, харамбаша, Стефан Шаре, харамбаша, Ђуро Шарић, Павле Никוליћ, Јован Никוליћ, Ђуро Паховић, Радосав Радичић, Станко Ковач, Ненад Станчић, Раде Никић, Јован Лаус, Стефан Бунчић, Илија Грубишић, Милош Ивчић, Тома Пакивић Сладе Томашевић, Перо Богдановић, Јован Митровић, Петар Вучић, Вудраг Барчић, Никола Бунчић, Продан Будовић, Томас Грубишић, Јован Љубичевић, Филип Паховић, Роксана Скорчевић, Живан Блажевић, Вулета Миличић, Милија Малешевић, Вучко Томашевић, Вучко Милишић „et tutti li altri a viva voce detti et alegatiafermano“. У матици рођених и умрлих православних Шибенчана, према дијелу онога шта је Бошку Десници ставио на увид шибенски парох, прота К. Крстановић, у другој половини 17. вијека у Шибенику су још живјеле и породице православних Срба Луговић, Осраевић, Павековић, Миљевац, Рајчевић, Микулић, Бусовић, Едић, речени Кокеша Разумица, Кнежић, Бибић, Кукољ, Зубичевић, Добрић, Богуновић, Павасовић, Арлија, Слемковић, Драголовић, Катић, Лаурић, Милошевић, Косић, Сандић, Буњевац, Вучковић, Милић, Томаковић, Сладојевић, Ђуровић, Балић, Кланчевић, Јовић, Пандуринко, Палигаћа, Додиг, Ђоровић, Кондурић, Милатовић, Колић, Вулаевић, Митровић-Бугарин, Стега, Цивић, Бјелоглав, Павловић, Барбача, Мислатовић, Благовић, Радуловић итд.

Бројне од поменутих породица имају и данас потомке у Шибенику, али су оне углавном католичке и хрватске. То су нпр. Шарићи, Кнезови, Ковачи, Богдановићи, Лауси, Ивчићи, Вучићи, Станчићи, Миличићи, Милошевићи, Додизи, Барбаче, Грубишићи, Шаре и други.

Малешевићи, Вулиновићи и Радишићи остали су православни Срби све до рата 1991. Можда су и сада.

У Шибенику су карактеристична три актуелна случаја: тројице популарних Шибенчана, Мише Ковача, пјевача, Арсена Дедића, његовог колеге по лаким нотама и кошаркаша Александра Петровића.

Кад се облачи у униформу усташког ХОС-а Мишо Ковач можда и не зна за своје српске корјене; Арсен Дедић мора знати, али одбија да зна, мада је његов отац Јован био предсједник српске православне општине у граду; отац Александра Петровића, Јоле, је Србин из Херцеговине, а Александар је давао изјаве о Србима са пјеном мржње на устима. Сва тројица поменутих Шибенчана дали су антологијски прилог апсурда расне мржње и искључивости.

Недавно је, тачније 21. IX 1997. године у фељтону извјесне Славице Даниловић, у београдским „Вечерњим новостима“, изишао прилог о Арсену Дедићу. Новинарка се пита: „Ко је подметао Арсену Дедићу да му је отац српског порекла?“ Питање је извучено у поднаслов из Дедићеве изјаве:

„Иако ми је мрско подсећање на повремена нечасна подметања око очевих српских корена, морам да нагласим како смо Габи и ја чинили све што је домовина тражила од нас и пружили смо што смо могли и знали.“ За Дедића је „Бљесак“ и „Олуја“, америчке офанзиве са хрватском војском на Србе код њихових кућа „ослобођење окупираних крајева“. Нико, међутим, не може подметнути Арсенију Дедићу да му је отац био српског поријекла, пошто је он то одиша и био.

Притисак на православне далматинске Србе у смјеру њиховог превођења на унију, а касније на католичку вјеру, стимулисале су и венецијанске власти готово увијек кад би била мирна времена и кад би пролазила непосредна опасност од Турака. То је било онда када им Срби нису више требали као ратници већ само као слуге. Таква времена користили су и римокатолички прелати за придобијање или присиљавање православног живља у Далмацији да пређе на исповиједање „праве вјере“, а напусти „шизматичке грешке“. У околностима када су поједине скупине православних Срба живјеле на периферији главнине својих истовјерних сународника долазило је до знатнијег превјеравања. Тако је нпр. задарско предграђе Петричани насељено искључиво Србима из Беврсака. Сада су они Хрвати, католици. Павићи из Петричана имају и сада понеког свог презимењака у Беврскама, преживјелог послје 1995.

Тамо гдје су православни Срби живјели у компактнијим насељима, макар били окружени иновјерним, није долазило до превјере. Њихова позиција била је слична стаду окруженом вуковима. Чим би се нека јединка удаљила од главнине постајала је плијен вукова. Сliku такве појаве и стања можда најбоље илуструје случај имотских Срба.

Највећа скупина имотских православних Срба стигла је на тај простор 1722. године из Херцеговине. Једни су дошли из Полова, а други

из Зубаца код Требиња. Њихова различита полазишта могла су се дуго осјетити и у језику, пошто су имали неке лингвистичке засебности. Населили су се у самом мјесту Имотском и у околним селима Пролошцу, Црногорцима, Небрижевцу, Радежу и Дугим Њивама. Имотски прота Спиридон Маргетић је 1861. послао опишан извјештај о тамошњим православним Србима за „Српско-далматински магазин“. Он каже да је православних Срба било и у селима Радун, Баизнотима, Аржаном, Свибу, Цисти, Новим Селима, Стризирепу и другим. Зато што су били измјешани, а у мањини, са римокатолицима нису се могли одржати. Нису поменути Срби 1722. под водством свога сердара Петра Шиндика, затим Кенежевића, Даниловића и Кадјевића, дошли на простор гдје није било православних Срба и раније. Стотинак година раније макарски бискуп се жали, у свом извјештају Конгрегацији у Рим, да му смета имотски калуђер Макарије. Негдје у исто вријеме, макарски бискуп Бартоломео Качић (1626) јавља Конгрегацији да у парохијама његове бискупије, изузев Раме, свуда су у већини „шизматичи“, дакле православни Срби. Ту он набраја, поред Имотског, Подбила, Совиће, Дриновце, Камени Мост, Подгору, Загвозд, Брела, затим Љубушки, Макарску, Заострог, Цетину, Читлук, Приморје, Блато, Бројно. (S. Congr. Concilio – Relat. Visitationes ad limina – Macharen, vol. 476.) У вријеме кад су дошли имотски Срби под водством својих сердара 1722, знатан дио, или чак и готово сви, већ су били преведени у католичанство. Због својих ратних заслуга они су добили најбоље њиве око Имотског, као и старе турске куле, попут Кадјевића, Кнежевића и Даниловића. Прота Маргетић је набројао презимена српских православних породица у Имотском и околним селима. Знак крста ставио је код оних које су се иселиле или изумрле. То су:

Имотски – Симић, Вучковић, Иванишевић, Матијашевић (Барзета), Ђулмез, Грбић, Богетић+, Бакочевић+, Прибић+, Тадић, Јуришић, Бркан, Падров, Радуловић, Останић, Маргетић.

Главина – Аћимовић, Голобок+, Саровић, Кадјевић, Кнежевић, Даниловић (Кузман), Пуић, Пацић, Биберчић+, Стојановић+, Павловић+, Украден.

Проложац – Сочивица, Мишковић+, Радовић, Секуловић, Дучић, Попадић, Самарчић.

Црногорци – Мандић, Станић, Бартоловић (Гароевић), Раковић, Миличевић+, Коковић+, Рајевић, Пргомеља, Путица, Вукелић, Николић, Одавић, Кеврић, Сардлин.

Небрижевац – Шиндић, Радојевић, Петковић, Краљевић +, Томић, Терзија, Здилар, Кордић, Марчеп +, Одавић, Лончар, Ускок, Зјајић+, Вуличевић+, Јаловичић, Опуа, Милетић, Милковић (Пјанковић), Кисевић (Тајо), Карлочанин +.

Радеж – Лазаревић, Краљевић, Нинковић, Расовић.

Дуге Њиве – Драгутиновић, Ружић.

Прота Спиридон Маргетић уз бројне друге податке о Србима Имотске Крајине наводи и оне о узроцима зашто је у појединим селима нестало православних Срба:

„Кад смо горња села споменули, проговоримо још коју о њима. Данас ни у селу Стризирепу гди је најпотлен Мијаљевић живио, ни у Новим Селима гди је Смољанић, ни у Цисти гди је Челан био, ни један православни не налази се. Све је ове нешто оскудност и далечина своје цркве приморала, а највише ајдук Рошо (Rosso) из села Врбња недалеко од Имотскога, који је при свршетку ајдуковања Станка Сочивице, познатог из Седмиче 1857, уједно ајдуковао, натјерао да се пориме. (Станко Сочивица био је православни Србин, прим. С. Б.) Овај је ајдук Рошо по наговору нечијем више прави здрави наши православни поубијао. Гди је год наше људе слабе у снази знао, те би кад се не би хтјели своје вјере одрећи клао и убијао; а гдје су у јачини наши били, ту није смео ни завирити. У селу Свибу поримио је неке Бодрожиће и Цондриће, а неки су од исти фамилија нехтијући се одрећи прародитељске вјере оставили куће и баштине, тер побјегли и настанили се код манастира Драгивића, гдје су и сада кмети и на земљи манастирској. У Рошино вријеме у Свибу била је једна фамилија и у њој пет браће Челара, који не хтијући се поримити, у један мах убије два брата Петра и Стјепана, погле опет другови Рошини, ајдук Бекавац убије трећег брата Ђорђија, оставу само најстарији Иван и најмлађи Дмитар. До три године поврати се опет Рошо с дружином, и из стаје у планини више села пошаље звати Ивана. Иван, није куд камо, оде, и дошавши међу ајдуке стане питати: 'Што си ме звао арамбаша?' На које му овај одговори: 'Та знадеш Иване што сам те звао, да се покрстиш и у нашу виру приђеш'. Иван му одговори: 'Кад је то арамбаша, волим поштено и на правди погинути, као ми и браћа него ли се своје вјере одрећи: ево ти ножа за појасом, а ево моје главе па сиједи', и нагне му врат и главу. Онај прихвати за нож да то и учини, но друг му ајдук Галећ, чији је отац у православној вјери крштен био, и нешто у крви с Челаром, стаде пред Роша и наче га молити да то не чини, говорећи му: 'Немој га, арамбаша, спреће ти и јунаштва твога! Та кад је тако тврд у својој вјери, био би и нама у којој потреби вје-

ран. То га је спасло, пусти га дома и потље су пријатељи били. Овога Ивана син Божо и Дмитров Никола и сада су живи и у православљу су њи два сама у истом селу, гди њиови око 80 фамилија имаде, и удаљени су од своје цркве пет часа хода, као и они у Аржаноме (село одма до Свиба један час у сјевер удаљено) шест часа, у коме наши шест породица има. Уз кућу Челарову и Свибу има старинско гробље и код истог развалине од зграде коју црквином зову. Приповиједају да је оно наша црква била, и да је код ње један калуђер од њиова племе-на сахрањен. Одличан је овај гроб од прочи (осталих, прим. С. Б.) с једним великим крстом. Кад су сељани потље своју римску цркву зидали, све су камен одонде носили."

Прота Маргетић се осврће на породицу Челана у Цисти и на то којим су путем постали Хрвати:

„Нека се не заборави и ово навести да рођаци они Челана у Цисти, кон су до назад 50 година у православљу били, гди је покојни Аксентије Бањац калуђер послужавао и дјецу крштавао, находе се у селу Дугопољу више Клиса, гди њиови до 250 фамилија има, а исти Челана само четири фамилије, наше двије од Броћанске парохије, а друге су се двије због узимања римкиња за жене, једна 1824, а друга 1850, поримиле.

У селу Аржаноме и Свибу, гдје имају по неколико наше фамилије припадлежеће парохији Имотској био је од искони времена обичај да кад би умрла која особа у истим нашим фамилијама, имали су право да им се звони у звоно католичке цркве и тако исто и послуживати се с мртвачким носилима; јер колико при подизању звона на цркву, толико и направљању носила (капсела) увијек су и наши соразмијерно с трошком својој браћи и комшијама римљанима у помоћ притицали, по чему се исто по праву а не из милости имали. Кажу да они у Аржаноме наши људи, у старија времена јаки и имућни, сами су трошак за полу звона дали, јер своје цркве у мјесту немају, нити гдје близу.

Овакови исти обичај постојао је и у селу Бриштанову од Броћанске парохије.

Но прошасте 1860. године наговјештено је нашим сељанима у селима Аржаноме и Свибу да већ унапред нити ће им се дати звонити у римској цркви, нити ће се више с носилима моћи послуживати. Хвала Богу и на тому: није наша кривица; ми братинску љубав негазимо."

По чијем је наговору хајдук Иван Рошо нагонно имотске Србе у римокатоличанство, онај исти који је хајдуковао некад у дружини православног Србина Станка Сочивице, најбоље видимо из пјесме, на ту тему, фра Фране Радмана (1722–1789). Пјесма се налази у књизи

фра Гашпара Бујаса „Качићеви имитатори у Макаарском приморју до половине 19. стољећа“.

Имитирајући Качића фра Радман у „Писми како Иван Рошо на свету виру обраћа Грке без приповидања“ одушевљено клиће Рошиним начину:

„Будаласто никога не смица,
Њапри види је ли ркежица*
Који направ Вироване рече,
Они смрти слободно утече.
Ал' ко не зна тер га он уфати,
С рамена му брзо главу смлати.
Благо њима јер се на свит роди
Којино их на Спасење води.
(...)
Благослови пет њиови кућа,
Вражје мриже њиови нелута,
Наслиднике Лутера, Фоција,
Марка Ефеза још и Акација.
Горе од вук' кад лисицу тира
Јер он оће да је једна вира.“

За фра Радмана Иван Рошо не чини злочин према православним Србима зато што их коље ако у Вјеровану не знају за латински додат *filioque*. Напротив, он је њихов добротинитељ, јер их „на спасење води“, па му за то морају бити још и захвални.

Рошин „скуменизам“ и начин како ради да буде „једна вира“ био је комбинован са још бројним начинима, увијек потпомогнут од оних из врха римокатоличке цркве који:

„Диспуташе танко и високо,
веле знано и пуно дубоко:
од исхода Духа Присветога,
старешинства папе латинскога...“

Потпомогнути су, наравно, и од власти римокатоличких држава у којима су живјели Срби, првенствено Млетачке републике и Аустрије и Угарске. Независне Државе Хрватске, Републике Хрватске итд.

*ркежица – православца, гркаш, ркаш

Кад је ријеч о Имотској Крајини, ајдуку Роши и прсвођењу православних у римокатолике, занимљиво би било напоменути да су под командом хрватског генерала Анте Росе, поријеклом од Имотског, у рату 1992–1995 вршени напади на Србе гдје су многи српски цивили побијени на најзвјерскији начин. У истом рату у Славонији је Томислав Мерчеп, чији су преци некад били Срби у селу Небрижевицу код Имотског, наређивао стравичне злочине према Србима у Лици, Далмацији и Славонији, све у име хрватства. Заступници најмили-тантнијег хрватства, у 20. вијеку управо су клонирани Хрвати из Имотске Крајине и западне Херцеговине. У три рата за последњих стотину година они нису пропустили ниједну прилику да се искажу у прогонима Срба и злочинима над њима. Министар одбране Републике Хрватске Гојко Шушак, за кога се ове године интересује Хашки трибунал, због ратних злочина, има читаво село својих презименака, православних Срба, повише Сплита, а и један засеок у селу Смиљчићу, између Бенковца и Задра. Неки Шушци из Смиљчића страдали су од граната хрватске војске којом је њихов презименак командовао, а други су морали напустити свој крај, 1995.

Кад је већ ријеч о појави преласка православних Срба на католичанство, а одатле у Хрвате у западној Херцеговини и средњој и сјеверној Далмацији, било је случајева гдје су узрок томе били православни свештеници, боље рећи, њихов лош рад и неморалан живот. Из тога је узрока, по причи Јове Бешевића из Баљака крај Дрниша, прешла у католичанство и породица Лазе Габрића из Отавица.

Лазо је био угледан и имућнији домаћин у том крају. Био је благочестиви православни вјерник, па је редовно постио кад је за то вријеме. Кад је дошао крај поста, он одлучи да подрани и да се исповиди код свога свештеника, а онда ће у Врлику на сајам. Тамо ће бити на литургији и причестити се. Послије ће обавити неке своје послове што је одредио. Дође поповој кући прије него ли је овај устао. Зовне га по звању и имену и рече му зашто је дошао. Овај га, онако из кревета, добро испује због тога што га је пробудио и рече му да нема исповиједи. Лазо из тих стопа оде право код фратра. И фратар је спавао, али га је упитао: „Којим добром Лазо? Да ти није каква невоља?“ Фратар се бавио љековитим травама, па је помислио да га Лазо због неке болести посјећује. „Није, велечасни, ништа друго него би се исповидио код вас, па се послјије причестио!“ Фратар је био упоран да он не може то урадити јер је Лазо православни, једино ако ће прећи у католичку вјеру, учиниће то. „То ја и обу!“ рекао је Лазо. Тако су Габрићи постали католици, па послјије Хрвати.

Други је случај пароха из села Кричака код Дрниша. Пароха Петра Кричку оптуже сеоски кричански главари 1831. да не врши своју пастирску дужност како треба и да, како пише Никодим Милаш у својој „Православној Далмацији“, „на саблазан сељана и свега другог свијета држи у кући једну неудату женскињу, с којом живи у конкубинату и која је сада трудна“. Слична тужба у исто вријеме стигла је била и на пароха из Кричкама сусједног села Баљака, на Марка Бусовића. Бусовић је држао у кући „неку женскињу подозривога владања“. И Кричка и Бусовић добили су наредбу од епископа Јосифа Рајачића из Шибеника да се имају канити тих женскиња. Они то нису послушали, и настала је ситуација у коју се умјешао и сам царски намјесник Вјенцеслав Лилиенберг, као и високи католички клер у Шибенику и Задру. Кричка и Бусовић су прешли на унију, из чега ће се касније приметити и организовани предазак и дијела бивше Кричкине и Бусовићеве православне пастве. То ће бити почетак и оне ситуације коју је описао Симо Матавуљ у својој изврсној приповиједи „Пилипенда“, када ће се многи Петропољци почети „уписивати у царску вјеру“, тј. прелазити на унију, односно римокатоличанство. Идентификујући се с „царском вјером“, коју је и Матавуљев Пилипенда потрчао да потврди своје комшији Кљаки штапом преко леђа, они су убрзо заборављали своје српске корјене и постајали горљиви Хрвати, попут Хркаћа из Имотске Крајине и западне Херцеговине, који су тамо дошли као православни Срби после Пожаревачког мира.

Један од честих узрока, макар у Далмацији, што су поједини Срби напустили своју вјеру и име, па прихваћали католичанство и хрватство, биле су женидбене везе. Тај процес је у току и данас. Тако нпр. Широ Бјелановић из Бенковца, православни Србин, оженио се католикињом. Најстарији му је син крштен у православној цркви и он се осјећао Србином, други и трећи крштени су у католичком обреду и они су се сматрали Хрватима. У Другом свјетском рату син Србин је отишао у партизанае и погинуо. Средњи син је пришао четницима, најмлађи усташама. Оба су остала жива и после је се држали као Хрвати. То исто чине и њихова дјеца. Широ је био чист штокавац јекавског изговора и јекавац (ђе, ђед, међед), његова унучад икавци чакавског акцента, премда су се родили и одрасли у штокавској, јекавској средини.

Да институцију женидбе и удадбе као пута за превођење православних у римокатолике, ријеђе обрнуто, нису занемаривали ни католички ни православни духовници види се из протеста митрополита кароловачког Павла Ненадовића 1758. кога је он упутио аустриј-

ским властима због дјелатности неких католичких фратара. Фратри су по Срему салијетали мало старије нежење, православне Србе, и провађали им дјевојке католикиње. Нешто под утицајем младе, нешто склопљеног пријатељства с фратром, младожења би обично пристајао да се „порими“ како се тада говорило.

Срби су се непрестално одупирали прекрштавању у целој Далмацији, да не говоримо о осталим крајевима.

Фратри су, међутим, имали успјеха, пошто им је уз снажну акцију Римске курије, ишла на руку и државна политика, најприје венецијанска, француска, аустро-угарска, југословенска, српска итд. Тако је покатоличена и похрањена највише имотска, сињска, врличка и дриншка кранија. Најкрупнији покушај уније у Далмацији збио се за вријеме владике Бенедикта Краљевића, иначе једне скиталачке и авантуристичке личности. Захваљујући општој реакцији даламатинских православних Срба Краљевић је побјегао из Далмације. Због напада на њ многим Србима је суђено. Отац Кирил Цвјетковић је провео 20 година у тамници. Стотињак година раније, 1720. епископ Стева Љубибратић је прогнан из Далмације, пошто је био велика брана римској унији. Ни његов наслједник Симеон Кончаревић није био боље судбине, и он је прогнан из Далмације и умро је у Кијеву, у Русији 1769. Поп Петар Јагодић Курица, земљак Кончаревићев провео је у Млецима, у тамници без свјетла, равно 40 година. Курицин комшија, архимандрит манастира Крупе и значајни српски писац, Герасим Зелић умро је у изгнанству у Будиму.

Овдје нисмо спомињали све оне досад знане и незнане који су се супротстављали јуришу на православне душе и тијела у Далмацији, посебно не оне из новијих времена. У првом плану је била овдје борба против уније само као појава. Она је била непрестална, као што је непресталан и напор да се унија изведе.

•

Лика је посебно интересантна кад су у питању они истакнути Хрвати који су постали од Срба. Ту ћемо дотаћи случај „оца домовине“ Анте Старчевића. Миле Будака, Павелићевог министра и хрватског писца, затим породицу Рукавина и донекле Јуришић.

„Отац домовине“ Анте Старчевић је и по мајци и по оцу Србин. Мајчино српско поријело нико му није крио, али очево јест. Чинио је то на лукав начин и истакнути франкофортумаш и касније усташа дон Керубин Шегвић. У свом прилогу за књигу Јована Скерлића „Писци и књиге“ Шегвић о Старчевићу пише:

АНТЕ СТАНЕСИЋ

„Породица Старчевић, према традицији, изгледа да је поријеклом из Херцеговине, али се поодавно доселила у Лику. У засеоку Житнику, код Госпића, од оца сељака Јакова и матере Милице, по роду Богданове и православне Српкиње, родио се 23. маја 1823. године Анте Старчевић.“

Свом богу Молоху, с ликом оца домовине, Анте Старчевића, у рату 1991–95. Хрвати су у Житнику принели жртву од четрдесет и четири Србина без имена и презимена.

Лукави Шегвић наводи засеок код Госпића гдје се родио Анте Старчевић, али не наводи село. Чини то очито из опреза да не би неко сазнао да се то село зове Пазариште, у коме не живи нико осим Срба католичке вјере. То знају, али чувају као строгу тајну, сами Пазариштани, то је знала и аустријска администрација која је у својој статистици из 1712. истакла исту чињеницу. (*Aus der Beilage Specificatione locorum et incolarum 1712. bei der Instr. f.d. Grafen Attems, Nr. 183/VII, J. Ö Krigsmiscellen, Fasc. 95 im Archiv des Reichs-Kriegs-Ministeriums.*)

У прецизном попису војника за Лиду и Крбаву види се да Пазариште насељавају католички Срби, означени у загради и као Буњевци, да имају једног поркулаба, једног кнеза, једног фенриха, 43 коњаника, 280 пјешака, укупно 323 војника. Узгред ћемо истаћи још неколико података из поменутих статистике. Село Брушане насељавају католички Хрвати, католички Крањци и католички Срби; Перушић само римокатолички Турци; Будак католички Срби и Хрвати; Островицу, Билај, Барлете, Вребац, Павловац, Могорић, Грачац, Звониград, Медак, Брувно, Мазин, Средња Гора, Висућ, Мекињар, Бунић и Кореницу насељавају само грчко-оријентални Срби; Комић насељавају само католички Хрвати из Леденице; Удбину само католички Хрвати, *aus Brüdl*; у осталим поменутим насељима у Лици и Крбави живе католици и православни помјешани. Село Брушане било је и 1712. и 1796. посјед кнезова Рукавина. Последње године кнез Јерко Рукавина је населио из Крањске у Брушане породице: Судар, Чоп, Лисац, Абрамовић, Наглић, Павичић, Иванчевић, Плеша, Јанковић и Шнебургер.

Старчевићево родно село Пазариште имало је још племена Јовановића, Милинковића, Драгичевића, Дујића, Самарџија... За њих је Иван Мургић у својим „Успоменама на горњу Крајину“, објављеним у „Вијенцу“ 1882. записао: „Сви се ови још и сада сами зову Буњевци и кажу: ми смо вридна браћа Буњевци.“ У Лици има још много буњевачких презимена као што су Бабићи, Дошени, Војновићи... Сви они имају своје презимењаке међу православним Србима,

Србима су их, видјели смо, називале и аустријске војне власти. Писац подлиска о „Србобрану“ од 11. фебруара 1889. године који се бавио овом темом цитирао је једног хрватског аутора: „Уобће имаде скоро у сваком селу у Лици уз Буњевце и људи који кажу да су крањског или ти хрватског покољења. Откуда то потиче, то не зна данас нитко (зна, зна, вридни брате!) само се могу ти људи разлучити по некој осебујностима, јер код ових, који кажу да произилазе од Буњеваца, имаде у многих старих обичај, други говор, баш у некијих мјестима и другачија ношња... (...) Било како му драго, толико је истина да су многа имена и пријевци код православних и католика Буњеваца исто-гласни, као наприлику код Бабића и Дошена..., па за то мислим да не има двојбе да су ови не само једнога народа, него и једнога порекла.“

Покатоличене Србе и у Далмацији, као и у Лици и Војводини, православни Срби и данас зову Буњевци. (Ајмо у Буњевце тражити Св. Врану, тј. хајде да код католика идемо на славу Св. Фране; Мајко моја Буњевац ми доле питају га како Бога моле. Све молитве научив лако вјеровање не могу никако. Овако говоре и пјевају Срби у Далмацији.

Мађари и данас зову Буњевце Србима католицима. Керубин Шегвић каже да су Старчевићи „изгледа пореклом из Херцеговине“. Ми бисмо додали да су до сада били сви Старчевићи из Херцеговине, из Книвске Крајине и јужне Лике православни Срби. Можда су ипак сљедбеници њиховог презимењака Анте Старчевића, Србина, покојег од њих превели у Хрвате и католике.

Кнежевска породица личких Рукавина дала је много чувених високих официра, јавних личности разних профила, али и много злочинаца који су своје злочине изводили на српском народу. И у овом најновијем рату појединци из рода Рукавина затјарали су Србе по Лици. У Другом свјетском рату то исто су чинили Павелићев, усташки, генерал Јуцо Рукавина и Титов генерал Иван Рукавина.

Рукавине су, међутим, етнички Срби. Има више извора који указују на то, ми ћемо навести само неке.

Већ цитирани Иван Мургић у загребачком „Вијенцу“ из 1882. године наводи да је аустријски генерал барон Јуцо Рукавина „навео у молби за баронат, управљеној на цара Фердинанда, да су његови пређи били сродници Немањића, краљева од Босне поносне“.

Да су Рукавине носиле кнежевску титулу прије свога доласка у Лику свједочи нам и једна терминација генералног провидура Ђеролама Корнара од 18. новембра 1681. године, која се чува у породици Иве Матака из села Крнеза код Ражанца у Далмацији. Ту пише да је

кнез Иван Рукавина привео из Трнава у Подваршје код Ражанца 12 породица. На њиховом челу су били: Кнез Иван Рукавина, Шимун Рукавина, Андрија Рукавина, Марко Ковач, Марко Трошељ, Никола Русин, Мартин Катић, Раде Фрлета, Тома Фрлета, Иван Ерак, Анте Кожуловић, Дмитар Уљарковић.

Земља им је додијељена између села Љубач и Радовин. Још тада је Љубач било село српско и православно. Петнаест година касније нински бискуп Парчић ће га комплетна превести на католичку вјеру.

Писац подлиска у „Србобрану“ из 1889. 4. фебруара, каже за себе: „И ја знам једног члана породице Рукавина, који има исправе тога сродства и таког (са Немањинима, прим. С. Б.) и то је једини од Рукавина који осјећа српски, ма због тога осјећаја као да је попио доста чемера горка у својијем младијем годинама“.

Александар - Лесо Будисављевић, из Пећана у Лици, син Буде Будисављевића, аустријског генерала и команданта Јелачићеве авангарде у рату са Мађарима 1848. пишући о породичној лози Будисављевића спомиње и Рукавине.

„Мој, још од младијех нама година добри друг и пријатељ обрстар Јоко Рукавина приповиједаше ми једном да је њихов праотац пребјегао из Босне, звао се Мамутовић и био је вјере православне. Бјежећи пренио је у рукаву од доламе своје 'племените листе', ш чега су се они кашње прозвали Рукавине. Из Далмације дођоше у Подгорје, па у Лику. С временом су се покатоличили као и многе друге фамилије. А куд нема сад Рукавина?“

При крају прошлог вијека кад је ово писао, Будисављевић највјероватније није могао да завири у венецијанске акте, пошто су га путеви, као аустријског официра, водили на друге стране, па није из тога извора сазнао да су Рукавине најприје дошле из Босне у Далмацију. Усмена казивања која је он слушао подударају се са званичним документима из архивских извора. Већ смо споменули један, а ево и другог, који је хронолошки настао шест година прије. Поменути Иван Рукавина, који се претходно доселио на подручје Ражанца с другим ускоцима, 1675. тужи се генералном провидуру да су други већ заузели земљу и пашу па његови ускоци немају од чега да живе. Видимо да му је молба услишена тек 1681. Овај докуменат се налази у Архиву млетачких драгомана у Задру, а може се наћи и у „Историји котарских ускока“, књ. I, Босшка Деснице.

Будисављевић прича даље да је у 1875. у мјесту Бијала у Галицији, наишао на једног Рукавину.

„Упознам тога Рукавину“, пише он, „Оца му некад као фурира – шта ли – премјестише к пољској регменти у Галицију, ће се оженио и умро. Његов син, поменути трговац, родио се и одрастао у Галицији. Пољак од главе до пете, не зна ни ријечи 'српски или ти хрватски', зна само да му је отац био родом из Хрватке, чинило му се да не зна ни ће је та Хрватка, као што ни Кошут за њу није знао.

Познам још једног Рукавину понијемчена од малена, не зна ни ријечи хрватски.“

Видимо, дакле, Рукавине сви знају за своје корјене, макар у другом степену, а сви их се одрчу. Један је тако тајни Србин, један јавни Хрват, други Пољак, трећи, опет, Нијемац. Плеће које је једном ишчупано из својих тврдих коријена прима се на сваком тлу, али никад више није своје. И на примјеру судбине племена Рукавина могу се утледати трагични путеи српске појединачне и колективне судбине.

У већ помињаној књизи о генеологији Будисављевића у Лици, њен аутор Александар - Лесо Будисављевић пише о томе како су лички Будисављевићи, Будаџи, Јуришићи и Пилиповићи из истог коријена, православног и српског. Служећи се породичним предањем, али и историјским радовима Лопацића и Фраса, Будисављевић у последњој деценији прошлога вијека доста увјерљиво поткрепљује своју тезу. Он полази од свједочења свога оца Буда, које је овај оставио у десетерачким стиховима. Будо је прикупио та сазнања из приповиједања свога дједа Јована и, из записа протопопа Томе Будисављевића. Јован је, према томе, рођен још у 17. вијеку, пошто је имао 96 година кад је умро.

У прилично невјештим стиховима стари Будисављевић каже:

„Стари наши и стари Будаџи
Вавијек су се међу се срађали;
(...)
Ово кажем само што сам слуша'
од мог дједа старога Јована,
деведесет још и шест година
кој' је живио, тако казивао;
и од старог протопопа Томе,
који је многог био записао.“

Хроничар наводи и разлог зашто није могуће казати нешто поближе о том сродству, наводећи при том вјеру која их је раздвојила, пошто су Будаџи прешли у католичанство.

„Ваљда би се још од тог и више
 знало казат' и проповиђети.
 да нас није закон раставио
 и ондаке-злобу уселио.“

Александар Будисављевић објашњава психолошке ефекте подјеле истовјерних и сродних на различите вјере. Он је сигурно, као аустријски официр, имао много прилика да непосредно проматра ту ситуацију, пошто су бројни српски официри, због женидбе или каријере, прелазили из православља у римокатолицизам и од Срба постајали Хрвати. Не заборавимо да је, према Фрањи Ваничеку („Специјална историја војне границе“) године 1770. издана царска наредба из Беча да се брачни парови мјешовитих вјера морају вјенчати само у римокатоличкој цркви, а њихова дјеца морају бити католици („alle Kinder in der katolischen Religion erzogen werden mussten“).

„Те би год 'закон' сроднике раставио. пише он, ту би се одма и вјерска мржња укоријенила. једна страна би на другу криво погледала, престао би родбински саобраћај. Отпадници су од кољена на кољено тенденциозно препариривани, не би ли им се утла свака успомена њихове прошлости. Први отпадници чим да би се пред својом савјести правдали, туђили би се због прекора, од стида, савјест ипак гризе. очи се обарају, јаз између бившијех сродника постаје све дубљи. То је један узрок што су нам се толики трагови у нашу прошлост забатали-ли, а у многом криви смо и сами.“

Уз Лопашећа и Фраса, кад истражује исте коријене Будисављевића и Будака, Александар Будисављевић наводи и аустријског историчара Мајнерта („Историја Аустрије“), а полемиче са Вјекославом Клаићем, који је и иначе био склон историјским фалсификатима, ако су ти фалсификати користили његовој хрватској националној идеји. Он изриче и прекорно слово српској интелигенцији која се са крајњим немаром односи према својој прошлости.

„Наш народ и дан данашњи још много памти. Кад би се то пажљиво побиљежило, открила би нам се многа притрпана, већ заборављена историјска чињеница, историјска истина, оповргло би се много безочно извртање.

Али наша домаћа српска интелигенција нема времена за такв посао. Она је оптерећена тешком политиком. Главна јој је тежња и чежња да би доспјела што прије у 'српски клуб' у Загреб. Ње се познати прваци савјетују о народном напретку-аугурскијем осмјехом, а остали Мартини – у Загребу, из Загреба. Така нехатост потпомаже друго старо зло, које иде црњоме упоред.

Ми се на свакоме кораку наше мучне прошлости можемо увјерити: да је интенција мјеродавних чинилаца који су нам судбину кројили, као и интенција онијех елемената, који су по нагону своје ниске мржње прилику употребљавали, да утичу штетно на нашу судбину – увијек ишла и сада иде на то да се наша прошлост забашури и збрише, да наше муке и заслуге не уђу под нашијем именом и књигу домаће повијести, како би нас временом начинили незаслужнима, без правнима.

Тако на једном видимо се истиснуте, запостављене а често богме још и нагрђене, а некадање наше врле представнике гледамо сад вјешто прерушене и ескамотоване у туђем колу.“

По писцу родослова Будисављевића, који се ослања на Фраса, сивови обрстара Николе Будака, или Будачког“, Алекса, Балтазар и Јанко спомињу се око 1686. Изгледа да је њихов отац прешао на римокатоличку вјеру 1678. кад је и православни владика Зорчић прихватио унију у том крају. Он је учествовао у 30-годишњем рату, па како га правда његов далеки рођак Будисављевић, „у туђини са туђим дуго другујући и сам се је морао отуђити.“ Будисављевић пише: „Овога Јанка спомињу исте године као федриха у граду Жумберку. Балтазара спомиње Фрас, без означене године, као обервојводу у Турњу код Карловца. Поменути три брата бијаху дакле такође савременици нашег Тоше и Малеша, као и Мате Будак из Сењске Крајине, пак што не би наш паметар, старац Јован, унук Тошин, знао казивати како су се 'стари наши и стари Будаци увијек међу се срађали', кад је он то могао слушати баш из уста свога дједа Тоше. А то срађање престало је још прије Јована од онога часа, када нас је 'закон раставио, па ондак – злобу уселио'.

По Александру - Леси Будисављевићу „другијех Будака, осим потомака Будишинијех нити има данас у нашем завичају, нити их је кад год било, јер и наши претци за такве друге Будаке не знадоше, иначе би они говорили: Ти и ти Будаци нијесу од Будише, а Будаке као ближе племештаке наши су стари најбоље познавали.“

Лички Будаци изњедрили су Милу Будака који ће у Другом свјетском рату бити Павелићев министар просвјете и богоштовља и један од најкрвавијих гонитеља Срба. Он је творац оне усташке теорије како се ријешити Срба, по којој једну трећину побити, једну покрстити, једну протјерати. Године 1933. у једном емигрантском листу у Канади он је написао, говорећи о потреби границе на Дрини, између Срба и Хрвата: „Хрватски је народ доказао уз тешке и крваве жртве, да је дорастао за стражара на тој еуропској предстражи, јер је упркос

најужаснијим насртајима не само спријечио поплаву Европе, него уједно сачувао и расне и крвне одлике својих праотаца и пригрљену вјеру својих дједова."

У „Католичком листу“ из 1941. бр. 25, Будах каже: „Православци су дошли у ове крајеве као гости, и они би требали већ једном да напусте те крајеве. Истина, многи неће моћи отићи, али ће зато хтјети прећи на нашу вјеру. То можда неће бити из најчишћег увјерења и зато ћете ви дјеловати да својом молитвом и радом то дјело потпомогнете."

И друго родбинско крило, Будисављевићи дали су у вријеме Миле Будака, и касније, личност која ће на бизаран начин бити повезана са својим усташким рођаком. То је Јованка Будисављевић-Броз. Мила Будака ће, на крају рата, дати извести пред стрељачки строј Јованкин будући муж, маршал Југославије, Јосип Броз Тито. Исто тако, Будаков „зет“ Јосип Броз, знао је допринео да неке наведене Будакове пророчанске ријечи године 1995. па даље, буду потврђене крвавом и криминалном праксом.

Генеолошки хроничар Будисављевића, Александар - Лесо, писао је, поред Будака, о Јуришићима и Филиповићима (Филиповићима) као сродницима његових презименака. Јуришићи су прешли, такође у римокатолицизам, Филиповићи су једном граном постали католици а другом мухамеданци. Сви су они носили племићке титуле под разним царевима и краљевима. Кажу да су исправе о своме племству имали и Будисављевићи, још од српских владара, али су их сматрали обичном „магарећом кожом“ па их затурили.

Истина је, међутим, да је Николи Јуришићу, аустријском војводи из 16. вијека било признато племство и да је он до смрти остао Србин. О томе је писао др Оскар Фрајкер вон Митис 1908. у „Биографији Николе Јуришића“.

Барон Филиповић је на Благовештенској скупштини у Сремским Карловцима 1861. године истицао да је и он „српске горе лист“. Друга грана Филиповића која је прешла на ислам дала је бројне бегове и паше. Мухамедбег Филиповић је сједио, нпр. у Гламочу и често се жалио млетачком провидуру у Задру на ускоке који му задавају невоље. Није немогуће да је заметао кавге и са својим рођацима у Лици. Исто тако није немогуће да су оне биле то суровије што су биле присутније „рођачке“ успомене.

О том психолошком проблему конвертитства већ смо наводили ријечи помињаног Александра-Лесе Будисављевића. Поткрепићемо га случајем хрватског pjesника Аугуста Харамбашића и изјавом

Милана Левара. Хрвата из Госпића, који је говорио о најновијим злочинима над Србима у Госпићу 1991. потпомогнутим од хрватских државних власти.

Аугуст Харамбашић је хрватски pjesник и ватрени присталица Старчевићеве Странке права. Родио се у Доњем Михољцу 1861. у породици Ђуре Харамбашића, православног Србина из Корита код Пакраца. Мајка му је Јулијана била католичке вјере па је сву дједу крстила у католичкој цркви. Умрла је рано па је Аугуст морао да дјетињство проводи са дједом по оцу Пантелијом, у Новој Градишци. И дјед му је био православно Србин. Аугуст је учио школе у Новој Градишци, Осијеку, Пожеги, Загребу и Бечу. Завршио је право и радио у канцеларији вође праваша Јошуа Франка. Међутим, још раније као ђака и студента изгонили су га из училишта због милитантних правашких наступа. Као жестоког хрватског националисту и клерикалца препоручивао га је за употребу у Босни и Херцеговини и Бењамин Калај. Кад је једном приликом угледао угледног политичара и грађанина Загреба Богдана Медаковића како се не диже са столице за вријеме извођења хрватске химне скочио је сав изbezумљен према њему, напјеран да се физички обрачуна. Његова мржња према Србима била је у свакој прилици на видјуку.

Да је бјеснило конвертита, од сваке руке, једна константа видљиво је из безброј примјера у разним временима. Ево, међутим, примјера из овог нашег времена.

Већ споменути Милан Лепар, говорећи о страшним злочинима над Србима у Госпићу године 1991. и 1992. сличним оним који су се над истим народом догађали 1941, рекао је да су се они вршили над недужним цивилима само да би појединци доказали своје „велико хрватство“.

„... али треба знати, истакао је Лепар, да је ту било пуно људи (међу убицама, прим. С. Б.) који су у прошлом систему били и те како подобни. Сада су се некако требали доказати. Како схватили сте из свега овога. Неки су морали прекрстити жене, неки су се морали одрећи свога пређашњег живота због улога које су онда имали и што им, руку на срце, баш и не служи на част, док су готово сви на описан начин доказивали велико хрватство и оданост. Људи су промјењом имена, на примјер, убијали себе. Зар мислите да им је онда тешко некога убити, и то под притиском?“

У наше, најновије вријеме, безброј је примјера конвертитског ентузијазма у мржњи према својим српским и православним корјенима међу Србима у Хрватској, Босни и Херцеговини, Словенији, па и у

самој Србији. То је видљиво једнако код маргиналних људи као и код јавних личности.

У Сплиту је, на примјер, према казивању прогнаних Срба из тога града, Милан Јанузовић, Србин, дијете палог партизанског борца, негдје од Приједора, јавно хушкао на Србе, проказивајући их на трговима и улицама руђи и оружаним бандама. Сам је био обучен у полицијску униформу. Није имао видљивих разлога за такве поступке, јер су се у грађевинском предузећу „Радник“ из Бенковца, где је радио, сви Срби према њему коректно односили.

Бијес преобраћеног показао је у току протеклог рата и хрватски кошаркашки ас Стојан Вранковић. Он је то чинио преко бројних изјава, али и стајањем уз Туђмана на кинеској тврђави кад је хрватски предсједник дошао у Книн 1995, након што су тај простор напустили Срби. Вранковићев отац је сахрањен у Дрнишу као православни Србин; Срби су му стриц и брат од стрица. Већ смо споменули сличан случај са његовим колегом и тренером Александром Петровићем из Шибеника. Таквих примјера има мноштво не само међу спорташима, већ и другим струкама и друштвеним групама.

Познато је, на примјер, да су напуштена српска села у сјеверној Далмацији, а тако је, кажу свједоци, било и на другим просторима, највише плачкали управо Срби из приморских градова Сплита, Шибеника, Задра, који су остали вјерни хрватској власти и учествовали у њеним војним и полицијским јединицама. Они су учествовали, наравно појединци, и у паљевинама кућа и убијању српских цивила у српским селима сјеверне Далмације. Такви Срби су се већ идентификовали са хрватском нацијом и католичком вјером. Има, међутим, и оних Срба који су у страху за голи живот промијенили име, презиме, нацију и вјеру.

Судећи према многим извјештајима међународних организација терор над Србима у Хрватској је благословен од хрватске државе. У том окружењу се ствара тако и најновија генерација онога типа тајних Срба о којима је већ било ријечи и које смо ми у почетку назвали Крипто-србима. Они не конзервишу своје српство да би га оживјели у повољнијим политичким и националним условима, већ га тотално поништавају, уграђујући своје фрустрације у свој нови избор хрватство, милитантно, клерикално и примитивно.

Овдје није било ријечи у поменутом типу Срба са подручја Славоније и Војводине, посебно не о Буњевцима из Бачке.

Као што се није говорило ни о Србима католицима из Боке Которске, премда разлога има, и више но што показује помињани

задарски надбискуп из Пераста, Вићентије Змајевић. Као оквирна констатација, може се утврдити да захваљујући глумилау и сљепцу и српске науке и српске политике, и не само у оквиру прве и друге Југославије, они и данас чаме у тами неке хибридне нације, чиме су само изложени као лак плен похлепне римокатоличке хидре у свом освајачком походу на Балкан.

О првима се можемо довољно обавијестити из књиге Јована Ердељановића „О пореклу Буњеваца“. Напоменућемо само да је снагом аустријске и угарске државе кроз дуго вријеме српски православни народни организам претваран у католички, а потом у хрватски. У „Општој црквеној историји“ Јевсевија Поповића, поред огромног броја других, налазимо потврду за предњу тврдњу:

„Митрополит Павле Ненадовић добива 1757. оштру наредбу од царице Марије Терезије да се ни он ни његови епископи и свештеници, нити ико други од православног српског народа не сме одупирати ширењу уније, иначе ће их постићи највеће казне.“

Казну је морао искусити, због борбе за вјеру свога православног народа и митрополит Сава Бранковић. Он је најприје збачен са митрополитске столице, а онда утамничен, одакле су га сваког петка изводили на ваљар и тамо шибаали. Било је то стотину година прије наредбе Марије Терезије, али је пракса шибања Срба, тврдох у православној вјери, пренесена и у њено вријеме. Тројица Срба из околине манастира Марче, гдје су била жестока гоњења православних, пошла су 1754. на свечаност устоличења православног владике у Северин. Због тога су пропуштени кроз „мртве шибе“. Један је добио 1200 шиба, други 2400, а трећи 3000. Неколико српских калуђера било је заточено чак у тамницама на Малти.

Није онда чудо што се број већ раније покатоличених Срба, који су се населили у Угарској и Славонији, Шокаца и Буњеваца, стално умножавао, упркос српским бунама које су често гушене у крви, као што је била она Северинска буна послје које је објешено 17 народних првака. Историчар Јевсевије Поповић у својој, већ поменутој, историји из 1912. каже како „најновија истраживања доказују да су и Крашовани или Карашевци Срби“. „Будући да су Крашовани римокатоличке вере, пише Поповић, то и њих морамо бројати у Србе римокатоличке вере у земљама круне св. Стефана. По новијим подацима римокатоличких Срба у земљама круне св. Стефана има свега 400.000, од којих 100.000 (Шокаца) спада у Срем, 150.000 (Шокаца) на Славонију и 150.000 (Карашеваца, Шокаца и Буњеваца) на Угарску.“

ПЕТАР ПРЕРАДОВИЋ

Половић је истакао да су „Шокци и Буњевци ближи Хрвима, чија ревност за римокатолицизам од увек и свугде даје повода многим непријатељству између Срба и Хрвата“, мада је, истиче он, почетком 1899. „једна цела шокачка опћина у епископији бачкој (Сантово) прешла у православну цркву.“

Дух те мариотерезијске претње, забрана и уназађивања православног српства изгледа да је био најживљи под влашћу комуниста у Југославији: да не помињемо Павелићеву и Туђманову Хрватску. Срби се ни на који начин, у тој владавини, нису смјели јавно опирати хрватском походу на њих. Резултати тог похода су трагични за Србе, а још нису сасвим инвентарисани, пошто су за сада само изгубљени велики српски простори преко Дрине и Дунава. С обзиром на досадашњи ток ствари, може се закључити да ће нападач једно вријеме мирно варити прогутани плијен, до нове прилике.

На крају ћемо опет, цитирати ријечи претка Јованке Броз-Будисављевић. Александра - Лесе Будисављевића, исписане 1896.:

„Ми још смо род слијеп код очију, до зла бога непрактичан а повјерљив до смијешности: 'ко би могао не признати наше чине и врлине?' (...) Напој нас данас празне похвале, ласкај мало нашијем горе поменутиим слабостима – ми листом и у ватру и у воду! Јест Бога ми! А наши лукави пријатељи смију се у себи, велећи: 'Бенасти влах!'

Док смо ми тако 'одмарали на ловорикама', они су око нас вјешто и непримијетно стезали троструке ланце назадка, а иза наших леђа писали себи повјесницу: изврћући у своју славу наше муке и заслуге а иначе консеквентно замучујући све оно што се не дало извртати.

Ето, ће смо били ми?“

VIII УМЈЕСТО ЗАКЉУЧКА

Срби римокатоличке вјере бивају историјска појава у препознатљивом вјерском и политичком смислу нарочито после пропасти српске средњовјековне државе. Разобручен народ прснуо је на све стране, а нарочито према хришћанском римокатоличком западу. Тамо су га већ чекале разапете мреже латинске цркве, којој су стајале на услузи, својим законима и државном силом, и државе домаћини. И православни Срби у Босни и Херцеговини, под османском влашћу, били су на мети читавих чета француских мисионара. У њиховом послу око превођења „шизматика“ у крило „Свете Матере Римске цркве“ помагали су им и бројни хришћански владари на начин што су их дипломатски покривали на турском двору, па су они, машући царским ферманима, могли по Босни и Херцеговини радити што су хтјели. Ријетка су времена када су били у том послу спречавани, као нпр. у вријеме патријарха Максима у 17. вијеку. Већ стотинама година континуирано траје процес превођења православних Срба у римокатолике, а особито од 19. вијека, одатле у Хрвате.

Кад је српски народ успио да по цијену великих невоља и жртава створи своју државу, бројни Срби католици из Дубровника и Далмације, али и из других крајева, окренули су ка својој матици поглед пун лијепих нада, а матица им је одговорила охрабрењем и помоћи. После Првог свјетског рата Београд, међутим, није показао разумјевање за њихове жеље и очекивања. Карађорђевићи су их пустили низ воду.

Српски народ и православне и католичке вјере доживио је у 20. вијеку своје највеће осипање у историји, и национално, и духовно и физичко. Десило се то, поред Првог свјетског рата, у најдрастичнијем виду у двије пропале Југославије, а ако се тај процес буде развијао досадашњим слиједом, тзв. трећа Југославија ће Србима, као народу, задати завршни, смртни ударац. Оно што се Србима није десило за посљедњих шест стотина година, под разним туђим царствима и краљевствима, десило се у протеклих шест деценија, за владавине кому-

ниста а нарочито 1995. Збијени, у ранијим временима, око своје цркве они су ипак одољевали разним настрадањима, упркос чињеници што су, нпр. Хрвати у последњи вијек и по, од српског етничког материјала, српском радном, политичком, војном, културном и умјетничком енергијом, градили највећим дијелом своју нацију.

У шест протеклих деценија овога вијека Срби нису успјели да одоле својим непријатељима. Поражени су духовно, па затим и физички. Срби преко Дрине остали су без своје матице. Уз територије на којима су живјели стотинама година, изгубили су ресурсе за будућност – воду. Извори и највећи дио токова, можда најчистијих, европских ријека: Крке, Крупе, Зрмање, Цетине, Уне, Коране, Врбаса, предани су Хрватима. Још у току трајања тек завршеног рата угледни Србин из Загребa Милорад Пуповац је изјавио како има податке да је у Хрватској покрштено 11.000 српске дјеце, из православних породица. Ако се и деси да се дио Срба, који има репродуктивну моћ, врати из прогонства из Србије у Хрватску, извјесно је да ће највећи дио њих, а особито њихова дјеца, прећи у римокатоличку вјеру. Кривци за то биће Србија и они који су Србе оставили без духовних пастира, јер су својом небригом према томе прогнаном народу унијели у њ дух разочараности и равнодушности. Дешава се са Србима управо оно што су вјековима само у сну снижали римокатолички прелати. С обзиром на такво стање више се никад неће моћи говорити о Србима католицима, као што су били у Дубровнику и Далмацији, док су Срби имали своју државу, када су ти Срби носили с поносом своје национално име. Остаће само Кripto-Срби који ће умножавати хрватски народ, они Срби попут Анте Старчевића, Миле Будака, Јуце Рукавине, Томислава Мерчепа, али и они којим ће се Хрвати поносити пред свијетом попут Руђера Бошковића, Милутина Миланковића, Петра Прерадовића, Бранка Гавела итд.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

1. Бакотић, Лујо: *Српски народ у Далмацији од пада Млетичке Републике до уједињења*, Београд, 1938.
2. Гудисављевић, Алесандар-Лесо: *Племе Будисављевића у Горњој Крајини*, 1890., Нови Сад.
3. Грбић, Минојко: *Карловачко владичанство, „Сава Мркаљ“*, Топуско, 1990.
4. Бјелановић, Сава: *Дон Мико на бранику*, Задар, 1883.
5. Десница, Бошко: *Историја кошарских ускока*, св. I, Београд, 1950.
6. Милутиновић, Коста: *О Покрећу Срба католика у Далмацији, Дубровник у Бокни Которској 1848–1914*. Зборник о Србима у Хрватској, 1989.
7. Милаш, Никодим: *Православна Далмација*, Нови Сад, 1901.
8. Лорашић, Radoslav: *Sпоменици Хрватске Крајине, књ. I*, Загреб 1884.
9. Митровић, Јеремија: *Српство Дубровника*, Београд, 1992.
10. Орбини, Мавро: *Краљевство Словена*, Београд, 1968.
11. Gundulić Ivan: *Oznan*, Zagreb, 1844.
12. Ravić, Amín: *Prilog k historiji Dubrovačke hrvatske književnosti*, Rad JAZU, Zagreb, 1875.
13. Паитић, Милослав: *Дубровчанин Никола Бошковић и Рацине старине*, Зборник за ликовне уметности МС, Нови Сад, 1972.
14. Petrović, Rade: *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u 19. st.*, Sarajevo, 1968.
15. Радонић Јован: *О сеоби Буњевца у Суботинци 1687.*, Глас САНУ, 1954.
16. Радонић Јован: *Штампарије и школе римске журије у Италији и јужнословенским земљама у 17. веку*, Београд, 1954.
17. Решетар, Милан: *Либро од мнозијех разлога*, Дубровачки лирички зборник од 2. 1520., Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Сремски Карловци, 1926.
18. Јачов Марко: *Списи папског ватиканског архива 16–18. века*, Београд, 1983.
19. Милованчев, Никола: *Меморандум Б. Митровића о тежном положају Срба у Дубровнику*,
20. Kraljačić Tomislav: *Kalajev režim u BiH*, Sarajevo, 1984.
21. Простран, Стеван: *Двадесет година нове ере, двадесет година јада и јада, Далмација некада и сад*, Силит, 1938.
22. Ђоровић, Владимир: *Историја Босне, II*, Београд, 1940.
23. Ђоровић, Владимир: *Света Гора и Хиландар*, Београд, 1990.
24. Поповић, Јевсевије: *Општа црквена историја*, Сремски Карловци, 1912.
25. Ваничек, Франтишек: *Specialgeschichte der Militärgrenze aus Originalquellen und Quellenwerken geschaft, Band I*, Wien, 1875.

26. Крстић, Василије: *Српскохрватски односи и југословенска идеја у другој половини 19. века*, Београд, 1983.
27. Жежељ, Мирко: *Господар Иво*, Загреб, 1977.
28. Klaić, Vjekoslav: *Povjest Hrvata, I-IV*, Zagreb, 1899.
29. Грујић, Радослав: *Апологија српског народа у Хрватској и Славонији*, Београд, 1989.
30. Новак, Виктор: *Magnim crimen*, Београд, 1986.
31. Vojnović, Ivo: *Kratka istorija Dubrovačke Republike*, Njujork, 1962.
32. Ивић, Павле: *О значењу lingua serviana у дубровачким документима 15-16 века*, *Зборник МС-1969*, књ. 12, Нови Сад.
33. Voderić, Mato: *Marija Kompanoka*, Zagreb, 1893.
34. Храбак, Богумил: *Валника и ускочка крештања у сјеверној Далмацији у 16. стољећу, Бенковачки крај кроз вјекова, књ II*, 1988.
35. Klaić, Vjekoslav: *Hrvatska pjezmarica*, Zagreb, 1893.
36. Маројевић, Радмилко: *Бирилица на раскрићу векова*, Горњи Милановац, 1991.
37. Бујас, Гаšпар: *Košćević imitatori u Makarskom primorju do polovine 19. stoljeća*.
38. Franičević, Marín: *Povjest hrv. knjiž. od renesan. do prosv.* Zagreb, 1974.
39. Руvaraц, Димитрије: *Ејо, шта ти све нам криви!*, Земун, 1895.
40. Матавуљ, Симо: *Биљешке једног писца*, Београд, 1988.
41. Грчић, Јован: *Историја српске књижевности*, Нови Сад, 1903.
42. Скерлић, Јован: *Писци и књиже*, књ. I, Београд, 1956.
43. Новак, Виктор: *Франьо Рачки*, Београд, 1929.
44. Др Костић, Милта: *Гроф Колер, СКА*, књ. 88, Београд, 1932.
45. *Лексикон писца Југославије*, Нови Сад, 1972.
46. *Rad JAZU*, br. 87/88, Zagreb, 1887.
47. *Споменица САН*, Београд, 1900.
48. *Dubrovník* /1892, br. 16; 1893, br. 50/51: 1896, br. 12; 1897:1900, od 11. XI: 1900, od 9. XII: 1903:1937, od 15. X: 1940, od 16. V
49. *Српско-далматински магазин* (1839, 1848, 1849, 1861, 1863.)
50. *Zora dalmatinska*, 1847, br. 16.
51. *Време* (1938, од 16. I и од 30. I)
52. *Ијенас*, 1882.
53. *Вечерње новостии*, 1997, од 21. IX
54. *Glas Dubrovnika*, 1887, од 1. IX
55. *Срђ*, 1904.
56. *Србобран*, 1889, од 11. II
57. *Српски лист*, 1886, од 31. XII
58. *Српски глас* (1888, од 29. VII: 1891, од 4. XII: 1896, бр. 1)
59. *Danica*, br. 31. 1846.
60. *Срвена Hrvatska*, 1897.
61. *Политика*, 3. III 1994.
62. *Katolički list*, br. 25, 1945.
63. *Књижевне новине*, бр. 372. 19970.

САДРЖАЈ

Увод	5
I „Шкакљивиг“ Срби	9
II Штампана ријеч, друштва и установе Срба католика	23
III Између католичких Хрвата и православних Срба	47
IV Обијање српског језика	83
V Рачки похрађује Руђера Бошковића	129
VI Српско-хрватски Војновићи	139
VII Крпшто-Срби	145
VIII Умјесто закључка	175
Литература	177